

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Tandori Dezső: Kintzengés

Ágh István, Mohai V. Lajos,
Maurits Ferenc versei

Ferdinandy György, Szilasi László,
Kiss Benedek prózája

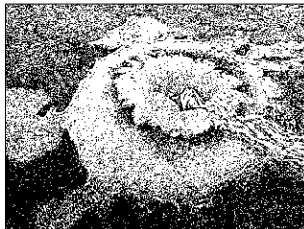
Borda Réka: A technokapitalista
Keresztesi Botond képei

2020

FEBRUÁR

forrás

52. ÉVFOLYAM 2020. 2. SZÁM



<i>Tandori Dezső</i>	3	Kintzengés; „Hamlett”; Kiti; További: „Hamletnek”; Elég fontos betű-gyakorlások (gyarlasok), alkotások; Függelét (fügelét); Függelék II. (versek) <i>(Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Tóth Ákos)</i>
<i>Ferdinandy György</i>	11	Két szerelem
<i>Ágh István</i>	16	Hollóvá lett rokonság; Kedves nővérek; Megrendítő (versek)
<i>Péter Márta</i>	19	azóta is; csendhangok; tér; ünnep; zaj (versek)
<i>Szilasi László</i>	24	Kései házasság
<i>Maurits Ferenc</i>	30	Berlini versek (versek)
<i>Eva Liszina</i>	36	Mielőtt beköszönt a tél (Takács Melinda fordítása)
<i>Kiss Benedek</i>	43	Élettörédek
<i>Mohai V. Lajos</i>	57	Kavicsok ölen; Fölmutatod az angyaloknak; A rózsakert (versek)
<i>Gion Nándor</i>	59	Hátrahagyott írásai VII. rész (Naponta két hamutartó – közreadja Kurcz Ádám István)
***	70	A csapatépítő (Staar Gyulával Németh Géza beszélget)

Borda Réka

98

Keresztesi Botond, a technokapitalista Magritte

(Keresztesi Botond képeiről)

Simoncsics Péter

117

Légy, aki vagy! (Vekerdy Tamás 1935–2019) emlékezete

Sinkovics László

123

„Mi lenne, ha...” (Térey János: Káli holtak)

Melhardt Gergő

128

Mától lázadok (Térey János: Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba)

Keresztesi Botond képei

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •

Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X



Tandori Dezső

Kintzengés

kinttengés
lentlengés
kintzengés
tengése kinti
zengése benti
kelt egy-egész
csendjét teremti
szilencze lenti
szilencze fenti
bentije kinti
kintije benti
vagy-vagy ha kinti
vagy-vagy ha benti
a kinti „vagy-vagy”
nyugodni nem hagy.
Nyugodj békével,
nyugodj pedig te
a lenti bentje
a benti kintje
a fenti lenti
jelenti csendjét
szilencze sokrét
ne szegje kedvét.

„Hamlett”

Kint tengés
bent lengés
Aranynál Hamlet
végső vérengzés
végső vérengző
végső elkezdő
fenti ha lenti
fent se lent se ő
ha fenti lent ő

*fentre szilenczző
benti szilenczre
némán is kezdő
némán is kezd ő
kinti szilenczet
a többi néma
csend fölösleg lett
lent csent fölösleg
csendlent fölös lett
fölös példánya
Hamlet halála
Arany aránya
fent-lent: Utána!*

*Kinti szilencze
vagy-vagy a csendje
benti szilencznek
kedvét ne szegje.
Ne szegje kedvét
kintitlenenség.
Meghozza kedv-ét
eszem-isz kedvét.
Kedv, eszemissza!
Megtámaszkodom;
semmi se vissza,
csak minden oda,
csak minden össze.
Össze vagy vissza,
eszi vagy issza,
ha issza: ezi
ha eszi: azi.
Az ezi-azi
de összevissza!
Csak minden oda,
ha kimódolta.
Én kimódoltom
lenti fiókon.*

Kiti

*Szilencz, ez-azé
Hamlet, Aranyé
Arany: Gáboré
fenti a fenté
lenti a lenté.
Igen kifent-é?
Élre-él élté.
Napra-nap napja
Hamlet holnapja,
holnap honlapja.
Lenti a fenti
benti alapja.
Alap a kinti;
alap a benti
kinti, ha hagyom
benti, nem nagyon.
Nagyon vagy-vagyom,
kicsit meghagyom.
Arany szilencze
Hamleté-lette
Hamletté lett
kinti keretje
bent lekerítve
kint kiterítve
én te ő miti kiti előtte.*

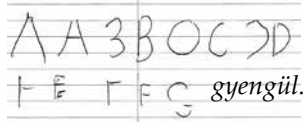
További: „Hamletnek”

*Vagy fenti-lenti
vagy kinti, benti
vagy kint mi,
bent ti,
vagy benti, lenti.
Vagy vagy le, benti
vagy vagy felenti
Felenti lenti,
egészti-kenti.
Vagy kintti, mint mi
vagy kint ti minti
vagy kintlenti*

*vagy csönd szilenczi
Gábor Miklósnak,
Arany Jánosnak.
Gábornak lenti
Aranynak fenti
Gábornak kinti
Aranynak benti
vagy vagy, vagy nem vagy
T. D. leinti
Hamlet legyinti.*

*A kint a lenti
a lent a kinti
vagy-vagy a kinti
nem vagy a benti
a bentifenti
a lentikinti
a kintifenti
a benti lent
kinti szilenczi
benti szilenczi
csendjét jelenti
vagy-vagya: kell-e
kinti a bent-e
bent-e a kinti
kint-e a lenti
lent-e a kinti
kinti a lenti
csendje a kinti
csendje a benti
a bentikintit
a kintibenti
Hamlet vagy Arany
vagy-vagy jelentik.*

Elég fontos betű-gyakorlások (gyarlások), alkotások



Ákos, Gyuri, bajban
vagyok. Mi lesz?
A lakásból már
rég nem nagyon tudok
kimenni.

Z = ez zé. Azzá, ezzé etc.

Ld. a végét járom,
de járok (ez link
optimistáskodás).

Műalkotás helyett
csak ezt írhatom
őszintén és lényegien
(ah, a LÉNY EGE!):
bajban vagyok. Az al-
kotás (felkotás etc.) nem
segít. Ez több, mint
hurut. Vese-csőá??

AZ ÉLETEM? AZZÁ LETTEM. EZZÉ.

Függelét (fügelét)

pl. éltem. Ezzé-azzal,
azzá-ezzel pléltem.

Pléh. Nem bádog. Nem
bádog semmi sem.

Minden: pl. Én.

Például-éh. Pléh.

Ihlet, írtam, éhlet.

A lapok sorrendje
mindegy, és nem. Mert

*nem lapokról van
szó. Minden: lapra
tartozik, de nem
más lapra és nem
ugyanarra a lapra.
A gumilepedő a
súlyos urológiai bán-
talmaim miatt. Lé-
nyegtelen, és a lényegesnél
lényegebb. A lény ege.
A lény pokolbugyra,
drégélien szólva.*

2019. I. 11. TD

Függelék II.

*Hatalmas urológiai
bajom, van, Gyuri,
és közben mintha
tréfálnék, mű-alkotnék.
Betegségem el(pusztít)
(el)pusztít. Joyce-i,
drégeli. (Hagyjuk, hogy
„kafkai”). A lapok
„sorrendjéről” szól-
tam már. Nem rontom
el a művet a sza-
bályok ócska tisztázásával.
Ah, bár csak felfázásos hurut lenne.
Gyuri, bajban vagyok.
Elég, igazi nagy baj.
Ezt mondanom kell,
holott a műalkotás
„szempontjából”
indifferens. Kedves
Ákos, köszönöm, hogy
begépeled ezt a „Plusz
Galambocskám”-at,
el kell mondanom
Neked is, bajban vagyok,
bár „alkotásilag” ez közömbös.*

A szerkesztő jegyzete:

Az itt olvasható művek Tandori Dezső kéziratos hagyatékában maradtak ránk. A verseket tartalmazó nagyalakú borítékot – mely egy dossziében két kisebb („Kieg. I.” és „Kiegészítés II.” feliratokkal ellátott) borítékot, valamint azokba szétosztva számos kézzel írt művet foglal magába – 2019. január 14-én adta postára a szerző, azzal a céllal, hogy szerkesztője egyesítse e szövegeket az előző hetekben keletkezett, s hozzá hasonlóképpen eljuttatott alkotásokkal. A „Kieg. I.” jelzetű borítékban található, most közölt versek egy hosszabb, cím nélküli sorozat első részét alkotják, a közlésünknek megfelelő sorrendben követve egymást. Keletkezésükkel és lehetséges irodalomtörténeti párhuzamaikkal kapcsolatban érdemes összevetni a verscsoportot a tágabb együttesből kiemelt más szövegekkel, valamint figyelembe venni a rájuk vonatkozó korábbi, itt is érvényesnek tűnő megállapításokat (Ld. *Tempevölgy* 2019/3. szám, 30–40. oldal).

A versekre jellemző kombinatorikus technika, akárcsak az utolsó időszak költői termésének döntő részében, néhány hívószóhoz, jelen esetben az Arany János névhez kapcsolódó különféle konnotációk feldolgozására koncentrál. A költői beszéd sajátos paralelizmusai és előállított-előállt szimmetriái, egy még nem leírt, igen komplex stiliztika képviselésében, az uralhatatlannak tűnő asszociációk metonimikus rendbe állításán, megszervezésén fáradoznak, mindegyre formát adva a tudat megformálatlan, szorongó anyagának. A „szilencz” saját(os) kifejezésének s az általa elérhető közelségbe vont *Hamlet*nek a vershorizonton való megjelenése különleges, többértelmű „irizálást” ad az egyes soroknak: azokban ugyanis egyszerre idéződik meg a Tandori-életmű legendás kezdeteként ismert *Töredék Hamlet*nek (1968) versvilága, a „dán királyfi” egzisztencialista példaképpé vált alakja és pl. Gábor Miklós Tandori által mindig nagy elismeréssel emlegetett *Tollal* (1968) című kötetének a Hamlet-szerep megformálásáról szóló hosszú vallomása. A közölt verscsoport összetartozását, látens szerkesztettségét megerősítő jelzésnek vehetjük az eddig említettekén túl a beiktatott zárlatok (*Függelék*) hangsúlyos szerepeltetését. A magánközlésként, mintegy levélfunkcióban megjelenő művek a nyilvános beszédnek és privát megosztásnak olyan ismerős feszültségét, dilemmáit szállítják, melyek a kései Tandori-művek olvasása során rendre felmerülnek/felmerülhetnek a saját pozícióját tudatosító olvasóban, leghatásosabban pedig a kézírásnak (mint választott „technikának”) a személyest is folyton kódoló működése során jutnak szóhoz. A versekben szereplő megszólítottak: Kurtág György zeneszerző, Tandori barátja, több művének megzenésítője, valamint Tóth Ákos, az író műveinek szerkesztője.

E művekkel, melyek Tandori utolsó heteinek felkavaró művészi és emberi lenyomatát adják, az író célja az általa megvalósított, de meg nem valósult *Felplusztulás – leplusztulás* anyagainak gazdagítása volt. A vegyes műfajuként elképzelhető, verseket, esszéket, tanulmányokat és Tandori magában is eldönthetetlen státusú ideogrammaikat egyszerre felvonultató kötet értelmi-érzelmi centruma(i) a *plusztulás-értelmű pusztulás*, a leállíthatatlanul keletkező, könyvvé fogalmazódó *plusztulás-mű* és a vele összefüggésben újra aktuálissá váló – bár Tandori számára igazán sosem avuló – Ottlik-próza lehetnek. A kiadás előtt álló posztumusz munka, a ter-

vek szerint, egyszerre lesz az írói szándék tiszteletben tartásából következő sorkötet, Tandori mindig tovább haladó, héraikleitoszi szellemének paradox lenyomata, és az életműzáratként is olvasható szöveg közreadásának irodalomtörténeti felelősségére – Tandori máris korszakhatárként értékelhető halálának tényére – utaló, a szükséges filológiai-textológiai szempontokat előtérbe helyező, kritikai jellegű kiadás. Arra a kérdésre, hogy e kettős elvárásnak hogyan lehet eleget tenni a művek bemutatása során, a Tiszatáj Kiadó gondozásában várhatóan 2020-ban megjelenő könyv döntései, valamint a kötet kiadását megelőző szövegközlések, így mostani publikációnk választott módszerei kínálnak válaszokat.

A szöveget gondozta, a jegyzetet írta: Tóth Ákos

Ferdinandy György

Két szerelem

A szerelemről gyakran álmodoznak a hozzám hasonló magányos skriblerek. Az elsőről, a nagyról, és így tovább. Szeretném, ha szeretnének. A jelzők sora végtelen. Az én esetem más. Az én írásaimban hol furcsa, hol idegen a szerelem. Csupa mellébeszélés. Sehol egy igazi, őszinte érzelem. Ez a levél, amit itt tartok a kezemben, talán az utolsó alkalom arra, hogy végre-valahára kimondjam, mi történt velem. Az utolsó postával érkezett. Már összecsomagoltam, éppen csak a taxira vártam lent a kertkapuban. Leheletfinom boríték, rajta kézírással a nevem. Benne pedig egy gyászjelentés. Egy fekete keretes, ösztövért parte-cédula.

„Szomorú szívvel tudatjuk – közölte a szokványos szöveg – mindazokkal, akik ismerték és szerették...” Alatta a név: özv. Kovács Istvánné. Egy ismeretlen. Gyorsan a zsebembe gyűrtem, és beültem a sofőr mellé a kocsiba.

Elsuhant előttem az utcám, az üvegverandás ház, ahol születtem. Áthajtottunk a Gellért-hegyen, az Erzsébet hídon. A reptéren a sofőr markába nyomtam maradék aprópénzemet. Csak fent a gépen akadt a kezembe a boríték. Már a felhők között járt a gép, amikor apránként, akár egy-egy ébredező napsugár, minden eszembe jutott. „Életének nyolcvankettedik évében.” És Laskay Judit. Annak idején élt a közelemben egy Jutka nevű apró, szőke lány. Augusztus harmincegyedikére. Ma van – talán éppen itt, alattam – a temetése. Talán éppen itt száll a felhők között ő is, a kabinom ablaka alatt. „Kell legyen ott fenn egy ország / Amit sohasem rontunk el...” A gyásztávirat felső sarkában nincsen csak ez az ügyetlen, kurta-furcsa idézet. Merthogy ezt itt lent elrontottuk, mind a ketten. Alaposan. A gép már az Óceán felett lebeg. Rendezgetem az emlékeimet.

*

Az ötvenes évek, kamaszkorom éve a legsötétebb idők voltak az ország életében. Nekem mégis csupa szép, napsugaras emlék jut róluk eszembe. Világot jártam, az éhező pesti gyerekek különvonatával még Belgiumba is elvitt a Vöröskereszt.

Otthon persze minden megváltozott. Budai házikónk garázsában húztuk meg magunkat, anyám, öcsém és kishúgom. Gimnáziumba jártam, késve, de mégiscsak felvettek a kegyesrendi papok. Nyáron a metró építkezésén dolgoztam, télen havat lapátoltam – azokban az időkben mindig bőségesen havazott.

Később előkelőbb foglalkozást találtam: a Tánctanárok Ötödik kerületi Munkaközössége ruhatáros fiút keresett. Este hat és kilenc óra között volt a munkaidőm, hatkor beszédtem, kilenckor kiadogattam a nyirkos télikabátokat.

Közben – ez is a feladataim közé tartozott – én kértem fel a petrezselymet áruló lányokat. Mimi néni, a tánctanárnő csak a szemével intett, és én már tudtam, hogy melyikük van soron. Csupa pacsuliillatos, nyirkos kezű lányka, kipirult arcocskák, hálás mosolyok.

Minden szám után vissza kellett kísérni őket a körös-körül üldögélő anyukákhoz. Gardedám nélkül nem járhatott tánciskolába egy iskoláskorú leánygyerek sem.

Már nem emlékszem, hogy miért éppen ezt a kis szőkeséget, a Jutkát kísértem haza. Mert ez is szokás volt: hazakísérni a lányokat. Talán mert neki volt a legszébb édesanyja. Vagy mert itt a közelben: a Szövetség utcában lakott.

Tény, hogy a fűtetlen garázs helyett hamarosan náluk töltöttem a délutánokat. Jutka helyes kis fruska volt, emlékszem, felvarrta a lógó gombjaimat, és néha még valami vacsorafélét is összeütött nekem.

Van róla valahol egy fényképem, keringőzik a tánciskolában, és közben kétségbeesetten a kamerára mered.

Aztán véget ért ez az év. Egy kicsit sajnáltam, hiszen nagyon kedves volt. De hát én azokban az időkben nem vettem komolyan a lányokat.

Az Autóbuszüzemnél dolgoztam, amikor befejeztem a gimnáziumot. Ott találkoztam utoljára vele, a kettes busz végállomásán. A templomból jött – mondta. Aztán már csak ült a csengő alatt. Talán várt valamit, de én feléje se néztem. Azt sem tudom, hol szállt le. El sem búcsúzott.

Az egyetemen francia szakon felvételiztem, megint csak hiába, évekig. A belga lányka járt a fejemben, akivel hosszú évek óta leveleztem. De ez már egy másik történet. Az éhes pesti gyerek és a belga gyáros lánya. Az első reménytelen szerelem.

*

Amikor végre-valahára felvettek, megint csak történt valami váratlan. Valami rettenetes. 1956 őszén kitört Budapesten a forradalom. Néhány hónapra megnyíltak a határok, én pedig meg sem álltam Belgiumig. Azt képzeltem, hogy ott fog várni belga szerelmem. Nem is gondoltam rá, hogy közben elszálltak az évek. Hogy a kisleányból, aki – így mondták – feltáplálásra került egy belga családhoz, sápadt suhanc lett. Lise pedig férjhez ment, elvált, Párizsba költözött. Nyilván eszébe se jutott, hogy egy ágrólszakadt menekültnek adjon szálláshelyet.

Mi mászt tehettem! A kölni Ford-gyárban dolgoztam, futószalagon, segédmunkás voltam a dijoni pályaudvaron. Éltem a menekültek életét.

Elmúltak az évek. Amikor összetalálkoztunk, a Latin negyedben élt, régiségboltot vezetett. Most éppen egy gazdag kereskedő volt a férje, vele záróra előtt gyakran összeültünk, és elmondtuk egymásnak újra meg újra a régi háborús éveket. Én a forradalmat, ő a haláltáborokat. Lise türelmesen vezette az üzletet.

Engem később elkapott a gépszíj. Levizsgáztam, meghívott egy amerikai egyetem. Úgy képzeltem, hogy amikor visszakerülök az óvilágba, gazdag amerikai leszek. Mert Lise-t nem felejtettem el, leveleztünk tovább, mint annak idején, kamaszkorom éveiben. Ahogy múlnak az évek, egyre gyakrabban felkeresi hajnali álmaimat. Ma is azokat a zenéket hallgatom, amiket vele

annak idején, az ágyán hasalva, tizenévesen. Bing Crosby és Charles Trenet, a Soeurs Étienne és Édith Piaf. Forog, recseg a His Master's Voice. A vén gramofon.

Valahányszor Párizsban jártam, megfogadtam, hogy nem jövök többé nélküle haza. Közben persze zajlott körülöttem is az élet. Gyerekeim születtek, megnősültem, elváltam én is. Múltak az évek, asszonyaimmal nem volt szerencsém, megszoktam a magányt. Számomra, úgy látszik, csak Lise emléke maradt.

*

A külvilággal levelezéssel tartottam a kapcsolatot. Anyám beszámolt minderről, ami vele és az országgal távollétemben történt. Az irodalmi sajtót pedig a Szabad Európa Rádió küldözte nekem. Bíztam benne, hogy egy szép napon amnesztiát hirdetnek, és hazamehetek.

Hát erre még kerek harminc évet kellett várnom. Akkor is csak egy kéthetes látogatóvízumot ütött a menekültpasszusomba a párizsi követ.

Anyám leveleiben gyakran előfordult Jutka. Kis barátnőm életem valamennyi eseményéről pontosan tudott.

– Keresd fel! – kérlelt anyám, miután kibeszéltük magunkat. Egy menhelyen él, súlyos beteg.

Nem sok ismerősöm maradt a régi időkből. Megígértem, azután kifutottam az időből. Hamar elszállt ez a két hét. Az Illetékesek – mint mondtuk – gyakran elbeszélgettek velem. Nem tudom, ki adott a kezembe egy írást.

– Rólad szól – mondta az illető.

Érdekes sztori. Az elbeszélőre, aki egy könyvesboltban dolgozik, rátelefonál egy öregasszony, és az én egyik párizsi könyvemet keresi. A francia polcon, mit ad isten, valóban ott lapul a keresett kötet.

– De én nem tudok elmenni érte! – sír fel a hang.

Az eladó megszajnálja az öregasszonyt, és mivel maga is közelben lakik, elviszi neki a könyvemet.

– Kovács Istvánnét keresse! – kérte a kagylóban a hang. A portán azonban nem tudják, hogy ez a Kovácsné ki lehet.

„– Jutka néni! – mondtam.

– Ja, akkor második emelet!

Ragyogott az örömtől.

– Tudja – magyarázta –, én az író úr első szerelme vagyok. Még egy novellát is írt nekem. Bizony. Vajon mi lehet velem?

Egy francia író első szerelme! Megráztam a fejem.

– Azt bizony nem tudom.”

A továbbiakban ez a Kovács Istvánné nevű öregasszony elmeséli a réges-régi diákszerelme történetét. Férjhez ment, megözvegyült ő is harminc év alatt.

– Bizony – sóhajta. Első látásra beleszerettem. Elhiszi? Tudja, hogy van ilyen?

– Gyurka – akkor még így hívták – mindig éhes volt – folytatódik a mese. Ha anyám megkérdezte tőle, hogy enne-e, ő mindig bevallotta, hogy igen.

Már akkor is írt. Szerelmes verseket. Ezeket nemegyszer felolvasta nekem. Akkor azt hittem, hozzám szólnak.

– Aztán, mint mindennek, ennek is vége lett. Vége? Látja, ez sem igaz. Mert én azt a fiút azóta is, ma is szeretem.

Nevetve sirt, így fejeződik be a novella, amit valaki a kezembe nyomott.

– Eljuttatna neki egy üzenetet? – kérdezi búcsúzóul az öregasszony.

Noná! Majd ha Párizsban járok? Micsoda fantázia!

– El, el! – feleltem. Aztán valahol elsikkadt ez az üzenet.

*

Megházasodtam én is, felneveltem három koromfekete fiúgyereket. Nyugdíjba vonultam, beletörődtem, hogy az ő közelükben fogom leélni az életemet.

Akkor kaptam a hírt, hogy Lise, a párizsi asszony halálos beteg. Tétovázás nélkül útra keltem.

A Latin negyedben, a régi lakásában ápolónő állta az utamat.

– Az asszonyom – mondta – nem fogad látogatót. Amikor mégis bevezette, Lise fehér turbános fejecskéjével, bolyhos köpenyében a régi belga kislányra hasonlított. Annak idején, a luxemburgi rádió nyomán, Joséphine-nek és Krisztiánnak becéztük egymást.

– Joséphine fürdik! – mondta most is mosolyogva. – Megmosakodtál? – kérdezte úgy, mint akkor. Egy jó kis zuhany rád férne ma is!

És kacagtunk és elsírtuk magunkat mind a ketten. Akkor láttam utoljára első, egyetlen szerelmemet.

A temetőből egyenesen a követségre mentem. Hazatelepültem. Megírtam fiainak, hogy küldjék utánam a könyveimet.

Otthon, a régi szobámban, nagy ládámban vártak a papírok. Mindaz, amit szegény anyám megőrzött nekem. Lassan a könyveim is megjelentek. Fél évszázad száműzetése után újrakezdhettem az életet.

Dolgoztam, fékeveszetten. Új munkatársak, barátok forgolódtak körülöttem, felfedezett az aprócska haza. A fiam is sorra meglátogattak. Annyi év után úgy éreztem: sínre került az életem.

*

És akkor jött ez az újabb csapás. A betegség. Nem számítottam rá. Lassan magamra maradtam. A baj elriasztotta mellőlem az új barátokat.

– Gyere haza! – írta az Újvilágból három fiam. Haza! Mi majd gondodat viseljük, itt majd meggyógyítanak az orvosok.

Csomagoltam megint. Kinyitottam a régi ládáimat is. Akkor találtam rá egy kézírásos csomagra. A leveleket, amiket Jutka írt hozzám. A kis szöszeke, aki évtizedek óta eszembe se jutott.

Félszáz gyöngybetűs szöveg. „Sok mindent átéltünk!” – áll az első levélben. „Világháborút, diktatúrákat, forradalmakat. De hát itt nálunk sok fecske sem csinál nyarat!” És végül: „Olyan jó, hogy ezt elmondhatom neked! Ha már találkoznunk többé nem lehet...”

„Gyakran álmodom veled!” – áll egy másik levélben. „Szembe jössz velem az Andrássy úton, és fiatal vagy te is. A Liszt Ferenc téren leülünk egy padra, és a vállamra hajtod a fejed. Én megsimogatom az arcodat, még most is az ujjaimban érzem a bőrödöt.”

Máskor Floridáról lát egy tévéfilmet. „Csodálatos hely” – írja. „Te boldog vagy ott?”

Kovács István kocsijával eljut a Farkasréti temetőbe. Visszafelé jövet megállnak az utcánkban, a házunk előtt. „Vajon édesanyád még itt él, a garázsban? Becsengetnék – írja –, de nem merek.”

„Téged mindez talán már nem is érdekel” – fejeződik be a levél. „Bocsáss meg, hogy mégis megírtam neked.”

Sok hosszú írás szól a tánciskoláról. „1952 karácsonyán volt az össztánc, amikor utoljára keringőztem veled. Vajon eszedbe jut-e még Mimi néni? Angéla, aki olyan szomorúan verte a zongorát! Én minden éjjel újraélem azokat a napokat...”

Máskor elmeséli a könyveimet. Mindent tudni akar, készpénznek veszi minden történetemet.

Férjéről, az erdélyi menekültről keveset ír. Romhányban éltek, egy kis felvidéki faluban. Húsz hosszú év. Aztán meghalt ő is, és Jutka egyedül marad. Az özvegyi nyugdíj nyomorát éppen csak megemlíti. „A kiskutyám maradt – írja – az egyetlen örömöm.”

Csupa emlék. „Lassan mindenki elhagy” – ismételteti. „Te egyedül maradsz nekem.” Egyre szomorkásabb történetek. „Mikor jössz haza?” – kérdezi újra meg újra minden levél.

Az egyik borítékban virágszál lapul. Csak a szára maradt meg. Vajon milyen színű szirma lehetett?

*

Az utolsó levelet teljes egészében ide kellene tennem. „Üzenj, édes, hogy mikor érkezel! – írja –, hogy legyen időm ünneplőbe öltöztetni a szívemet!”

Aztán ez a kis remény is kialszik. „Érzem, meghalok. Boldogtalanul lehet élni, de reménytelenül nem érdemes.” „Lassan életünk végére érünk mind a ketten” – áll még ebben az utolsó levélben. „De emlékeinket őrizzük, kedves, örökre. Te is emlékezz néha rám, és arra, hogy nagyon szerettelek. Isten veled!”

A levél 2012 májusának végén íródott. Ez özv. Kovács Istvánné Laskay Judittól az utolsó életjelem. Azután még hét év agónia. A gyászjelentés 2019-ben, az utolsó postával érkezett.

Indulunk a repülőtérről felé. Elmarad mögöttem az utcám. A Farkasréti temető. Szent Gellért, az Erzsébet híd felett. Ez az egész aprócska haza.

A Fertő tó, az Alpok. Párizs, Lise. A Latin negyed. Földrészek, óceánok, emberek. A belga család, aki örökbefogadott. Örökbe! Krisztián és Joséphine. Egy száraz, lepréselt virágszál. Gyöngybetűs, kézírásos levelek.

Két világ, két szerelem. A szülőföld és az idegen. Három hontalan fiú egy apró szigeten.

Látogatóba? – kérdi a légikisasszony.

Látogatóba, igen. Véglegesen.

Ágh István

Hollóvá lett rokonság

*Külön csapat áll ünneplőben,
a legnagyobb dologidőben
a temetőnél, az akácfa
útszélre vetett árnyékában,*

*eseményre érkeztek, nyilván,
valamiképpen mégis furcsán
tétovák, mint a menekültek,
nem tudni, honnan, s mivel jöttek,*

*nincs mit kezdjenek a kezükkel,
feszengnek bő öltözetükben,
fehér ingükből is kifogytak,
annyit állt az almáriumban,*

*bábuknak tetszenek így együtt,
nagy a csend, mint a madarak közt,
míg nem valami titkos jelre
kinyújtott nyakkal fölfigyelnek,*

*kiderül, a gyásznépet látva
mindenki hasonlít egymásra,
azok is rokonok lehetnek.
akik az út széléről lesnek,*

*mikor odaér a koporsó,
boszorkányszél tör föl a porból,
a portölcseéből hollók szállnak,
s emberi nyomot hagyva hátra,*

*megannyi szárnyas rokon lélek,
mint egy fogadó díszkíséret,
a kegyelet útján vezetnek
a másnak ásott sírveremhez.*

Kedves nővérek

*Mindenszentek napján eszembe jutottatok,
mert szentek vagytok ti is, tán meg sem haltatok,
csak elzárt tőletek szeptembertől a zárda,
bár nincs elöttetek már, ami annak utána,
egyszerre ősz lett, mikor kiléptetek a nyárból,
egyedül csörgettem a dióval telő zsákot,
szedtem az avarból, amit az októberi szél elem vert,
magamban játszó egyke gyerek voltam, és mégsem.*

*Kisjézussal jöttetek a hosszú advent végén,
kedvesebbek már minden drága meglepetésnél,
száncsengőre siklottatok, megtelt a ház vendéggel,
az ólomöntés vőlegényt jósolt Szilveszter éjjel,
élménnyé változott, amiben együtt volt részünk,
akkor esett a hó, amikor kértük az égtől.
s pelyhedzett, mint az angórannyulak piheszőre
a rokka körül, a fonó lassú lélegzetére.*

*Piros szemű angyalok szaporodtak el nálunk,
menekültek és katonák jöttek, míg egy-két vándor,
aztán a legszebb nyárral jutalmazott a béke,
napsütéssel meg életkedvvel, gazdag búzatermással,
ti szoktattatok hozzá a rózsák titkos illatához,
hosszúra nyúlt a selymes Szent Iván-éji álom,
királyfiak váltották egymást az ajtókilincsen,
s mint a magukét vitték, hintón a családi kincset.*

*Mikor az idén lakatlan házunkba látogattam,
azt álmodtam, hogy végleg megsemmisült a múltam,
csak egy szerenád bolyongott, akár a sértett lélek,
nem lelte célját, vagy nem is kellett a címzettjének,
egész éjjel hallottam, mintha a másik szobából,
a föltámadt szélből, a gondozatlan parcellából,
vagy az én kialvatlan, képzelődő agyamban
esdekelt az a felejthetetlen nyári dallam?*

Megrendítő

*Megrendítő, nehéz részvétet érzek
szülőföldem halottjai fölött,
mint élő, hegyes felkiáltójel
szögezem magamhoz a temetőt,
keresztre rótt nevek szólítanak,
bármerre nézek, mindet ismerem,
amíg egész falum a föld alatt,
kősvatag terjed a felszínen,
mintha egyszerre haltak volna meg,
ahogy a szem egyetlen képbe zár,
mind itt van, aki nem jött el velem,
végleges már az itthon maradás,
eszeveszett népirtást gyanítok,
kis világvégeket a nagy előtt,
tömegsírba zuhantak a sírok,
elkeverve az utóddal az ősz,
elődeim! mennyi rokoni csont!
apám és anyám mögött egy sereg
ismeretlen, névtelen földlakó
között találnék magamnak helyet.*

Péter Márta

azóta is

*a hangod
hangon-
túlra
vég-
közelre
végült
nagyon
világos
volt
akkor*

*szúrt a
fényed
utolsó
villanásod
itt*

*honnan
fénylődsz
bennem
ahogy
azóta
is*

csendhangok

*a földön minden
tárgy lesz (az
ember is csupán az)
és sokasodnak
tárgyak úsznak
láthatáron, míg
szobámban szürkület
minek pakolni
tele minden*

itt és ott is, én
meg bennük s általuk
mert a világ 'mit abból
felfogunk (mennyi az?)
anyagot, anyagi
folyamot, a napok
vackát, bélésterét
különülést
a kvázi mindent, mert
mi vagyunk a világ, de
a föld is ledob s ráz
és föl se fogjuk.
az ember csak
vonyít, a
teremtésnek árva teste,
ahogy fogolyként hiszi
tudatlan, s közben
agya foglya, zárva
magát önmagába, s
belül rekedt bízásába
les, míg forgolódik
helyét keresve, és
messziről ő is
csak kihullott
darabja egésznek,
töröttként testesült,
de repült mégis, ha
kellett, felszárnnyalt
az égre, mit feledtünk
pedig betérít, agyon-
nyom örökre, időnkre,
s a lény föl se fogja
a csendet és
hangját
se

tér

beszédbe hullva-
zárva, hangba
márto
szétalakzott
televénybe

sűrűnehéz
bábelébe
falazva falba
temetve
halva
(élve)
él(?)

ki
tudja ezt, ha
szóra nyíl',
talán ha
másra.
vagy
szavatlan
várna
talán
szíve is
látna

ünnep

viszik az
állatokat
leölni viszik
teherautón
karámban
mozgó ólban
cél felé
(sírnak)
torlódó állat-
hús-tömeg
sok lábon dől
egyfelé, ha fékez
a kocsi (durván,
csak rakománya van)
sors ez is, állati
mindennap, reményte-
len szemek, ölés-
érzetek, úton a
vágóhíd felé
és látod az
állatokat

az állatok
tekintetét, mint
történetbe ékelt
halálmotívumot
hogy szent
napra többet
ölnek, mert
szentség és vér
összefér, egymáson
megtapad, mint bűn
és emberi tekintet
mint bűn és hit
felhős árnya
törött szilánkjá
egésznek
szem és szellem
sötét leple, oda-
vetettje, mert
sötét álom,
ahogy az
ember ünnepel

zaj

súlyul a föld
zaj lepi, élői
petézik tele
hanggal, én-
hordozó
kábulattal
míg forog
velünk, míg
magunkban
pörögve
vagyunk
el
vagyunk
zajunkban
énnel-telt
valónkban
teherként
nyálzódova
szét, jól

*vagyunk
íme, az
ember, mint
alvó tömeg
magányos
léte, íme
a jó, nehéz
lesz ébredése
mert minek?
hiszi tudatlan
álmában
burokban egy
bontott csirke
emberi
formában
közelebb van
Hozzá, és ti
hiába eszitek
még jól sem
laktok, éhetek
örök, ahogy a
belőletek evőké
is az*

Szilasi László

Kései házasság

34.

A kém, aki bejött a hidegről

Gerendának állandó vice lett, hogy sehogyan sem tudta eldönteni: a következő évben a zalai gázkitörés vagy az új kormány volt-e a nagyobb csapás. Csak a nevetést akarta: sem a gazdaság, sem a politika nem érdekelte igazán soha. A kémtematika azonban nagyon érdekelte. Mindent elolvasott John Le Carrétől. És A harmadik embertől kezdődően mindent meg is nézett.

A városban akkor már csak egy mozi volt. A Terv mozit Jaminában átalakították, kocsma lett belőle. A Brigád mozit elbontották, pedig annak a tetejét nyári estéken ki lehetett nyitni, holdfényben mozogtak a napnyugati képek. Csak a Szabadság maradt meg, vagyis hát akkor már Phaedra volt a neve. Az is volt a legszebb: szép homlokzat, hatalmas előtér, és a nézőtérről egyenesen ki lehetett lépni oldalt a Nagy Imre-szoborhoz. Magda a filmek előtt, ott szokott találkozni Gerendával. A Rónin című film megtekintése szükségszerű volt. Magda nem ismerte a szót, de a férfi elmagyarázta neki, hogy mi is a helyzet.

Azt mondta, hogy a középkori Japánban a samuráj harcosok felesküdték, hogy urukat életük árán is megvédik. Óriási szegény volt ezért rájuk nézve, ha gazdájukat mégis megölték. A gazdátlan samurájok kóboroltak az országban, zsoldosnak szegődtek, vagy útonállásból próbáltak tengődni. Az ilyen harcosokat többé nem hívták samurájoknak. Az lett a nevük, hogy rónin. Ezen minta alapján a nemzetközi helyzet enyhülésével munka nélkül maradt titkos ügynököknek is ez lett az elnevezésük. Őket már nem a lojalitás hajtotta, hanem a pénz. Ez a film, tette hozzá okoskodva, róluk szól. Magdának tetszett ez a kiindulópont. A filmet végignézte, majd tökéletesen elfelejtette.

Egy hátsó sor jobb szélén ültünk, bal kezemmel fogtam az ő jobb kezét. Hatalmas volt a keze, tiszta és száraz. Azért ültem a sor legszélén, az ő jobb oldalán, az utcán fordítva jártunk, mert nem szerettem az idegen emberek közelségét. Undorodtam a szaguktól meg a testük hőmérsékletétől. Az övét viszont imádtam. Fahéjas illata volt, nem valamiféle parfüm hatására, hanem mert ez volt bőrének alapillata, a hőmérséklete pedig kifejezetten hideg volt, mint egy szekerce nyele. És hát azért is ültem a legszélén, hogy hamar ki tudjak menni, ha szükségem lenne rá, mondanom se kellett neki, mindent kigondolt. Ő vette a jegyeket. Magától döntött. Szerettem ezt a mindenre kiterjedő gondosságot. Tudtam, hogy megbízhatok benne. Fogtam a kezét.

regényrészlet

Sportolás közben talán igen, egyébként azonban soha, semmiféle körülmények között nem izzadt. Most azonban, néhány különösképpen izgalmas jelenet közben, mintha kiütött volna a víz a tenyerén, a marok felületén, a finom árkok között a bőrt beborította egy időre valamiféle vékony, illatos burkolat. Fölemeltem a kezét. Megfordítottam. Beleszagoltam. Gyengéden megnyaltam a felületet. Bizonyos értelemben ezek voltak moziátogatásaink fénypontjai. Ez a nyalintás, ez a gyöngéd, csiklandós bocimotívum. Most sem vette észre.

Magda szinte teljesen elfelejtette azt a filmet. Az viszont megmaradt benne, hogy egy nagyon idős francia ember modellt épít, teljes tájat, precízen kifestett, harcoló vagy holt ólomkatonákkal, így ábrázol egy fontos mítoszt a szamurájok ősidejéből. Éjszaka van. Picinyke ecset, apró fogók, nagyító, pontos fényű lámpák, épül a régi monda pontos mása. Nagyon ráérős az ábrázolás ideje. Míves akciófilm. De van idő az alkotásra is. Olyan volt az emberi érzet, mintha nem is a mese hozná létre a modellt, hanem éppen fordítva. A modell már áll. Belőle születik a történet.

Amikor kiléptek a térre, Magda meg is pendítette ezt az ötletét Gerendának. Ő végighallgatta. Nem nagyon hitte. De azért bólogatott. Meg ingatta is a fejét. Amikor elváltak egymástól, már alig járt ember a főutcán. Hallgatott, aztán váratlanul visszatért az ideához. Hát, Magdám, én ezt nem hiszem. Nem hiszek az elsőbségben. Az elsőbség létében. Történet és modell, ami leképezi. Modell és történet, ami bejárja. Nem hiszem. Egyszerre vannak. Vagy sohase.

Nézett, nevetett, elszégyellte magát. Minek erőlködni. Adott egy pusztit Magdának, aztán szó nélkül elindult az övéihez.

*

35.

Teljes napfogyatkozás

Jöjjenek le! Tessék onnan azonnal lejönni!

A rendőr nem kapott világos utasítást. Semmiféle utasítást nem kapott. Magára volt utalva, nem nagyon ment neki. A levegőt vagdosta a gumibotjával, néhány éve még emberi testeken használta volna, nem lett volna kérdés vagy kérés, ma már azonban nem merte. 1999. augusztus 11-e volt, a teljes napfogyatkozás napja. Aki nem jutott ki a szabadba, a városból szemlélte a ritka természeti eseményt. És akinek ott sem jutott hely, azok nagy nevetések közepette felmásztak az Ifjúsági Ház főtermének nyereg alakú betontetejére. Onnan nézték a nem is létező Napot. Ott voltak ők is Gerendával. A rendőr tulajdonképpen nekik kiabált. Hegesztőmaszk volt mindkettőjükön, ők voltak a Vasárlarcosok, röhögtek szegény rendőr őrmesteren, háta mögött a Múzeummal, a rendőrség régi székházával. Figyelték a vissza nem térő égi csodát. Te meg csak kiabálj, te szerencsétlen.

Magda apját a háború után azért vitték el, mert a hazatért zsidó emberek feljelentették a volt rendőr főhadnagyot az oroszoknál. Irtották a zsidókat ők is, de azért nagyon haragudtak a többi zsidóirtóra. 1955-ben jött vissza. Soha nem beszélt régi tetteiről, de az emlékiratokból tudni lehetett, hogy nemcsak a csendőrök vettek részt az üldözöttek vonatra tételeiben, hanem, legalábbis itt, külön parancsra, rendőrök is, innen indultak, a későbbi Múzeumból. Bárdi rendőrt sokan ismerték a városban meg a környékben. Ismerte az a néhány zsidó is, aki visszatért, hogy aztán újra elmeneküljön a városból. És ismerte az a Gerlán élő körorvos is, akit zsidó felesége miatt szintén bevagoníroztak. Nem voltak barátok, de a rendőr szerette azt az embert, lehet mondani. Tetszett neki a hősiessége is. De azt azért nem akarta, hogy meghaljon a férfi.

Kihívta a vagonjából. Adott neki két vödört, elküldte vízért – meg hát aztán a hosszú úton is jó szolgálatot tehet majd az a két edény. Visszajött a gerlai doktor, hozta a vizet. Apám adott neki még két vödört, visszaküldte, el is kísérte a csapig. Közben becsukódott a vagon ajtaja. Belakatolták. Indulni készült a szerelvény. A kocsis zsidói azt hitték, apám bizonyos alakokat, nyilvánvalóan: rengeteg pénzért, kiszabadított. Bújtatta őket. Megmentette mindet. Az orvos azonban nem engedett. Volt nagy kiabálás, egy pofon is elcsattant. Nem hagyhatom őket magukra. Mellettük van a helyem. Mindegy, hogy hová mennek. Engedj vissza, édes öregem. Könyörgök, engedj vissza. Rohant a vonat-hoz, csak úgy lobogott utána a ballonkabátja. Futott Auschwitzba. Elérte még az utolsó kocsit, bekérdzkedett a kísérszakasz magyar katonái közé. Beengedték. Aztán az első állomáson átküldték a szomszéd vagonba, ahol eleve csak állóhely volt. De ezt az eredeti marhavagon utasai már nem láthatták. Apám pedig közel tíz évet töltött el az orosz fogságban.

Amikor visszatért a Nap, és a korábban elnémult madarak újra csivitelni kezdtek, a pár lassan ereszkedni kezdett, kezükben a hegesztőmaszkokkal vonultak lefelé a vasbeton nyeregteretén. Magda a Munkácsy Mihályról elnevezett múzeumot nézte. Régi képekről ismerte bentről is az épületet, szülei számtalan karácsonyt töltöttek ott az idősebb testvérekkel, a hatalmas fenyőfa alatt. Csoportképek, rendőr családok kicsi gyerekekkel, a férfiakon csillogó gombos díszegyenruha, sapka nélkül integetnek a jövőnek. Azokat a rendőröket látta. Nem ezt a tárgyáspakásan ordító szerencsétlent. Nincs is összeköttetés közöttük. Ezek itt szolgálnak és védenek, azt állítják legalábbis. A korábbiak lovagok voltak. Kései lovagok, akik – megfelelő viselkedés esetén – befogadták maguk közé a szarvasi parasztyeréket is. Gerenda az ő szemében a lovagok közé tartozott.

*

36.

Y2K

Magda mindig kézzel írt, szükség esetén írógéppel, de azért bele kellett tanulnia, már csak Gerenda kedvéért is, a számítógépek használatába: szerették az e-mailt. Kezdetleges, de szeretetteljes végfelhasználó, az volt Magda. Éppen ezért nem a tisztai ciánszennyezés, hanem az Y2K volt számukra a következő év legjelentő-

sebb problémája. Meg kellett oldani. Végeredményben ennek a problémának a kiküszöbölhetőségén alapult a kapcsolatuk.

A rövidített évszámok használata a korábbi években programozói mesterfogásnak számított: hatékonyabbá lehetett tenni vele a gépek működését. A lyukkártyás korszakban jelentős előnyökkel járt, ha két számjeggyel kevesebbet kellett tárolni. A 2000. év problémáját azonban *éppen az okozta*, hogy négy számjegy helyett csak az utolsó kettőt használták az évek azonosítására. Ebben a rendszerben a 2000. évet ugyanúgy 00 jelöli, mint az 1900-at, és a gép az 1999 után következő 00-át 1900-ként, 19.100-ként, vagy egyszerűen 100-ként értelmezi, ami gondokat okozhat a dátumok összehasonlításakor. A dátumkiterjesztés végül megoldotta a Millennium bugot: a kétjegyű évszámokat az évszázaddal egészítették ki, így a továbbiakban négy jegyen tárolták őket a programokban. Ezt tekintették a legtisztább megoldásnak, ami egyértelmű dátumokat, időtálló és a továbbiakban alacsony fenntartási költségű programokat eredményezett. Akárhogyan is: január elsején, szombaton, nem omlottak össze a rendszerek. Magda írt Gerendának, és ő rendben válaszolt.

Összeköttetéseim révén vonalas telefonom mindig is volt. És ekkor már volt mobilom is, Gerendától kaptam egyszer karácsonyra. Nokia volt, egy egyszerű alapgép, hamar beletanultam. Nem kellett beütni azt a sok számot, megnyomtam a nevet, és már csörögött is a túrloldalon. Biztos lehettem benne, hogy nem kell érdeklődnöm: ha felveszik, az fogja felvenni, akit hívtam. A hely azonban mindörökre bizonytalanná vált. Eddig biztos volt, hogy a vonalas telefon a lakásban csörög. Azon belül fogja az ott lakók között valaki, nem tudjuk, kicsoda, felvenni, halló, halló. Most azonban, a személy bizonyossága mellett, bizonytalanná vált, hogy az adott személy hol van. Akárhol lehet. Bármit mondhat, bármit hazudhat, hogyan ellenőrizhetném. Eddig nem hívhattam Gerendát otthon. Még a végén Ágotha Margit vette volna fel, kínos lett volna a jelenet. Most már akármikor felhívhattam a mobilján, ha felveszik, ő lesz az. Csodás volt ez a szabadság. És hát persze elkezdtem félni. Mi van akkor, ha az én szerelmi érzésem túlságosan tapadós. Csak eddig, technikai hiányosságok miatt, nem tudtam kifejezni ragadós mivoltomat. Nem akarlak zavarni, de aggódtam érted. És mi van, ha ő ezt a ragadós-tapadós mivoltot utálja.

Gerenda is sokat idegeskedett ezen. Kevés beszédű ember volt, nem zaklatta Magdát sokszor, de az aggasztotta, hogy hogyan viselkedik majd, hogyan használja az eljövendő kommunikációs technikákat. Annak viszont nagyon örült, hogy Magdát is zavarja ez a problematika. Végül megegyeztek az sms-ek használatában, nem lett semmi baj, konkrét mobilhívás csak végveszély esetén. De mindent összevetve, Magda annak örült a legjobban, hogy a másik önismereti problémának tekintette az egészet. Hiszen hát az egész életben az a legfontosabb, drága Magdám, nem?, az önismeret. Magda szerette ezeket az aranykópéseket. Némelyiknek talán még igaza is volt. Magda mégis mindet körberöhögte. Nem tudta, hogy a férfi tudja-e, de talán nem is érdekelte.

*

37.

A kiflik természete

A következő évben megszűnt a főiskolai képzés a városban. A politikának nem kellett, a többiek meg nem harcoltak érte. Hamar kiderült, hogy mennyi minden volt erre a jókora szögre fölfüggesztve. A hallgatók megtöltötték a Megyei Könyvtárat. Ellátták vendégekkel a szórakozóhelyeket, nem kellett minden egységnek már este tíz órakor bezárnia. Jártak a gyerekek moziba, néha még a színházba is elmentek. Kongott a város. Hiányoztak belőle ezek a nagyon fiatal emberek. Gerenda, nyugalmazott főiskolai docens, csak bólogatott a kopaszodó, okos fejével. Tudtam, hogy ez lesz. Budapest: oké. Pécs, Szeged, Debrecen: a maga módján az is oké. De egyébként, ezenfelül nem lehet szíre-szóra mindenféle főiskolákat meg egyetemeket alapítani. Oxford, Cambridge: állami vagy egyházi tulajdon? Olyan régi az alapítás, hogy nem lehet megválaszolni a kérdést. Ennek az iskolának viszont nem volt semmiféle előtörténete. Anélkül meg nem megy.

Magda hallgatta, úgy gondolta, alighanem igaza lehet. Ez a közepes kis város többet veszített városiasságából, mint New York a WTC lerombolásával, 2819 halott. Mi kell egy városhoz, ezen gondolkodtak közben, mi kell hozzá leginkább. A felsőoktatásnak oda. De a város azért város maradt. Ha lebontanák a Csaba Centert, akkor is az maradna: nem kellenek olyan nagyon a bevásárlócentrumok sem. Ne legyen közoktatás. Az sem baj: áthordják a gyerekeket a szomszéd városba, iskolabusszal. Ne legyenek munkahelyek. Ott is át lehet járni, vagy dolgozhatsz otthonról, akárhová, akárkinek. Rombolják le a templomokat. Kereszt, csillag, rézkakas meg mindenféle jelkép hulljon le a porba. Az sem baj: az istentiszteletekhez a tévén, rádión is hozzáférsz. Szűnjék meg a kultúra mindenféle szolgáltatása. Könyvtár, hangversenyterem, mozi, színház: szűnjék meg mind. Ne legyen sport. Aki fut, lőjék agyon. (Ezt már azért kizáró oknak tekintette Gerenda. Nehogy már, ez volt a véleménye.) Hallgattak, nem jutott eszükbe semmi további elvehető. Ne legyen kocsmá. Ne lehessen nyilvánosan és közösségben alkoholt fogyasztani. Szűnjenek meg a kávéházak, teázók, cukrászdák. Ne lehessen oda se bemenni. (Aj-jaj, Gerenda már csak ennyit nyögött.) Elhallgattak. Felállt, kinézett az U betű öblébe meg a főutcára, a Csakajék Pékségére a nyitott ablakokon át. A fák jó alaposan megnőttek az utóbbi években. Hirtelen visszafordult.

Ne legyenek terek.

A kerítéssel lezárt magánházakon kívül ne legyen a településen semmiféle szabad tér. Ne legyen a közösségnek meg az érintkezésnek semmiféle helye. Ne tudjanak találkozni. Ne legyenek semleges területek. Magánszféra. Csak az legyen. Legyen belőle akármennyi. Toljuk őket közel egymáshoz. Nem lesz belőlük soha semmiféle városszerűség. Csak ha van közöttük némi hézag. Akármiféle hézag. Használják azt a hézagot bármire. Igen, a várost a hézag teszi. Kiitta a poharát. Legyintett. Úgy érezte, megint túlhúzta az okosságot. Töltött még magának némi bort, aztán odafeküdt mellém a franciaágyra.

Gerenda a bal oldalon feküdt, nem lehetett tudni, hogy miért, mindkettejüknek így volt természetes. Ha jó volt a kedv, úgy simultak egymáshoz, mint két kifli, bár a férfi úgy tekintette, ha nagyon jó volt a kedve, hogy ha ő nem elöl van, hanem hátul, akkor ő egy befli. Nem volt egy vicces figura. De ezt az egyet megengedte magának. Befli. Igaza volt: a sík felületeken tárolt tradicionális, görbe kiflik általában valóban balra hajolnak. Nem érnek össze. Van közöttük egy picike rés. Magda szerint Gerendának ez a picike térköz volt az igazi párkapcsolati mintája. Közel, nagyon közel, amennyire csak lehet. De össze azért ne olvadjatok. Dupla kifli nem kell. Mondj határozott nemet a duflára. Ide Magda már nem tudta követni őt.

Áll a Teszkóban a helyben sütött kiflik előtt. Sír, nevet.

Maurits Ferenc

Berlini versek

In memoriam Bányai János

•
cranach
két
hatalmas
tántorgó
angyala

intenzív
rózsaszín

mint
ómama
hajdani
térdig érő
téli
bugyija

•
rembrandt
arannyal
permetezett
fájdalommal
telített
önarcképe
előtt

a
berlini
szépművészeti
múzeumban

bányaira
gondoltam

•
mantegna
szent
sebestyén
festménye

megdermesztett

a
testi
gyötrelem
és
a
seb

ragyogó
metaforája

•
milyen
jó
volna
az
ishtar-kapun
belépni

babilonba

áldott
kék
eget
őrző
oroszlánokkal

megpihenni

a
pergamon
múzeumban

•
bellini
portréja

*loredan
velencei
dózéról*

*éles
szigorral
dekoratíván
keményen
van
megfestve*

*mintha
márványból
lenne
faragva*

•

*a
postdamer
téren*

megkávéztunk

*a
filmmúzeumnál*

*marlene
dietrich*

*feketén
csillogó
fényképe
alatt*

•

*helmut
newton*

*óriás
dinamikus
aktjai*

*megnyílnak
megrepednek*

*a
fényben*

*örök
mattfekete
játék
a
térben*

•
*több ezer
könyvet
megölni*

*több ezer
könyvet
elégetni*

*egy
szürke
üres
téren*

*a
belvárosban
berlin
szívében*

*a
bebel-téren*

•
*a
zsidó
múzeumban*

*a
száműzetés-kert*

*végtelen
vertikális*

oszlopai
között
szédelegve

agyoncsapott
a
förtelmes
történelem

•
láttam
kb.
másfél
kilométer
kifestett
berlini
falat

még
ma
is
borzalmas
látvány

e
rettenetes
fal
majd
három
évtizeden
át

felkoncolta
berlin
testét

megmérgezte
a
levegőt
berlin
egét

•
a
brandenburgi
kapu

pokolbejárat
és
pokolkijárat

két
város

két
világ

között

•
brezsnyev
és
honecker
csókoloznak

a
berlini
falon

ajkuk
cinóbervörösen
összeér

európa
kellós
közepén

Eva Liszina

Mielőtt beköszönt a tél

Anyám emlékére

Egész nap szüntelenül esik a hó. Senyjal felett ma is felhős az ég. A kövér felhők lassan, egyenletesen úsznak a falu felé. A fák is – mintha csak az alacsonyan szálló fellegek akarátának engedelmeskednének – a föld felé roskadnak.

Hevesen zuhog. A lehajló ágak a hó nyomása alól kiszabadulva időnként fellendülnek.

Korán jött ez a hó. A föld még nem húlt át, nem hullottak le a falevelek sem.

Sinuk néni fia, Paval a házuk kertjében áll, az arcán lecsorgó könnyeket a kézfejjével törölgetve néz fel a végtelen felhőkre. Miért áll itt még mindig? Már rég el kellett volna indulnia a méregért...

* * *

A tegnapi nap emlékétől Paval még most is retteg. Mi lesz most... Mi lesz...

Tegnap kezdett el esni a hó. Mire beesteledett, megváltozott az egész világ: a fák, épületek a lezúduló hó alatt egyre csak terebélyesedtek, a hótól megkímélt helyek pedig úgy sárgállottak, akár a borostyán. Úgy tűnt, mintha az utca vége összefolyna a felhőkkel, s közöttük a falu – csak egy vékony vonal.

Sinuk néni, aki akkor már hat hónapja betegen feküdt, egyszer csak felült, és a fiáért kiáltott:

– Paval!

A fiú gyorsan odafutott az anyjához

– Tessék, édesanyám!

Sinuk néni hangja ekkor ellágyult. Egy olyan ember hangja volt ez, aki bűnösnek érzi magát amiatt, hogy kéréseivel unos-untalan meg kell zavarnia másokat.

– Szeretnék körbesétálni a házban...

Miközben beszélt, kezét a fia felé nyújtotta, akár egy kisgyerek. Volt még ereje a járáshoz, közben egyik kezével a fia nyakát karolta át, a másikkal pedig a faház gerendáit, az ajtót, a kemencét tapogatta. Az ablak előtt félrehúzta a függönyt, és megtorpant a rengeteg hó láttán.

– Menjünk lefeküdni...

Az egész testében elnehezedő édesanyját Paval gyorsan visszafektette az ágyra. Sinuk néni tekintete a mennyezetre szegeződött, kezeivel hirtelen hadonászni kezdett. A hozzá siető fiát észre sem véve lökte félre, majd újra felült.

– Megjött édesanyám! A bátyám!

Paval ide-oda tekingetett, majd lassan a kemence oldalának hátrált.

– Kivel beszélgetsz, édesanyám? – kérdezte bátortalanul, szinte szégyenkezve amiatt, hogy megzavarja anyját. Tehetetlensége mégis arra ösztönözte, hogy beszéljen hozzá.

Édesanyja azonban, mintha meg sem hallotta volna, víziójában hol az egyik, hol a másik oldalára fordulva beszélgetett réges-rég halott anyjával és testvérével. Egy idő után megint a hátára feküdt.

Valamivel később kinyújtotta a kezét:

– Fiam!

Paval felültette édesanyját. Sinuk néni szorosan magához ölelte fiát, majd a vállánál fogva eltolta magától és mélyen a szemébe nézett.

– Fiam... Tatjuk nénéddel már fél éve gondoskodtok rólam, akár egy kisgyerekről. Köszönöm szépen. Áldás vagy nekem. Ha valamivel megbántottalak volna, kérlek, bocsáss meg. Bocsáss meg ma nekem, fiam...

Paval ilyenkor mindig igyekezett vigasztalni anyját – „meggyógyulsz, édesanyám, hiszen az orvosok is biztatnak...” –, de most úgy érezte, szavai hamisan csengenek. Fogait összeszorítva megpróbálta visszafojtani könnyeit.

– Anyám... Édesanyám... Hiszen te vagy nekem áldás! Áldás vagy mindannyiunknak! Boldogság!... Anyám!

Anyja ekkor elkezdte megáldani.

Odakinn hull a hó. Az ablaküveghez hozzá-hozzáütődő hópelyhek egyre csak tornyozódnak a párkányon, a szoba pedig csak töpörödik-töpörödik...

– Légy boldog!

Nagy pelyhekben esik. Mintha beteg, borzas fehér madarak lepnék el az ablakot. A szoba lassan teljesen elsötétül. Aztán egyszer csak – a hókupac lezuhan a párkányról – váratlanul kivilágosodik. Hirtelen minden újra kitágul.

– Légy áldott!

Esik a hó, vég nélkül esik. A felhők alatt szinte összezsugorodik az utca. Sinuk néni ablaka alatt recseg-ropog a frissen hullott hó.

– Légy jó ember!

Az óra ketyeg...

A bizonytalanul támaszkodó Sinuk néni lassan visszaereszkedett a hátára, majd elhaló hangon így szólt:

– Paval... Én vagyok a bűnös. Az Úr előtt állva majd azt fogom mondani, hogy Paval tiszta, mindenért én vagyok a felelős. Holnap menj el az állatorvoshoz. Mondd meg neki, hogy a tehén megbetegedett, szenved... Kérjél tőle mérget és gyere haza. Belefáradtam a szenvedésbe, gyermekeim...

– Ne beszélj így, anyám...

– Segíts rajtam. Menj el holnap.

Noha a torkát könnyek fojtogatták, Paval megadóan fejet hajtott. Érezte, hogy most nem mondhat ellent anyja kérésének, bármi legyen is az.

* * *

Ez történt tegnap. És most Paval ott áll a házuk kerítése mellett, és a föld felé tartó felhőket kémleli.

Mintha egyszerre csak leszakadna az ég, olyan sűrűn kezd hullani a hó.

– Pava-a-al!

Anyja hangja távolian, idegenül cseng. Paval besiet a házba. A szikrázó hóhoz szokott szem a szoba sötétjében elvakulva ösztönösen a legvilágosabb pontra – az ajtó mellett fekvő Sinuk néni sápadt arcára – szegeződik.

– Igen, édesanyám?

Anyja szenvedő hangon kérleli:

– Indulj gyorsan...

Paval gondolatai összezavarodnak, hirtelen egy szót sem bír kinyögni. Lassan előrehajol és megsimogatja anyja őszi falevéltre emlékeztető kezét.

– Rendben, anyám.

És újra kimegy a házból. A kapuban egyenesen szembetalálja magát a látogatóba érkező Mikkul bácsival és Tatjuk nénivel.

– A nénénk hogy van ma? – kérdezik egyszerre.

Tudván, hogy ez a két ember mennyire szereti édesanyját, Paval még inkább elkeseredik, de igyekszik sírásra görbülő szájára mosolyt erőltetni.

– Máris visszajövök... Jöjjenek csak be...

Már senkivel sem akar találkozni, így hát nem az utcán indul el, hanem a kertek alatt, mezőkön át tör magának utat. Körülötte egy hang sem hallatszik, csak a földön fekvő, hóval borított növények zizegnek, miközben a lábához érnek.

Egy korábban káposztáskertként használt veteményesen keresztül halad át. Az áttetszőre fagyott kékeszöld levelek hóval keveredve hevernek a lába előtt.

* * *

Paval előtt hamarosan felbukkant a két falu határát elválasztó Kasla-patak. Erről eszébe jutott a nap, amikor édesanyja megbetegedett.

A gyerekek azon a napon hajtották ki először legelni a jószágokat.¹ A hó még nem olvadt el teljesen, a föld is cuppogott a lépteik alatt. Az elszáradt tavalyi növények között még nem bujtak ki új hajtások, rügyek sem zöldellettek sehol, de a tavasz friss illata már érződött a levegőben. Az állatok lassan kullognak a gazban, patáik minduntalan a sárba ragadnak.

1 Ezen a ponton a novella csuvas és orosz változata (ez utóbbit is Eva Liszina készítette) eltér egymástól. A később megírt orosz verzióba az író itt betoldott egy bekezdést, amelyet a történet alaposabb megértése érdekében közlök (a ford.):

„A gyerekek azon a napon hajtották ki először legelni a jószágokat. Tarje [Sinuk] néni Paljukot [Paval] a tehénnel egészen a falu végéig kísérte.

– Látod, Zsdanulka [a tehén neve], hát megértük a tavaszt! – simogatta meg a tehén kiálló bordáit. Most már minden rendben lesz, Zsdanulka, most már a föld fog minket táplálni! – hajtogatta kitaratóan, olyan segítségkérő hangon, hogy Paljuk szabályos rettenettel nézett az anyjára.

Valóban, most már csak a tavasz segíthetett rajtuk. Egész télen Zsdankát óvták: fagyos éjszakákon beengedték a kunyhóba, miután elfogyott a takarmány, a háztetőről szedték le neki a szénát. Nem csak Tarje néni tette ezt – a faluban mindenki így élt.

És most, az első tavaszi eső után e hiányos fedelű kunyhók látványa felidézte Paljukban mindazt a szenvedést, amit e rozottan tetejű viskókban ki kellett állniuk.

Paljuk még emlékezett rá, hogy nézett ki Zsdanka három évvel ezelőtt: jól táplált, fényes, sima szőrű, színe, akár az érett dióé, egyedül a homlokán volt egy kis csillag alakú fehér folt. Már a háború első évében kénytelenek voltak járomba fogni. Mekkora erővel, milyen elkeseredetten vergődött az igában, mennyire rázta a fejét, hogy ledobhassa magáról a hámot... Aztán megszokta. És ezután szinte a felismerhetetlenségig meg is változott: a nyaka és a lába megnyúlott, meginasodott a sok szántástól és szekerhúzástól. Emellett a tejére is nagy szükség volt: táplálék, túlélés a családnak, ráadásul enélkül nem tudták volna kifizetni az adókat, kölcsönöket... Mostanra annyira öregnek, megviseltnek tűnt, hogy alig tudták elképzelni, hogy tud majd hamarosan szántani...”

A közeli erdő felől kékeszürke köd gomolyog.

Paval megállás nélkül a falu irányába tekinget, feszülten figyel, miközben a sapkája karimáját markolássza: a lakodalom hangja vajon hallatszik-e már? Ma nősül Mikkul bácsi, náluk tartják az esküvőt. Anyja azt mondta, induljon haza, mire megkezdődik.

Mindenki ezt az esküvőt várja, hiszen a háború kezdete óta Senyjalban nem volt egyetlen menyegző sem. És most Mikkul, aki fél karral tért haza, úgy döntött, megházasodik. Ebben az időben minden héten újabb halálhír jött, minden házban könny folyt. Mikkul Sinuk néjétől kért tanácsot, hogy vajon szabad-e így lakodalmat rendezni. Sinuk maga sem tudta, mit válaszoljon, így végül elmentek a falu legidősebb asszonyához. „Hallom, ahogy sír, jajong a föld – mondta nekik az öregasszony –, de ilyen rettenetes háború idején sem szabad csüggedni. Ezért ha van szerelem, szeressetek, tartsatok esküvőt – most minden faluban kell az öröm.”

És most erre az esküvőre készül az egész falu. Paval minden hangra felkapja a fejét.

A böglyöktől kínzott hátú tehének igyekeznek minél több növényt keresni maguknak, míg végül az erdő mellé, Kasla régi kiremetének² helyére tévednek. Kasla erdejének tölgyei még nem ébredtek fel téli álmukból. Mélységesen feketének látszanak, körülöttük is minden koromfekete, s ez a sötétség nyomasztja a lelket.

A télen csaknem kiszáradt Kasla-patak medrében mostanra megindult víz csobogva sodorja magával a korhadtt faágakat, rothadó leveleket. A tehének a túlparti ködös, sötét erdőben megbúvó zsenge növényeket észrevéve bánatos bögésbe kezdenek, s egyre csak arrafelé nézegetnek. A bátrabbak a talaj szilárdságát próbálgatva óvatosan lépdelnek a kis patak mentén, majd gyorsan átugranak a túlsó partra. Pavalék tehene is követni próbálja őket, ám a gyenge jószág elvétí az ugrást, s míg mellső lábai megállapodnak a túlparton, a hátsók a partfalat elvétve belecsúsznak a patakba. A sáros mederben folyó víz csak tovább húzza lefelé a mellső lábaival egyre ijedtebben kapálózó állatot.

A riadt gyerek fel-le szaladgál a patakparton, kődarabokat, nagyobb agyagrögöket dobál a tehénnek, az állat erőtlen mellső lábai azonban már nem képesek megtartani a saját súlyát: beleesik a patakba.

Paval széleseben fut a falu felé. A lakodalmi ének hangját most már az erdő susogása sem tudja elnyomni, vidáman száll a sűrű erdők, harmatos mezők fölött.

2 A csuvasok ugyan a 18. század óta hivatalosan pravoszlávok, de egészen a legutóbbi időkig őrizték ősvallásuk emlékeit. Eredetileg többistenhívók voltak, isteneik főleg természeti jelenségek tiszteléséhez kötődtek. A *kiremet* egy tradicionális csuvas szentély, ahol áldozatokat tudtak leróni isteneik előtt. Minden településhez legalább egy saját kiremet tartozott. A szent hely a falun kívül, általában egy erdőben vagy erdő mellett feküdt. Fakerítéssel vették körbe, közepén egy vagy több szent fa – legtöbbször tölgy – állt. A fákról lókoponyák, szalagok, isteneknek szánt ajándékok lógtak, a szentély területén rendszeresen mutattak be rituális állatáldozatokat, a közelben elhaladva pedig pénzérmeiket, apróbb vastárgyakat dobtak át a kerítésen. A településekhez tartozó egykori kiremetek emlékét a csuvasok a mai napig számon tartják.

A kapu tárva-nyitva. A ház ajtaját mintha kiékeltek volna, Paval kénytelen a vállával, könyökével feszegetni. Hirtelen zuhan be a vendégsereg közepébe, koszos ruháját szégyellve aztán gyorsan el is bújik a kemence mellé.

A vendégek vígan mulatnak. Nem a nevükön szólítják egymást, mindenfelől vidám „Barátom!”, „Néném!”, „Öcsém!” kiáltás hallatszik.

A nagy vigasság közepette csak két ember ül csendesen: az ifjú férj és feleség. Az új asszony fejét fehér kendő takarja.³ Csak akkor húzza félre, amikor a körbeadott kanalat a szájához emeli: felvillan a harmatos pipacsra emlékeztető ajka. A férje ránéz és elmosolyodik, épen maradt kezével büszkén végigsimít barna haján.

Sinuk néni piros szaténingben, hímzett kötényben sürgölődik. Lebegő, díszes selyemkendője úgy változtatja színét, akár a tengerparti hullámok. Kedvesen mosolyog, miközben kiszolgálja öccse vendégeit. Őt figyelve – anyját gyakran szólítják a vendégek – Pavalnak úgy tűnik, rengeteg idő telt el, mire sikerül megszólítania.

Sinuk néni sört tölteni indult a kemence mellé. A tehenet ért szerencsétlenségről értesülve az üst megremeg a kezében. A sör habja lassan a földre csorog.

– Gyermekem, senkinek se szólj a tehénről! Ne zavarjuk meg a lakodalmat. Hadd mulassanak az emberek.

Be sem tudja fejezni mondandóját, a házigazda éppen táncba hívja. A kezében levő terítőket gyorsan egy szinte a mennyezetig érő kupac tetejére dobja. A feltornyozott ruhák megremegnek. Sinuk néni gyorsan eltakarja könnyben úszó szemeit. Szigorú, idegen, fehér arccal táncol, mint egy mezei katicabogár.

A tánc végeztével visszamegy a kemence mellé, fiának lepényt és sajtot ad:

– Fiam, fuss gyorsan az erdészházhoz. Jakku bácsi ott lesz, kérj tőle segítséget. Megyek én is, amint véget ér a lakodalom.

Paval máris szalad visszafelé. Az erdészházban nincs senki. Mit tegyen hát – visszafut a tehénhez. A patakpartról lenézve rémisztő látvány fogadja: az estére felgyülemlett vízből már csak a tehén feje és remegő háta látszik ki, az állat riadtan forgatja a szemeit és halkán segítségért bóg.

– Nemsokára jön anya... – próbálja nyugtatni a gyerek az állatot és saját magát is.

Kiveszi a zsebéből a lepényt és a sajtot, de nincs szíve a bajba jutott állat előtt enni, végül hátat fordít neki és arrébb oldalog.

Esteledik. A föld mintha a távolban egyesülne a sötét felhőkkel, horizontjuk egyre nyomasztóbban nehezedik a tájra. A patak zúgása hallatszik. A kiremet ősi fáira akasztott ajándékokat szellő lengeti. A rémült, átfagyott gyermek mozdulatlan tekintettel mered a falu felé.

Egyszerre csak kötelet cipelve Sinuk néni és Majuk néni közeledik. Gazdáját meglátva a tehén újra bánatosan bogni kezd.

3 A csuvas hagyományos esküvői népviselet része a menyasszony fejét teljes egészében eltakaró, váll alá érő fehér kendő, amelyet a szertartás alatt és után is viselnie kell. Szintén az esküvői tradíciókhoz tartozik, hogy a rokonok három nappal a menyegző kezdete előtt sört főznek. Ezt a sört aztán az ifjú pár összedása után egy nagy mérőkanálban körbeadják, ekkor a fiatal feleségnek is meg kell kóstolnia.

– Huska⁴ szívem... – szól hozzá gyengéd hangon Sinuk néni –, nem volt erőd átkelni a patakon, te szegény...

Sinuk néni hurkot köt a kötél végére, és néhányszor az állat felé hajítja, míg végre fennakad a tehen szarván. A kötél végét húzó embereknek a tehen is próbál segíteni, de hiába tapos, vonaglik, teste már teljesen beleragadt a sűrű, tapadós agyagba.

– Ezzel nem megyünk semmire, hajnalra meg fog fulladni – szól Sinuk néni, azzal elkezd vetkőzni.

Majuk néni kiabálni kezd:

– Sinuk! Elment az eszed?

– Hagyjál, Majuk! Paval, te meg ne sírj! Egyedül ez a tehen táplál minket, melegíti a házunkat. Tudjátok, hogy nélküle nem maradunk életben.

Sinuk néni jajongva ereszkedik a zúgó patak jéghideg vizébe. A jeges víz sodrában egyensúlyozó asszonyt el-elyelik a hullámok. A tehen egyre keserve-sebben bőg, míg végül a patakban botorkáló Sinuk megragadja a szarvát. A jobb kezével kapaszkodó embert a víz egyre mélyebben húzza lefelé, fuldokolva kapkodja a levegőt. Lassan aztán a tehen másik oldalára kerül. A víz alá bukik, csak néha emelkedik ki levegőt venni, s közben a tehen mellső lábait a sárból kihúzza rájuk erősíti a kötelet.

Lassan lépdelve, a tehenet a kötélén maga után húzva Sinuk néni elindul a part felé. A felkelő csillagok megvilágítják vizes testét, körülötte csillog a víz.

A patak csobogásának hangja keveredik a tágas mezők felett szálló lakodalmi énekkel:

Ki e szép vőlegény, ej, Mikkul az,

Ki e szép menyasszony, aj, Tatjuk az...

Sinuk néni ujjait a patak partjába vájva próbál felfelé kapaszkodni. Az ott felgyűlt hókupac egyre csak csúszik, csúszik a mellének, ő azonban azt félrekotorva, a patakparti növényekbe kapaszkodva kitartóan mászik felfelé. Majuk néni és Paval segítségével végül kikászálódik a mederből és lehanyatlik a sáros, fagyott földre. Majuk néni a saját kabátjába burkolja, lábait gyapjúkendőbe göngyöli, sáros lábfejére kalucsnit húz.

Jakku bácsi futva érkezik.

– Ejj, ejj, Sinuk... Mindjárt megfagysz... Fuss! Fuss az erdészházhoz, fuss, amíg csak kitart az erőd!

Sinuk néni apró, bizonytalan léptekkel elindul.

Az égen már kigyulladtak a csillagok. A patak tetejét lassan vékony jégréteg fedi be, a meder körül ropogásra fagnak a növények.

A három ember hosszan próbálkozik, mire a mellső lábainál megkötött tehenet sikerül kihúzni a partra. De aztán hiába húzzák-vonják az állatot, sehogy sem sikerül lábra állítani: a hátáról jégdarabok hullanak, a fagytól megmerevedett négy láb négyfelé csúszik a földön. Végül aztán a földbuckákon keresztül botladozva sikerül az erdészházhoz vonszolni.

4 Csuvasul „huskának” nevezik a homlokán fehér szőrű tehenet, lovat, juhot.

Mire odaérnek, Sinuk néni már a házban fekszik, egy kabáttal letakarva. Elenkka néni épp a kemencét fűti. Jakku bácsi szénát ad a tehénnek, lábait gyapjúkendővel dörzsöli. A tehén egyre mélyebbet lélegezve, lassan a saját lábára áll.

Így telt el az éjszaka. Reggel aztán Paval anyjával és a tehénnel visszatért a faluba.

* * *

Akkor még nem lehetett tudni, hogy Sinuk nénin nyomot hagy-e majd a Kaslapatak mellett töltött éjszaka. Meg fog-e betegedni? Életben marad-e?

De úgy tűnt, Sinuk néni baj nélkül megúsza. Sőt, mintha az átélt szenvedés még erősebbé tette volna: nyáron olyan szorgosan dolgozott, mint senki más a faluban. A gabona betakarítása után azonban ágynak esett, beteg volt, feküdt egész télen. A tavasz eljöttével újra lábra állt. Sok év telt már el a Kaslapataknál történtek óta, de Sinuk néni sosem vonta ki magát a nyári munkák alól. Ám telenként mindig erőt vett rajta a betegség. Idén nyáron azonban már végleg elveszítette az erejét.

... Paval megérkezik az állatorvoshoz. A magas kerítéssel körülvett épületből kátrányszag árad. Paval megkerüli a házat, és leül egy rakás tűzifára. Ott aztán gondolkodóba esik: minek jött ő ide? Mérget venni? Dehát ez ostobaság!

Hiába a meleg ruha, az ember már előre borzongani kezd a hidegtől, mielőtt beköszönt a tél. Paval keresztbe fonja a karjait a mellkasán, keze fejét a hóna alá rejti. Úgy ül ott, akár egy szárnyaszegett madár. Sokáig marad így. Semmire sem tud gondolni.

A lába előtt egy virágszál hajladozik. A gyönyörű kis virág a szeme láttára töpörödik össze a fagytól és a ráhulló hótól.

Paval – hopp! – hirtelen felpattan. Felkapja a fejét, körbepillant. A világ, anélkül, hogy eddig észrevette volna, hirtelen megváltozott. A kora reggel óta kavargó felhők megálltak. Paval megrázza magát, és gyorsan elindul visszafelé.

Enyhült az időjárás. A domb teteje lassan kibújik a hó alól. A nap is, amely már hosszú ideje a felhők fodrai mögé rejtőzött, most előbúj, hogy megmutassa magát.

Paval gondolatai újra összezavarodnak. A nap jut az eszébe. A tudósok szerint valamikor ki fog aludni, és minden elsötétül. De mi lesz akkor? Hogyan is lehetne a lelket melengető fény nélkül élni?

... A fehér mező közepén fejét a két kezébe temetve egy gyermek sír.

„Napocska, ne menj el, ne menj...”

A nap lassan nyugovóra tér. Mintha egy ünnep érne véget.

„Ne hagyj itt, napsugaram...”

Az életnek folytatódnia kell... A lelkünkben ott él napfény, és egész életünkön át ott él a vágy is, hogy újra és újra lássuk, akár csak egy pillanatra is...

„Drága napfény! Gyönyörű napfény! Hogy élhetnénk nélküled?”

(1971)

Takács Melinda fordítása

Kiss Benedek

Élettöredékek

Puskin-ünnepségek, Moszkvában 1973-ban

Nem tudok jól tájékozódni az időben. Az időmben. Lenyűgöz, hogy például képzetlen tanyasi emberek szinte minden napra emlékeznek, amit megéltek, mondjuk az 1930-as években. Én legtöbbször csak megsaccolom, mikor mi történt velem, különösen az 1970-es évek után. De egy időpontra élesen emlékszem: 1973-ban kiküldtek a „hatalmasok” Moszkvába, a hagyományos Puskin-ünnepségekre. (Hogy kik voltak, mik voltak, máig sem kutattam, pedig érdemes lett volna.) Természetesen nagyon örültem neki, hisz még írószövetségi küldöttségként sehol külföldön nem jártam, és kitüntetésnek vettem. Egy alkalommal előtte találkoztam a Hungáriában Kormos Istvánnal, aki mondta, hogy előző évben ő volt künn, mégpedig kettesben. Már nem emlékszem, ki volt a kísérelője, de ő akkor engem választott volna (s választott is) maga mellé, de az illető „felsőbb-ség” ezt nem engedélyezte. Ekkor viszont engem magamban küldtek ki, holott rendszer volt, hogy mindenholnan ketten voltak a küldöttségben. Sokat nem mondott róla, de azt hangsúlyozta, hogy készüljek rá, föl kell majd szólalnom. Hogyan? – gondoltam, hiszen sem szerkesztői, sem könyvkiadói tapasztalataim nem voltak, s Puskinról is csak annyit tudtam, amennyit egy középiskolát-egyetemet végzett átlagpolgár tudhat. S még csak nyelvismeretem sem volt, még konyhanyelvi méreteken sem. De ezekről gyorsan elfeledkeztem, gondolván, majd csak kivágom magam.

Am legelőbb is arról volt szó, mit is vegyek fel, miben jelenhetek meg – „ruhá-táram” ugyanis nagyon szűkös volt, s ilyesmire nem is gondolnak a „fennen levők”. Szabadúszó, kis jövedelmű költő voltam, s bizony be kellett szereznem néhány holmit. Volt egy drapp nadrágom, amit egy barátom segítségével párhuzamos szárúra alakítottam csekély pénzen, de hát ez még nem elég. Feleségem vett hozzá egy fekete, alexandriai jelzésű bőrdzsekit, mi faromat is alig takarta. Egy-két ing, egy barna félcipő, s készen voltam az útra. Párom továbbra sem volt. – Költségekbe verve magunkat, végül elindulhattam az útra. Vonaton utaztam, akartam látni a sztyeppét. Bár lebeszéltek volna róla! Rosszul kezdődött az egész – feleségem a csomagokat cipelve, a nagy igyekezetben nagyot esett, harisnyája végig fölszakadt, vérző térdéről nem is szólva. De sietnünk kellett a Déli metrőig. Végül elhelyezkedtem a hálófülkés kocsiiban, én jókedvűen, Kati viszont aggodalmasan nézett utánam. Egyedül voltam a fülkében.

Az egész úton nem történt semmi különös, leginkább szundikáltam. A kedves „gyezsurnájától” kértem egy-egy teát, de különben semmi nem történt. Ember

sehol, vetések sem – hol vannak a híres ukrán és orosz rozsmezők, búzamezők? Legnagyobb „élményem” talán az volt, hogy Kijev után láttam egy alig parasztportányi földet megművelve az óriási sztyeppe zöld birodalmában, s rajta egy gazda kötőféken egy tehenet legeltetett. Hát ezért utaztam én vonattal?! Moszkva felé járva végre akadt egy útítársam, egy katonatiszt, de nem jutottunk sokra egymással – mindjárt be is vágta a szundit. Végre becsorogtunk a nagy moszkvai állomásra. Lekaszálódtam csomagjaimmal a peronra, a tömeg eltűnt – sehol senki, pedig úgy volt, hogy várni fognak. Én is vártam vagy tíz percet, aztán úgy gondoltam, hogy „Szergej nem fagy meg”: kicipekedtem csomagjaimmal a taxiállomásra, az volt, beültem az első kocsiba, s azzal irány a Szojuz Piszátyelej, azaz az orosz írószövetség. Tudták a címet, s krajcárban fizettem. Beóvakodtam a híres Rosztov-ház híres udvarába, s szinte ahogy igazoltam magam, berontott nagy virágcsokorral egy fiatal lány, hogy ő lesz az én tolmácsom, s hogy tűntem el a pályaudvarról, merthogy ő ott várt, s nem talált. Tudtam, hogy nagyot hazudott, de ráhagytam, nem csináltam belőle ügyet, örültem, hogy megvagyok és jól vagyok. Még ő duzzogott egy jó sort, végül megnyugodott. Kiderült, Nyinának hívják, s Pesten végezte az egyetemet. Elkísért a szálláshelyemre, a Moszkva Szállóba. Ez kellemes helynek tűnt, s aztán ahogy elhelyezkedtem, új cipőmben nekivágtam Moszkva-látni, jól körülszemlélve, hol is vagyok, hová kell majd visszatérnem. Bementem a városba, egy súlyra mért fagyit is elnyalogattam, s az áruházban találtam Egri Bikavért, vettem egy palackkal. De mivel sántítottam bejáratlan, új cipőmben, hamar visszafelé vettem az irányt. A Moszkva Szálló előtt megálltam, s észrevettem, hogy négyzetes alapterületű, s hogy négyfelől négy ugyanolyan bejárata van. Itt adódott az első gikszer – melyiken is jöttem én ki? Ki tudja? Végül beléptem a legközelebbi ajtón, s emeletemre irányítottam a liftet. De biz csalódnom kellett. A folyosón a szobaasszony váltig magyarázott, hogy rossz helyen járok, amit csak körülbelül értettem, s csak az volt világos, hogy bár minden ugyanolyan, ahonnan kijöttem, nem ez az. Mutattam a kulcsot, erre ő is mutogatni kezdett, de tanácsalanságomat látva megsokallta falusiaságomat, elvette a kulcsot, s a folyosó végén, több akadályt megszüntetve, egy másik ugyanolyan folyosóra vezetett, s pár kanyar után végre szobámban találtam magam. Az új cipőtől lábam nagyon sajgott, hólyagos lett.

Időközben megérkeztek a delegátusok a szélrózsa minden irányából, szinte szokás szerint kettesével. Este, a vacsora után a fiatalabbja, velem együtt, egy tágas teremben jött össze. Ismerkedtünk. Ehhez nekem soha nem volt adottságom, két perc után elfelejtettem, akit bemutatnak vagy bemutatkozott. Sör is volt, s úgy tetszett, jó társaságban vagyok. Nagy volt a zűrzavar, próbáltunk felszabadultan viselkedni. Egy idő után ajánlottam, hogy énekeljünk nemzeti népdalokat, s ezt el is fogadták. Ez szívemhez közelálló dolog volt. Én kezdtem persze, a Lovamat megkötöm című népdallal, s nagyon harsogott, hogy „inkább leszek betyár az alföldi pusztán, mintsem legyenek szolgálja a császár udvarán”. Szép sikerem volt, s kérték a fordítást, amit valahogy elmakogtam, s nagyon bólogattak. Aztán persze más is énekelt, konyak is akadt, és sikerült jól becsípnünk. Jellemző, hogy utána a szobámból megpróbáltam otthon a feleségemet fölhívni, és nem jutott eszembe a számunk. Anyósomékat hívtam föl, akiknek száma jellemző

módon fejemben volt, s tőlük kérdeztem meg a miénket. Eddig hát nem történt nagyobb baj. Nem tudom, hogyan aludtam el.

Másnap délelőtt vonatra ültettek bennünket, s indultunk a Puskin-emlékhelyek felé. Úgy adódott, hogy a KGST-országok fiataljai egy tágas kupében jöttek össze, s vidám beszélgetés, viccelődés közben történt az első gikszer. Egy jópofáskodó román „szóvivő”, akit erre képeztek ki, és természetesen jól beszélt magyarul is, azt kívánta, hogy szentesítsem a román politikát, vagyis hogy még sehol sem voltak olyan nemzetiségi jogok, és sehol sem oldották meg jobban a nemzeti-ségi kérdést, mint Nagy-Romániában. Atyaisten! Jól tudtam, mi van Erdélyben a magyarokkal, s felháborított a dolog. Nem vagyok beszélő ember, különösen erre kiképzett csibészekkel, s nem tehettem mást, mint föllálltam, rájuk csaptam az ajtót, fölkémbe mentem, s fölbontottam a tegnap vett Egri Bikavért, különösen hogy láttam: a szomszédos fölkében magukba roskadva szomorkodnak a cseh és szlovák küldöttek, akik bizonyos okok miatt szinte büntetésben vannak – közel volt még a Dubček-féle nagy politikai botrány, a KGST-országok bevonulásának ideje. Átszólítottam hát magamhoz őket, és együtt ittuk meg a bikavért. Ez azután nem sokat jelentett számukra, mert bár nagyon egyetértettünk, a későbbiekben elég megalázkodó módon igyekeztek a társaságokba betagozódni.

Másnap reggel az első Puskin-kegyhelyen ébredtünk. A reggelinél a románokkal egy asztalhoz kerültünk, s Nyina irult-pirult, ebből leszűrhettem, hogy együtt töltötték az éjszakát. Erre volt rendelve, bár nem így. Egy hajtásra húztam le a vodkát, s bosszankodtam, különösen, hogy orosz nyelvű beszélgetésükből kivettem, hogy az idősebb, a kitenyészett pojáca azt kérdezte Nyinától – mivel második kötetemet neki vittem –, hogy ugye rossz költő is? Mármint én. Ám Nyina azt válaszolta, hogy egyáltalán nem, nagyon is jó költő. (A másik, fiatalabb román író viszont jó érzésű embernek mutatkozott, távol is tartotta magát „cikizésemtől”, s szimpatikus fiatalnak ismerhettem meg, akit az idősebbik igyekezett manipulálni, de nemigen hagyta magát.) A programról semmit sem tudtam, de kiderült, hogy megkoszorúzzuk Puskin ravatalát és katafalkját egy kegyhelyen. Majd. Erre én vállamra terítettem borjúbőr, fekete egyiptomi lajbimat, s elkezdtem külön utamat járni. Elsétáltam messze a városkában, amíg egy tavacsára nem bukkan- tam. Gyönyörűen süttött a nap. Lajbimat leterítettem a tiszta fűbe, ráheveredtem, s néztem, hogy a tó két partján milyenek az emberek. Az asszonyok, mint mindig is, kijártak a tóra mosni, s még a sulykok tisztító csattogása is jól odahallatszott. Csak egyvel nem tudtam mit kezdeni. A békák nem „kunkogtak”, mint nálunk, hanem világosan azt brekegték, hogy: vot, vot, vot... Magyarán: íme, íme, íme... Így mutatnak be különös tisztességű imádságokat az Űrnak, és utána jön a Goszpodí pomiluj! – Föltápászkoztam a fűből, s indultam vissza szálláshelyünk felé, mert éreztem, hogy jól eljáráhatott az idő. Jól sejtettem, mert a küldöttek alakulatformát öltve jöttek szembe velem, s míg a zöme integetve elmasírozott mel- lettem, besuttyantam az utolsó sorba. Valami templomba, urnatiszteletre jöttünk össze, a pópák persze nagy fehér szakállúak voltak, próbáltam részt venni a szent áhítatban, de nem nagyon sikerült.

Délután megkezdődtek a „beszélős” programok. Egy domboldali hatalmas szabadtéri színpadon léptünk fel. Az odavezető út mellett kis bódékban könyve-

ket árultak, s tolmácskám ujjongva mutatta, hogy egy új, Jeszenyinről szóló ritka tanulmánykötetet sikerült vennie. Aztán jött az ünnepi délután. Leültettek benünket körívben a tágas színpadon, pár lézengő hallgató és szép számú kivezényelt diák ült a nézőtér: a közönség. S elkezdődtek a szónoklatok, a küldöttek „hozzászólásai”. Röpködött egy kifejezés, a „tirázs”, s mivel nem értettem, Nyina mondta, hogy a Puskin-kötetek különböző országokban kiadott példányszámait jelenti. Hát ehhez ugyan én egy mondatot sem tudok elmondani – fogalmam sincs, Magyarországon hogyan is áll ez. Mikor már a műsor felénél tarthatunk, tolmácskám szólt, hogy hamarosan nekem is beszélnem kell. Istenatyám! Tíz percem ha volt, hogy összeszedjem gondolataimat, és kis zsebjegyzőfüzetemben néhány dolgot följegyezhessek. S már szólítottak is, én következtem. Puskin és Petőfi hasonló végzetéről beszéltem, a cári politika huncutságairól és az 1849-es szabadságharcunkat leverő cári invázióról, hogy mindketten ugyanannak a hatalmi ármánynak estek áldozatául. – Elég jól megtapsoltak, de utána a romániai „szépfíú” meg nem állhatta, hogy szóvá ne tegye: ez a magyar még a Puskin-émlékműsorba is belekeveri Petőfi nevét.

Kora reggel újabb Puskin-émlékhelyre utaztunk az autóbusszal, s közbeejtettük azt a föld- és faerődítményt, ahol a híres Rubljov-film egyes részeit forgatták. Nevére éppen úgy nem emlékszem, mint általában az egyes helyszínek neveire sem, s a jókora folyó nevére sem, aminek innenső partján megálltunk. Ám elsőként ugrottam le a buszról, s egyenest a folyópartra futottam, s kavicsokkal kezdtem „kacsázni” a vízbe. A fegyelmezett küldöttek csodálkozva vagy megdöbbenet nézték. Amerika sok-sok országából, egész Európából és Ázsiából toborzódott a tisztes társaság. Csuda kedvem volt, az időjárás kitűnő. Aztán átbuszoztunk a hídon, s megszemléltük, körüljártuk a nevezetes faszerkezetű építményt. Itt is én végeztem legerősebben, s visszafelé futva a buszhoz, hanyatt dőlve elhevertem az út menti zöld fűben. Nem sokáig maradtam egyedül: a szimpatikus fiatal román fiú nagy mosollyal igyekezett utánam, s ő is hanyatt vágta magát mellettem. Mindez egy szó nélkül történt. Onnan aztán Pszkovba utaztunk, s megnéztük azt a várat is, amit Báthori István lengyel királyon és erdélyi fejedelmen kívül soha senki sem tudott elfoglalni. Vezetőink nagyon méltányosan beszéltek róla, dicsérve harci vitézségét is. Jó volt ott akkor magyarnak lenni. De hamarosan mindent elrontottam. A várból visszafelé jövet az út mentén futott egy árok, vízzel, apró, zöld levelibékákkal, és természetesen tavaszi virágocskákkal. Hirtelen támadt egy ostoba ötletem: jópofáskodni akarván fogtam egy csöpp kis zöld békát, odasiettem vele tolmácskámhoz, s mint valami ékszer, kezébe csúsztattam. Mikor látta, hogy mi az, felvisített, az egész sereglet nyomban mellette termett, s eldobván a békácskát, hisztérikusan rázta a kezét. A társaság is vele együtt horkant fel, s a fiatal mongol költő (akire addig nem is figyeltem – de kire is figyeltem én akkor elveszetségi tudatomban?) hirtelen az árokpárt mellé kuporodott, tépett egy kis csokor virágot, s azt nyújtotta át a még mindig vonagló Nyinának. Láttam, nem jól sült el a csíny, sőt, eléggé magam ellen hangoltam az egész társaságot. S akkor a mongol fiú mellém furakodott, átölelte a vállamat, s egyre azt suttogta a fülembé, hogy egyin krov! Egyin krov! – Balgaságomra jellemző, hogy nem értettem, csak később tudtam

meg, mit is jelent a „krov”: vagyis azt sugdozta nekem úgy, hogy a többiek ne hallják, hogy „egy vér vagyunk!”. Egy vér vagyunk!” ...

Este aztán nagy ülőfogadás volt. Egy hatalmas terem, több mint 100 főre terítve. Minden csillog-villog, az ember a terítékek között ki sem ismeri magát. Rengeteg felhozatal, pezsgők, vodkák, és persze sok kaviár. Párolog a finom leves, gyönyörű húsok mártásban vagy szűzen. Nekem inkább szűzen. És nem csak tósztok – egyvégteben a külföldi (alattvalói?) felszólamlások. Nem figyelek oda, mert úgysem értem, de fülemben cseng mégis a milliányi „tirázs”, vagyis a kiadási példányszámok, amiket a különböző jeles országok Puskin műveiből kiadtak. S hogy kultusz van a világban – Puskin-kultusz... Én csak eszegetek-iszogatok, mert mi mást tehetnék, tolmácskámmal már alig váltunk szót. De hirtelen szinte elsápadok, mert az ötlik eszembe: mi lenne, ha nekem is beszélnem kellene? Mit tudnék, uramisten, hány „tirázs”-t tudnék mondani? S közben egy kicsit el is visz a ló – hát persze, Ivánról, Ivánról kellene szólnom! S még végére sem érek a mentő gondolatnak, mit hallok a dübörgő műsorvezető „elvtárstól”? (ezt eredetiben kell ideidézniem): „A tü, Benedek Kiss, tü nye hócses k nam nyisto szkazaty?” Magyarán: Hát te, Benedek Kiss, te nem akarsz nekünk semmit sem mondani?! Forgott velem a világ, fölkecmeregtem, s körülbelül a következőket mondtam: – Nem számítottam hozzászólni, mivel otthonról erre nem kaptam felhatalmazást és adatokat, de miközben hallgattam barátaimat, én is készítettem magamban egy pohárköszöntőt, engedjék meg, hogy ezt mondjam el. 1944-ben másfél éves fiúcska voltam, szőke hajú, és nem emlékszem semmire. Családomban beszéltek, hogy egy orosz tiszt és tiszt szolgája, Iván lakott egy ideig nálunk, hozzánk beszállásolva, mivel a Duna vonalánál egy időre megálltak a harcok. Iván fiatal katona volt, s olyan volt, mintha nagyapámék gyermeke lett volna – tüzelőt vágott, fűtött, vizet húzott, mindenben segített, s azt mondta, hogy mivel árva fiú, senkije nincsen, ha véget érnek a harcok, visszajön, és a mi fiunk lesz. Aztán, mikor megindult a hadoszlop, Iván a sorban vagy két kilométeren át vitt, vitt ölében a csatornáig, s csak akkor adott vissza a sorok mellett kétségbeesve futó édesanyámnak. És nem jött vissza. Dunaföldvárnál nagy harcok dúltak az átkelésnél, s bár nagyanyámék sokáig várták, végül azt mondták: Szegény Iván, biztosan elesett... Én most erre az árva kiskatonára, az Ivánra emelem poharamat! – Leroskadtam, s ugyanakkor kitört az örület. Mindenfelől poharukat felkapva rohantak felém koccintani a küldöttek, köztük az Operaház kiváló basszistája, ki hivatalból volt ott, és szép dalokat énekelt, mondván, hogy ő is Iván, és Iván volt a szovjet hadsereg katonáinak fele! Nem győztem koccintani, tolmácskám meg fordítani, tán magamnál sem voltam, de éreztem, hogy most valami pokolítól, valami jóvátehetetlentől megszabadultam, s mint a cigarettahamu, roskadtam magamba.

Másnap továbbvonultunk Nyugat felé, a hajdani Puskin-birtokok felé. Útközben meglátogattunk egy működő orosz katedrális, tele imákat mormogó, fehér hajú és fehér szakállú pópával – ez is emlékhely volt. Aztán egy természetbe – nagy parkba – szépen beillesztett, elég gazdag múzeumot. Onnan jutottunk estefelé a Puskin-birtokokra. Tolmácskám már gyakran el-elhagyogatott, így

zömmel magamba merülten élvezhettem a langyos tavaszi estét, s az itt is, ott is fölhangzó orosz népdalokat. De lassan-lassan (sőt: nem is annyira lassan) elközelgett a hazautazás időpontja is.

Am még hátravolt Moszkvában egy nagy program. Bár a fiatalabbak este hívogattak táncolni, ezt természetesen módon kihagytam. De jött még utolsó napon a búcsúest.

A Csajkovszkij-teremben kellett fellépniünk. Nyalkán (már aki hogy) meg is jelentünk, s vártuk a színpalak közt, hogy ránk kerüljön a sor. Nekem zsongott a fejemben előre a sok „tirázs”, a terem megtelt – atyaisten, mi készül itt? S eljött a „bevonulás” perce is. Ösztönösen mindenkit magam elé engedtem, s mikor utolsóként maradva nagyot szólt a gong, hirtelen ötlettel visszatantorultam, majd kis tévovázás után benyitottam a nézőtérre. Már zúgott a taps, de az első sorban le tudtam ülni a főszerző „nagyasszony” és a tolmácsom mellé. Hát így! A tolmácsom is a nézőtéren! Engem meg be akartak küldeni az oroszlánbarlangba! Alig emlékszem valamire. Az impozáns terem néha fel-felmordult, s az emelvényről persze nem vers – hamuka és a „tirázs”, „tirázs” hangzott. De a színpadon a küldöttek egyre-másra jöttek rá, hogy én a nézőtéren vagyok, s lemosolyogva integettek. De észrevettem, hogy az egyik főnök: a dekoltált „nagyasszony” azt súgja a tolmácskámnak, hogy szabadulj meg tőle mielőbb! Nem vettem szívemre, különösen, hogy amikor véget ért az est, és kiszédelegetem, az áskálódó román hapsi megvárt, és mint korábban a mongol költő, átölelt, és megnyerően azt mondta: Honnan tudtad te megint, hogy hogyan lesz a legjobb?!

Elköszöntem, akitől kellett, és Nyina hazakísért szobámba. Megrendelte koránra a taxit, aztán mondta, hogy hajnalban ébreszteni fog, majd ő is hazament. Megkönnyebbült lélekkel csomagoltam – előtte vásároltam néhány ajándékot. Nyugodtan aludtam el, s tolmácskám tényleg korán ébresztett. Mondta, hogy itt a taxi, s hogy nem lenne-e baj, ha nem kísérne ki a repülőtérré – biztosan egyedül is meg tudnám oldani. Nem voltam tőle elragadtatva, hiszen már érkezésemet is hazugsággal intézte el, de azt válaszoltam, aludjon csak nyugodtan, rendben lesz minden. Mint ahogy rendben is volt. Találtam ott egy hazatérő magyar csoportot, s papírjaikról lemásoltam a magam kiutazási dokumentjeit. S mikor végre a gépen voltam, úgy éreztem, hogy most már akár le is zuhanhatunk – csak el innen, el!

Otthon persze nagy örömmel fogadtak, s mikor kipihentem magamat, „szövegeimet” bevittem Nagy Lászlónak az ÉS-be, aki közölte is, majd Juhász Ferenchez látogattam az Új Írásba. Megkérdezte, nincs-e kedvem Korfu szigetére látogatni, mert most ott lesz költőtálalkozó. Persze, egyedül. Rémülten utasítottam vissza, mert úgy gondoltam, magamban én már nem vagyok hajlandó külföldre menni.

De aztán eltöprengtem, hogy a Moszkvába így küldő „hatalmasságoknak”, „potentátoknak”, akik koncként küldtek ki, s talán biztosak is voltak benne, hogy nagy szégyent vallok, mindegy volt, hogy nemzetemre, kulturális és irodalmi életünkre micsoda rossz fényt hozhat, ha ott nagy kudarc vár rám?! – Aztán később, mikor valakinek meséltem moszkvai megpróbáltatásaimról, ugyanazt mondta, mint ahogy hajdan Bécsben, a magyar nagykövetségén intéztek el: Minek mentem oda?

Barátok, játékok

2018. június 20. éjjele van, tombol a kánikula, naponta 30 °C fölött a hőmérséklet, s nekem gyászban van a szívem. Réges régi barát fekszik holtan, akivel ezer szállal kötődtünk egymáshoz. Angyal Jánosról, minden ismerős és barát közkedvelt „Jancsi bácsijáról” van szó, aki antológiánk, az *Elérhetetlen föld* szerkesztőjeként szerepelt, s aki Oláh Jánossal – istenem! Ő is nemrég ment el – közösen járta a kiadóhivatalokat, szerkesztőségeket, s így elsőként kapta a sorozatos és szégyenteljes elutasításokat. Ő nem költő volt, hanem elméleti ember, aki megfordult az Új Írás szerkesztőségében, majd a Művelődési Minisztériumban, míg végül a vidéki lapokat anyagokkal ellátó Központi Sajtószolgálat vezetője lett, helyileg abban a nagy sajtóházban, ahol több napilap, köztük a Népszabadság szerkesztősége is trónolt. (Innen származik a Jancsi bácsi elnevezés, aminek érdekes története van. Egy fiatal kislány, aki a telefonokat ügyelte, a folyosó túloldaláról, mikor barátomnak hívása volt, így kiáltozott: – Angyal! Telefon! Barátom egy idő után így oktatta ki a szemtelen fruskát: – Ide figyeljen, kislány! Magának én lehetek Angyal úr, vagy Angyal elvtárs, vagy Jancsi bácsi – de pusztán Angyal nem lehetek! – S ettől kezdve mi, barátok is Jancsi bácsinak neveztük.

Nevezetes hely volt számunkra akkoriban a Központi Sajtószolgálat Irodája! Nagyon sok fiatal költő és író megfordult ott, büfé is működött kávéval, hideg sörökkel, s legtöbbször ott könyökölve vitatták meg a hozott anyagokat. De mi, vagy 3-4-en, nem anyagokat vittünk, hanem számunkra szent kártyateremmé vált ilyenkor (szinte napról napra) az iroda. Ennek előzménye is volt: sokáig a közeli Népszava-szerkesztőség kulturális rovata is adott helyet az ultisoknak, a munkatársak is nagy zsupások voltak, sőt adódott még egy extra lehetőség: az alagsorban nagy pingpongcseréket is vívtunk Kiss Dénessel és Tamás Menyhérttel, s korán meghalt Werbőczy Tónival. Persze ide verseket is vittem az akkori Szép Szó címen nevezetessé vált bátor rovatba, a főnök Gerő János prózaíró volt – persze inkább kommunista, mint író –, s ő tartotta a hátát. Nagyon tisztességes ember lévén, nemcsak engem, de Utassyt is bőven pártfogolta, aki nem ultizott, nem pingpongozott, de bátor verseket írt, s mint akkoriban szinte utcán élő embernek, elintézték, hogy napi ebédet kapjon. De itt, a Népszavánál volt újságíró az idősebb korosztályból Szalontay Mihály is, aki aztán, mint megkerülhetetlen barát, „lecsatlakozott” Angyal Jancsi bácsihoz, s szinte naponta találkoztunk nála. Érdekes színfolt volt köztünk a fiatal, grafikákat és verseket egyaránt hozó Szikszai (Papp) Karcsi is, de a Sajtószolgálat tekintélyét az is erősen fokozta, hogy Jancsi bácsi kitalált egy pályázati formát (pénzt is szerzett hozzá): a rövid terjedelmű kisprózák, a kiveszett tárcák pályázatát. Ez nagyon életrevaló ötletnek bizonyult, sokakat (főként fiatalabb írókat) vonzott, s bár évről évre Lázár Ervin nyerte a versengést, ez még emelte a pályázat rangját. Így csapódott például a Sajtószolgálathoz Horváth Péter, fiatal író és színész barátom, vagy Ervin felesége: Vathy Zsuzsa, Béres Attila, vagy – akiről külön kell szólni – Deák Mór. Ő nagyon fiatal és nagyon ragaszkodó barátunkká vált, nagyon kusza, összevissza életet élt, egyike volt a három D betűs matrónnak, akik az irodalomba nyergeltek át – Döbrentei Kornélnak, Dobai Péternek, ő meg volt – névváltoztatás

után – Deák Mór. Végzettsége csak a tengerészeti középiskola volt, s hányatott életében nem is volt hajlandó magasabb, használhatóbb diplomát szerezni. Édesanyja második házasságában Siófokon lakott, s bár mostohaapjával sokáig nem tudott megbékélni, kényszerűen az volt az ő lakása is. És nagyon ígéretes verseket (és kisprózát) írt. Ugyanakkor a kordivatnak megfelelően nyáron is fekete bőrnadrágban, kiscsizmában járt, s szerette volna az akkori „aranyifjak” életét élni, de ahhoz pénz is kellett volna, s azt az alkalmi munkák s a szűkös édesanyjai támogatások nem tették lehetővé. De számunkra is akkor még a szemmezőnk peremén szereplő távolabbi lehetőség volt, s nagyon messzire attól, ahogy jó pár év múlva, hármunk barátságát (mármint Jancsi bácsi, ő és jómagam) fellengzősen a három királyoknak aposztrofálta. – Ez a laza ultikör tulajdonképpen, tagjai korát illetően, három generációt képviselt: Szalontay Misi bácsi, mint korelnök, apja lehetett volna Jancsi bácsinak és nekem is, mint ahogy mi az apjuk lehetünk volna Szikszai (Papp) Karcsi bácsinak és Deák Mórnak. Betévedt néha Bella Pista is, aki általában éttermi szalvétákra jegyzett verses rögtönzéseket hozott, s beszállt néhány partira. – De Jancsi bácsi nemcsak mint szerkesztő volt érdekes. Magasan, az Endrődi utcában volt, mint nekünk, lapos tetős lakásuk, s birtokolták a lapos tetőből kiemelkedő szobát, mint mi a Szoboszlai utcában. Ebben a különálló szobácskában találkoztunk mi, Kilencek, havi rendszerességgel. Itt vitattuk meg kinek-kinek a viselt dolgait, s itt szavaztuk meg azt is, hogy tehetséges fiatalok támogatására Kilencek díjat alapítunk. A plakettet a kis Kodolányi készítette, s mi pedig évről évre „összedobtunk” a sajátunkból annyi pénzt, hogy ne kelljen nekünk sem, a díjazottaknak sem szégyenkezniük miatta. Díjazott lett többek között Lezsák Sándor, a nyírségi Dusa Lajos, és a tehetségesnek indult Oláh Zoltán is. Sok éven keresztül rángattuk ezzel is a hivatalos irodalompolitikusok bajszát. Aztán ezek a szeánszok végül úgy értek véget, hogy az Angyal család – két gyerek is volt – elköltözött a gyönyörű, de akkor még világvéginek számító Nagykovácsiba. Emeletes, falu végi házat sikerült venniük (kis kert és garázsépület is tartozott hozzá), amit Jancsi bácsi, mivel érzéke volt a gyakorlati fizikai munkához is, több éven át alakítgatott, hogy kedvére való legyen. Busszal tudtunk kimenni – ott volt a végállomás, mert zsákfalu lévén, onnan tovább nem vezettek utak. A fővárosiak nagyon szerették, nagyon sokan települtek ki. De nemcsak az ultiszenvedély vonzott ki – rendszeres látogatójuk lett legjobb egyetemi barátja, Menyhért Jenő, s a gyerekek is nagy kedvvel szálltak be – de Jancsi bácsi újabb szenvedélynek is rabja lett, amibe úgy-ahogy engem is bevont: a gombászásba. A falu határán kezdődött a nagyon óvott vadaspark, hatalmas erdős területtel és hatalmas kerítéssel. Általában a kerítés tetején közlekedtünk ki és be, ritkán volt nyitva a kapu. Kezdetben csak néhány fajtát szedtünk, amiket Jancsi bácsi ismert. De tudását egyre gyarapította, mégpedig úgy, hogy az általa szedett gombákat bevitte a Fény utcai piac gombaszakértőjének, aztán órák hosszat mellette állt, s nézte és kérdezgette, melyiket miért dobja ki. S így bizony alapos ismeretekre tett szert. Én magam csak 2-3 fajtát szedtem, a kedvencem volt a közismert özlábgomba, amit Kati remekül tudott sütni. – Aztán hamar kiderült, hogy nemcsak náluk, Nagykovácsiban, vagy nálunk Budán, hanem Szigligeten is kedvünk szerint találkozhatunk, ami kedves Balaton-parti kis falucska volt, s

mindkettőnk nagy szerelme. Mi, Utassy Dzsó barátommal gyakran látogattuk az ott lévő Alkotóházat, ami egy hajdani Eszterházy-palota volt, ahol – kedvezményesen úri kiszolgálást kaphattunk, nagyon sok nevesebb íróval találkozhattunk, s a személyzetet, akik a falu fiatalasszonyai voltak, hamarosan szinte nénéinknek tekinthettünk, s kölcsönösen jó kapcsolat alakult ki köztünk. Jancsi bácsiék, még pár évvel korábban, családi vállalkozásként éppen ott, a Balaton-parthoz közel építettek föl egy férhető, emeletes nyaralót. – De ezekről majd később.

Nemcsak a kártya volt szenvedélyem 1970 körül (s több társaságban, idősebb koromig), hanem a Várna utcai intézet nevelőtanári szobájából kiinduló totószervevény is, ahol társaságban, közösen játszottunk. Mikor onnan eljöttem, a szervevény maradt, és sokáig utána még Szalai Pali barátommal játszottunk, mind újabb totókulcsokkal kísérleteztünk – nem sok sikerrel. De én utána is nemcsak a híres „sárga újságot”, a Sportfogadást böngésztem, hanem beszereztem a totókulcsokat tartalmazó kiadványokat is, s ezek áttanulmányozása után magam is kezdtem újabbakat fabrikálni, hátha több találati lehetőségre találok. (Bizony, ez éveken át tartott, rengeteg időt töltöttem vele, s legalább két új verseskötet lett az ára, amit ezalatt megírhattam volna.) Feleségem beleegyezésével erre fordítottam minden pénzt, amit a háztartási költségekből el lehetett spórolni. Filozófiát is találtam szervevényemhez: a várható kisebb nyereményekből fogom finanszírozni játékomat, s így ráfizetés nélkül meglesz a reményem a nagyobb nyereményre. S ebből terveztem élni, eltartani kis családomat, mert olyan munkahely, ahol irodalmi készségeimet hasznosíthattam volna, nem kínálkozott. S egyszer már közel álltam a nagy nyereményhez. Magamban játszottam, és sima, négyhasábos szelvényen, amikor 13+1 találatos szelvényem volt. Tulajdonképpen nem is csak telitalálat, hanem 13+3 eredményt értem el, jó volt mind a 3 pótmeccs is, mégpedig végig x, mivel az ember a pótmeccsre nem szokott figyelni, hanem ami az első, azt írja a másik kettőbe is. Ha egy vagy kettő főmeccs elmaradt volna, biztosan nagy nyeremény lett volna belőle, mert a pótmeccseket nem hiszem, hogy más is x-esekre vette volna. Így is szép pénz kaptunk, többet egy Moszkvics akkori áránál. És én botor módon azt hittem, hogy ez örökkéig tart majd, de bizony gyorsan elfogyott. Annyira futotta, hogy Katit fél évre kivehettem a gyötrő napi munkából, s anyámnak is, öcsémnek is adhattam tíz-tíz ezer forintot. És persze feldobott a dolog – akkor vezették be a „kollektív” szelvényeket, s ehhez hamarosan toboroztam én is egy kollektívát. Attól kezdve megint társaságban játszottam, vagyis hetente összedobtuk pénzt a tagokkal, s mivel az én dolgom volt az adminisztráció, hetente telefonon bementam a megjátszott esélyeket... kinek, kinek. Így is örömöm telt benne, s mint az ultit, ezt is idősebb koromig, több csapattal játszottam, mert a tagság időről időre változott. Egy időben például beszerveztem Csurka Istvánt is, aki ekkor a közelünkben lakott. S erről el kell mondanom egy kis történetet. Az Ugocsa utca sarkán lévő boltban vásároltunk akkoriban, s egy alkalommal, mikor négy-öt éves fiam is velem volt, összetalálkoztunk Csurkával a bejáratnál. Egy kicsit beszélgettünk, s bemutattam neki fiamat, Balázst. A nagy ember kezét nyújtott neki, s szólt lehajolva hozzá néhány gügyögős szót. Balázs fiam csak sunyta le a fejét, majd ahogy nyújtotta feléje a kezét, hirtelen mozdulattal rálépett Csurka lábára. Hát ilyen volt az én négyéves fiam. – De a

játékot illetően ekkortájt jött össze annyi nyereség, hogy az öttagú társaságot (Csurkával együtt) össze tudtam hívni egy vacsorás együttlétre az akkor kítűnő hírnek örvendő halászcsárdába, a Farkasréti úton lévő Ezüstpontyba. Ragyogó ötletnek bizonyult egybejövésünk, nagyon hangulatosan elbeszélgettünk, s a közös kassza terhére mindenki szabadon rendelhetett. De aztán hosszabb idejű pauza következett, a nyereségek megcsappantak, a tagok érdektelenné váltak és kiszálltak. De én nem adtam föl, újabb és újabb társaságokat hoztam létre, ám hiába játszottunk különböző variációkat kollektív szelvényeken, az eredmény nem jött úgy, ahogy vártam és szerettem volna. Aztán az egész játékot megújította a központilag bevezetett tippmix, és sokkal izgalmasabbnak és ígértesebbnek mutatkozott, mint a hagyományos totó. Át is álltunk erre a játékra, előbb magam, majd egymásra találtunk a közelünkben, az Ugocsa utcában lakó Balázs Józseffel. Ugyancsak szenvedélyes, nagy játékos volt, s nagyon szeretett volna sokat nyerni. Sajnos már nagyon beteg volt, a veséi fölmondták a szolgálatot, és dialíziskezelésekre járt, ugyanakkor kifejlesztette magában az öngyógyítás képességét, mert bár közeli halált jósoltak neki a szakemberek, nem törődött bele, és több mint egy évvel túlélte azt az időpontot, amit a hasonló betegségben szenvedők megéltek. Nagyon szeretett – szeretett volna! – élni, s minden lehetőségét megtett ennek érdekében. Nagy híve volt például a talpmasszázsoknak, s önkínzó módon – mutatta is a lábait – nagy vérömlenyek kialakulásáig fokozta talpának masszírozását, ami szerinte vérenek méregtelenítését jelentette. Kevés emberben láttam még hasonló élnivágyást és vitalitást, mint benne. Végül persze csak kórházba került, a világvégi Bajcsy-Zsilinszky Kórházba, ahol hétről hétre látogattam, s ő hétről hétre várt, hogy megbeszéljük a heti játékunkat. De egyszer csak elérkezett az a pillanat, amikor nem volt tovább, szervezete fölmonda a reménytelen harcot. Én még egy végső nyereséggel megajándékoztam: a kerületi vezetőségnek sikerült elérnem, hogy Ugocsa utcai lakása falán emléktábla avattasson fel, amit mint nagy író – és sajnos a magyar próza most már csak ígérete – kiérdemelt. A jó emlékü Mitnyán György méltó körülmények között avatta fel emléktábláját. S ezután lassan-lassan az én szerencsejátékos és nyereséghajhász szenvedélyem is elapadt, s okosabb dolgokra fordíthattam időmet, energiámat. Egyre többször mentünk Utassyval és később Rózsa Endrével is ösztöndíjakkal Bulgáriába, s mivel ez többször több hónapot is jelentett, lassan kiestem a rendszeres totózásból, tippmixelésből. És végül is úgy gondolom, hogy bár nagy nyereségek nem jöttek is, számomra rentábilis lett ez a szenvedély.

„Kóterben.” Utassy bolondulása megfele

... Hát, bizony, ott is voltam. Egy éjszakát töltöttem az Izabella úti rendőrségi fogdában. – Ártatlanul indult az egész. Az Írószövetségben voltunk egy jó hangulatú írószövetségi összejövetelen, vitadélutánon. Hazafelé tartva négyen, öten, valamennyien volt egyetemi társak, együtt indultunk a kis földalattin, de mivel még sok „rekedt bennünk”, a körtérnél leszálltunk, s szinte automatikusan indultunk a sarki Savoy étterem felé. (Ilyen „puccos” helyen azelőtt még egyikünk sem járt.) Jó helyet kaptunk egy sarokban, egy hosszú asztalnál, és söröket

rendelve folytattuk a beszélgetést. De hamarosan azt vettük észre, hogy ketten vitatkozunk: Varga Lajos Márton és én. A téma Csoóri volt, akit Varga hihetetlen módon támadott, én meg, ahogy tudtam, egyre hangosabban védtem. Nagyon meglepett a dolog, mert Lajost úgy ismertem, mint aki „népibb a népinél” – legalábbis antológiánkról olyan tanulmányt írt (persze annak idején ő is versekkel kezdte!), hogy néhányan kezdtek úgy nézni ránk, mint rasszistákra, antiszemitákra. Vagyis szélsőséges nézeteivel többet ártott, mint használt. És most ugyanilyen hévvel a másik oldalról támadta Csoorit. A vita elég gyorsan szinte veszekedéssé változott, s nemcsak a vendégek, de a pincérek is felfigyeltek ránk. Fizettünk hát, és feldúltan indultam a kijárat felé. Igen ám, de átlátszó üvegajtóval találtam szembe magam, amit nem vettem észre, és belegyalogoltam. Térdem két helyen is átütötte az üveget, s pillanatok alatt ott termett néhány pincér és csinovnyik. Mondtam persze, hogy véletlen volt, adtam az igazolványomat, s hogy természetesen megtérítem a kárt – ne hívjanak rendőrt. A pincérek közül az egyik, nyilván „beépített” ember volt (ilyenek mindenütt voltak), s azonnal hívta a rendőrséget, hogy szándékos károkozás, ajtóbetörés történt. S miközben folyt az adminisztráció, már meg is jelent egy alacsony, vörös hajjú, „mitugrász” zsarú. A pincér sutyorgása alapján ő is szándékos garázdaságnak minősítette az esetet, ami úgy felháborított, hogy kitörve a „gyűrűből”, az ajtóhoz ugrottam, s ököllel, fejmagasság fölött belecsaptam, azt kiabálva, hogy ha akartam volna, így vertem volna be az ajtót, nem térdmagasságban! Persze csörömpöltek a cserepek, az öklöm vérzett, s a körülállók egy pillanat alatt hátracsavarták a kezemet. Most már valóban volt „casus belli”. S hamarosan hangzott is a rendőrautó szirénája, betuszkoltak, s már vittek is. Nem messzire, ahogy kiderült: az Izabella utcai őrre. Kirakattak a zsebeimből mindent, s már kattant is mögöttem egy cella ajtaja. (Később jutott csak tudomásomra, hogy másnap reggelre várták Brezsnjev „elvtársat” Pestre látogatóba, s ezért is volt a különös készültség!) – A kóterben volt egy hosszú pad, aztán semmi. S az ajtóban posztolt egy ór. Alvásról szó sem lehetett, különben is, zajlott az élet, aminek hangosabb zajai behallatszottak. Egyszer például egy haramiaféle fickót hoztak be, aki jellegzetes hangon végigordította az egész őröt (ilyesfélét: Mit akarnak?! Mit csinálnak velem?! Nem tehetik! Satöbbi), s annyira, hogy verni kezdtem az ajtót, mondván az őrnék: Engedjenek oda, hadd pofozom fel! De különböző okok miatt egyre gyakrabban dörömböltem az ajtón, s egyszer csak az ór ezekkel a szavakkal nyitotta ki: Mit akar már megint, akasztói gyerek?! Tudja-e, hogy én Kiskunhalason voltam katona, s az akasztói lőtérre jártunk lógyakorlatra?! – Hát hogy is ne emlékeztem volna az oda járt kiskatonákra, s a lőtérre is, ahol gyakorlatok után üres patronokat szedtünk?! – Jót beszélgettünk erről a különben is szimpatikus őrállómmal, s azt mondta végül, hogy ha nyugton maradok, beadja a cigarettámat is... És lón. – Miután hajnal felé a padon aludtam is egy keveset, reggel visszakaptam a holmimat, és utamra bocsátottak. – Otthon persze nemigen örültek különös új élményeimnek, s én sem igen tudtam mit kezdeni az egészet kirobbantó, Varga Lajos Mártonnal való furcsa vitámmal. Hiszen egész egyetemi időnkben ismertük egymást, viszonylag jóban is voltunk, s nem tudtam most mihez kezdeni a magát szinte megtagadó vélekedésével. Tudtam arról is, hogy életre kiható nagy

csalódás érte, amikor – bármennyire is akarta – Czine Mihály nem őt választotta maga mellé tanársegédnek tanszékére, hanem Vasy Gézát. De mégis tanár lett, jó tanár központi helyen, a szakszervezeti főiskolán, s diákjai rajongtak érte. Ez nem lehet az oka... Hát akkor mi? – Nem sok idő múltán erre is fény derült. Mikor rövidesen meglátogattam a Füredi úti lakótelepen Kis Pintér Imre barátomat (ott lakott Varga Lajos Márton, Utassy Dzsó és később Rózsa Bandi is), Imre fontos és furcsa dolgokat mondott. A fiatal kritikusok és esszéisták kezdtek „önszerveződni”, szinte maguktól találták meg egymást. Középpontjukban Balassa Péter állt, s irányelvük – röviden – a posztmodern, a liberális demokratizmus, s még rövidebben, hagyományos és nem igazán jó kifejezéssel: az urbánusság. (Ezek persze nagyrészt fogalomkiszajátítások.) Imrét is, mint a legújabb irodalom legtehetségesebbjét és legtöbbet idézettjét, maguk közé próbálták vonni és számítani, de ő, átlátván a tendenciózus ügyön, faképnél hagyta őket... (Sajnos nem csak őket: nagy adottságai ellenére többé egy sort, egy mondatot sem írt le az irodalomról!) Varga Lajos Mártont viszont, akinek egy kicsit mentora is lett, elkapta a gépszíj: belátva jól felfogott érdekeit, egész „köpönyegét” elég gyorsan megfordítva – lecsatlakozott... – Akkoriban a Czakó Gábor által toborzott közösségben futballozhattam – Gábor ugyanis megszerezte a szomszédságukban működő lányközépiszkola tornatermét, s nem tudom, hogyan, de én is közéjük kerültem. Rendszeresen, szigorú kötelmek között találkoztunk, s bár a sokféle foglalkozású társak felét sem ismertem, örömmel jártam közéjük. Közénk járt a pályája elején járt Esterházy Péter is, akinek játékindelligenciája és -készsége kiemelkedett, de ő is szívesen volt köztünk. Sőt, játszadozásaink végén Gábor lakásában teát lehetett kapni, s miként én, ő is részt vett általában ezeken a „ráadászeánszokon”. Egy ilyen alkalommal fordultam Czakóhoz mint végzett jogászhoz, hogy kényes jogi helyzetemben hogyan is viselkedjem? Nem vette túl komolyan az ügyet, de váltig hangsúlyozta, hogy azt semmi szín alatt ne írjam alá, ami nem igaz. S valóban, hamarosan jött az idézés a kerületemhez tartozó, vagyis a Maros utcai rendőrőrstől, hogy jelenjek meg kihallgatásra. Mentem is, s egy középkorú, női őrnagy fogadott. Elém tárta újfent az ügyet, mégpedig úgy, hogy „besúgójuknak” legyen igaza – vagyis hogy szándékos garázdaságról volt szó –, s azzal kecsegtetett, hogy ebben az esetben, ha aláírom, megúszom a bírságot, nem rónak ki büntetést. Én viszont eltökélten ragaszkodtam az igazsághoz, vagyis hogy bármennyire indulatos is voltam, teljesen véletlen belegyalogolásról volt szó az üvegajtóba, s mindjárt föl is ajánlottam, hogy természetesen fizetem a kárt. Ebben maradtunk, s alaposan meg is büntettek. (Emlékként máig őrzöm erről a rendőrségi végzést.)

Ezekben az időkben – a 60-as évek végén, 70-esek elején – szinte napi vendég volt nálunk Utassy. És Zsóka is, Horváth Erzszi, akikkel az egyetemen csoporttársak voltunk. Zsóka rimánkodott, hogy hassak a Dzsóra, mert csak rám hallgat, hogy végre házasodjanak össze, annál is inkább, mert lassan megszületik a kis Dzsó – legyen apja. S hosszas, eleinte reménytelennek tűnő győzködés után ez meg is történt, s hamarosan, 1969-ben meg is született a kis Dzsó. De ez nem oldotta meg házaséletüket, mert hárman háromfele laktak, nem lévén lakásuk: Dzsó élte tovább világát albérlésben, Zsóka tanárkodott Bükkszenterzsébeten és környékén, és küszködött Margit nénivel, Dzsó édesanyjával, kis Jóskát viszont

Zsóka édesanyja, Babi néni nevelgette Zalában. És ennek az áldatlan állapotnak az vetett véget, hogy Utassy Szigligeten, az Alkotóházban (ahol velem együtt gyakori vendégek voltunk) megismerkedett Örkény Istvánnal, s elmesélve helyzetüket, ő annyira felháborodott rajta, hogy befolyását latba vetve azonnal intézkedett, s hamarosan lakást is kaptak a Füredi úti lakótelepen, a nevezetessé vált Ond vezér útján. – Nem sok idő (pár év) kellett aztán ahhoz, hogy barátom – engem látogatva – egyre furcsább dolgokat kezdjen regélni. Folyamatosan, egyre meggyőzőbben alakultak ki benne „fixa ideái” – legalábbis vaslogikával, nagy hitető erővel adta elő, amiket (sokfélét!) összevont. Először is a nemiséggel összefüggésben azt, hogy a férfiak és nők különböző fajhoz tartoznak: a nők a Hold gyermekei, kémkedni vannak a férfiak körül a Földön, összegyűjtik tőlük a spermiumokat, s eljuttatják a Holdra, hogy a későbbiekben a Föld lakói, a férfiak ellen fölhasználják őket. Vagy pedig: a könyvek csalétek, ezekkel akarják bizonyos erők rászedni a férfinemet, s meg kell semmisíteni őket! (A maga részéről „meg is szabadult” az összes addig gyűjtött könyvétől.) Mindezeket úgy adta elő, mint fontos igazságokat, vitatkozni nem lehetett róluk – hosszú időn át semmiféle betegségtudata nem volt. Többször vetkőzött otthon is meztelenre, s a folyosójukról egy asszonyka rendszeresen átjárt hozzá. Zsóka kétségbe volt esve, s mindent elkövetett, hogy orvoshoz vigye. Ez nagy sokára, szinte erőszakkal sikerült, s azonnal ott is tartották egy ideggondozó intézetben. Persze ott is hamis tudattal élt. Egyrészt reklamált és üzengetett, ha két-három napig nem mentem be hozzá (pedig ő – sok alkalma lett volna rá – soha nem látogatott meg kórházakban engem), másrészt „idegileg kivolt”, ugyanis akkor jelent meg Páskándi Géza nagy verse, a Sáríkás anyós, s mivel anyósa legjobb barátnőjét és szomszédját szintén Sáríkáknak hívták, magára vonatkoztatta, s teljesen kiborult tőle. – (Egyébként a kórisme, amit megállapítottak: mániákus depresszió volt, ami heveny állapotban érte – vagyis ugyanaz, mit nálam is korábban megállapítottak, amikor azt mondta, hogy csak szimulálok, s ilyen betegség különben sincsen...) Én kezdettől szakorvos kezében voltam, s nyomban szedni kezdtem a sógorom, Bolla Kálmán kutatóorvos által külföldről beszerzett új gyógyszer. Dzsónak kezdettől nem volt betegségtudata, s csak erővel lehetett orvoshoz, majd gyógyintézetbe küldeni. Ez a betegség különben ciklikus jellegű, valóságos szinusz hullámot ír le, ahol megvannak a mélypontok, mint ahogy máskor normális életet lehet élni. Az évtized elején egy ilyen időszakban küldtek ki kettőnk Lengyelországba, a hagyományos Varsói Ősz ünnepeksorozatára. Az elején rendben is volt minden, a repülőtéren várt bennünket a tolmács kislányunk (aki, mint kiderült: költő-műfordító is volt), s elhelyezett a szállodai szállásunkon. Nagyon kedves volt, s megállapodtunk, hogy másnap újfent jön hozzánk – addig válogassuk ki két-három versünket, amit ő majd lefordít lengyelre. Ez rendben meg is történt, valóban jött, s Dzsó verseivel kezdte. Igen ám, de Dzsó minden szóhoz kommentárokat fűzött, s este volt, mire befejezték. Így az én verseimre csak másnap délelőtt, „futtában” került sor. Bosszankodtam, de mit tehettem? Aztán megint hosszú „szabad foglalkozásunk” volt, jártuk magunkban a várost, ismerkedtünk Varsóval. Nem sok ügyet vetettek ránk később sem, s a kötelező programokból nem is emlékszem másra – hála istennek, szerepelnünk sehol sem

kellett – minthogy a záró- nagy, reprezentatív fogadáson ülünk a fal mellett valamiféle zsámolyon, s néha-néha egy nyelvünket törő lengyel költő megáll előttünk – ilyen is volt! –, s szól hozzánk pár kedves mondatot. De sok szabadidőnkben én olvastam a magammal hozott, reprezentatív formában kiadott, híressé vált Esterházy-könyvet, az ún. „termelési regényt” (de nem sok örömöm telt benne), Dzsó meg sokat unatkozott. Másnap, a nagy fogadás után indultunk volna haza, de Dzsó – előzmények nélkül – váratlanul „megcsökte” magát, s nem volt hajlandó hazajönni. Teljesen érthetetlen és irreális volt, mint olyan sok dolga. Bizonyára hirtelen kitört rajta a betegség, de ezzel együtt képtelenségnek tűnt. Tolmácsunk is tehetetlen volt, a hiábavaló győzködés után megpróbált valamit intézkedni, úgy tűnt, sikerrel. Erőszakkal nem lehetett felültetni a hazavivő repülőgépre. Így én, teljes tehetetlenségben – zsebemben nem vihettem – magamban készülődtem hazafelé. A tolmácskánkkal együtt ő is kijött velem, elbúcsúzni, a repülőtérré, ahol fájdalmas mosollyal váltam el tőle. Viselkedésén ekkor sem látszott semmi rendkívüli, csak egy furcsa, csökkent mosolygás. Így jutottam én egyedül haza, Utassy csak pár hét után került elő. (Jóval később aztán szememre hányta, hogy otthagytam!)

Mohai V. Lajos

Kavicsok ölen

*Esőhangok, olvadó hólé,
bádögseb túlevél alatt --,
a gyermekkor odaszegez, hol
az útszéli angyalseregnek*

*száraz virág a jutalma csak.
Minden hely a jövőről jósol,
hiszékeny áldozatok vagyunk,
sorsunk rózsaaágyban, kavicsok*

*ölen rejtőzik el, vágyaink
tömlöcben csitulnak, és a
csillagok pára-árteréből
éltünk fémesen lehull.*

Fölmutatod az angyaloknak

*Mikor újra rád lelt az élet áradása,
a világ egyetlen kertben szökött föl
az Égig; a bodzabokor alatt csodás
szívdobogás az éden zenéje, s a mesék*

*tündérei lábujjhegyen ágaskodnak
a hársak szakállá alatt. Vajon az angyalok
önfeledt jelenése ez? Tavaszi fecskék
születésnap románca? A Rózsa utcában*

*önmagad vagy, folyton-folyvást a
diólevél erezetét nézed; tavalyról
maradt; széle töredezett az évszakok
prése alatt: fölmutatod az angyaloknak.*

A rózsakert

*A kert csupa dallam: dombbá magaslik
fekete földje, fut körbe-körbe,
virágsörénye fölágaskodik a
pincetetőre, zöld indákat sző*

*selyem ég alatt, orgonaillat, tarka
pillanat, akkor is marad mindig
ugyanaz, ha vihar bántja, ha jég
darálja, ha forró katlan, ha tél*

*kihántja, mozdítja felhő, eső-áradat,
dongó duruzsol, rekedt pillanat,
akkor is marad mindig ugyanaz,
mindig ugyanaz.*

Gion Nándor hátrahagyott írásai VII. rész

Naponta két hamutartó¹

Személyek: Férj, Feleség, Taxisofőr

(Éjszaka egy városi bérkaszárnya valamelyik lakásában. Olykor-olykor behallatszanak a külső zajok: egy-egy nagyobb gépkocsi zúgása, a lépcsőházból a későn hazatérő lakók beszélgetése, ajtócsapkodása.)

Férj: *(kissé távolabbról, a szomszéd szobából hallatszik a hangja)* Fél óránk van még. Elkészülsz addig?

Feleség: Elkészülök, légy nyugodt... Még néhány téli holmit kell csak becsomagolnom.

Férj: Téli holmit? Hova akarsz te utazni tulajdonképpen?

Feleség: Azt hiszem, ehhez neked semmi közöd. Én sem kérdezem tőled, hogy hova akarsz utazni.

Férj: Persze, persze...

Feleség: Meg aztán, fogalmam sincs, hogy hova megyek. Lehet, hogy éppen olyan helyre, ahol szükség lesz téli holmikra.

Férj: Én nem megyek olyan helyre, ahol hideg van.

Feleség: A te dolgod. *(rövid szünet után)* Becsomagoltál már?

Férj: Már legalább egy órája.

Feleség: És azóta a térképeidet tanulmányozod?

Férj: Nem. A térképeket is becsomagoltam. Egy varangyos békát néztem.

Feleség: Varangyos békát?

Férj: Igen, az előbb láttam lent az úttesten egy varangyos békát. Pontosan az úttest közepén mászott, a neonfényben szépen lehetett látni, ahogy lassan mászik előre. Mellette meg gépkocsik robogtak, de egyik sem taposta el. Hát nem érdekes? *(rövid szünet)* Egy varangyos bé...

Feleség: Utálok a békákat.

Férj: *(a szomszéd szobában kezd beszélni, de közben átjön a feleségéhez)* Gyerekkoromban mindig volt két-három békám. Vékony zsineget hurkoltam a

1 A Forrás 2017/2. számában megkezdte, 2017/7–8., 2018/4. és 10., majd 2019/5. és 12. számában folytatta a Gion-életműkiadásból kimaradt írások közlését. A *Naponta két hamutartó* című rádiójáték az előzőleg közreadott írás, a *Nem akármilyen utazás* tematikai rokona, hiszen benne évekkal később ugyanaz a házaspár ugyanúgy „játszik” (vö. Berne, Eric, *Emberi játsszmák*, Gondolat, Bp., 1987), csak sokkal gyakorlottabban, rutinosabban, teljesen begyakorolt séma szerint – így már a teljes abszurdba hajlóan. A két darab elképzelhető akár egyazon mű két „felvonásaként” is, amelyeket csupán a következő rendezői utasítás választana el: „*(Néhány évvel később, ugyanabban a lakásban...)*”.

A rádiójáték gépiratát Lakner Edit, az Újvidéki Rádió munkatársa szkennelt formában bocsátotta rendelkezésünkre, a gépiratból a szöveget Szondi Bence rögzítette. Az ő munkáját, valamint Gion Eszternek a mű közzétételéhez való hozzájárulását ezúton is köszöni e sorok írója, Kurcz Ádám István.

lábukra, és ugráltattam őket végig az utcán. Vagy fához kötöttem őket, és legyeket fogdostam nekik. Esténként pedig...

Feleség: Esténként pedig bizonyára a szerszámos kunyhóba csuktad őket, ahol a pókjaidat tenyésztetted. Légy szíves, menj arrébb. Nem látod, hogy útban vagy?

Férj: Bocsánat, majd ide félreülök. *(hallatszik, ahogy arrébb megy és leül)* Igen, oda csuktam őket a pókokhoz. Nagyon jól megvoltak egymással.

Feleség: Elhiszem. De én a pókokat is utálok. Mindenképpen olyan helyre fogok menni, ahol nincsenek varangyos békák és pókok. Csak minél messzebb a pókoktól és a békáktól.

Férj: *(gúnyosan)* Azt hittem, hogy elsősorban tőlem akarsz messze kerülni.

Feleség: Ez csak természetes. Minél messzebb tőled meg a pókoktól meg a békáktól.

Férj: És a barátok?

Feleség: *(egyre ingerültebben válaszol)* A barátoktól is.

Férj: És a munkatársak?

Feleség: A munkatársaktól is.

Férj: Hát a szomszédok?

Feleség: A szomszédoktól is, meg az egész... *(hirtelen hangot változtat)* Á, nem, nem fogsz feldühíteni.

Férj: Dehogyan akarlak feldühíteni.

Feleség: Igazán kedves vagy. És ha már ennyire kedves vagy, szeretnék megkérni valamire.

Férj: Parancsolj.

Feleség: Az... Azt, amit a pókokról és a varangyos békákról mondtam, azt komolyan gondoltam. Légy szíves, keress ki nekem a térképeiden néhány olyan helyet, ahol nincsenek pókok és békák.

Férj: Becsomagoltam már a térképeimet.

Feleség: Egész biztosan legfőlülnak. Biztos vagyok benne, hogy az autóbuszban is nézegetni akarod őket.

Férj: Igen, legfőlülnak. Hát jó, megnézem őket.

(Átmeleg a másik szobába, hangosabban beszél, és a hangja ismét távolabbról hallatszik.)

Bár nem hiszem, hogy a térképek alapján pontosan meg tudom mondani, hol nincsenek pókok és békák. De azért megnézem. Szeretem nézni a térképeket.

Feleség: Tudom.

Férj: Nem jöttél még rá, hogy miért szeretem annyira a térképeket?

Feleség: Dehogyanisnem. Már régen rájöttem. Illetve te mondtad meg.

Férj: Én mondtam meg?

Feleség: Nem emlékszel? Legalább százszor elmondtad. *(hangot változtat, a férjét utánozza)* Tudod, én már kisserác koromban is szerettem nézegetni a térképeket. Csúnya kisvárosban laktam, csúnya emberek között, és én nagyon utáltam ott lenni, és mindenképpen el akartam szökni onnan. És amikor a térképet néztem, akkor mindig a lehetőségeket láttam benne arra, hogy van hová mennem, hogy válogathatok a helyek között. És azóta se változott semmi. Csak a csúnya kisvárosból csúnya nagyváros lett, több csúnya emberrel...

Férj: Ezt én mondtam?
Feleség: Igen. Legalább százszor.
Férj: Nem hiszem, hogy így mondtam volna.
Feleség: Sokkal részletesebben mondtad, de ez volt a lényeg. Kinéztél már valamilyen pókmentes helyet a számomra?
Férj: Hát garantálni semmit sem mernék. A térképeken az ilyesmi nincs bejegyezve.
Feleség: Menj a fenébe akkor a vacak térképeiddel!
Férj: Te, azt hiszem, tudom már, mit kerestem én mindig a térképeken.
Feleség: Ha nem muszáj, ne mondd el.
Férj: Hallottad már azt a szót, hogy puinavé?
Feleség: Nem hallottam.
Férj: Vagy azt, hogy csiriguanó?
Feleség: Azt sem hallottam.
Férj: Mit gondolsz, mit jelentenek?
Feleség: Nem tudom. És nem is érdekel.
Férj: *(visszajön a feleségéhez)* A puinavé azt jelenti, hogy emberi hulladék. A csiriguanó pedig azt jelenti, hogy hideg ürülék.
Feleség: Remek. Ezekkel is gyermekkorodban foglalkoztál a békákkal és pókokkal együtt?
Férj: Most jöttem rá, hogy tulajdonképpen mindig ezt kerestem a térképeken. Figyelj csak ide: az „emberi hulladékok” és a „hideg ürülék” egy-egy népcsoport. Így, ahogy mondom. Ez a hivatalos nevük. Valahol Dél-Amerikában élnek.
Feleség: Sokáig akarsz magyarázni róluk? Menj el a szekrény elé!
Férj: Valójában mindig ilyen helyet kerestem magamnak. Ahol ilyen nevű népcsoportok élnek, mint például a csiriguanók.
Feleség: Gondolhattam volna.
Férj: Képzeld el: elmész oda, azok közé az emberek közé, és egyszerűen azt mondod nekik, hogy ti emberi hulladékok vagytok, vagy azt mondod, hogy ti hideg ürülék vagytok. És még csak meg sem sértődhetnek. Hiszen ez a nevük. Hivatalosan így nevezik őket.
Feleség: Szegény ember vagy te. Istenem, hogy milyen szegény ember vagy te! Kimondhatatlanul örülök, hogy végre nagyon messzire kerülünk egymástól.
Férj: Én is kimondhatatlanul örülök. És nem érdekel, hogy szegény ember vagyok. Énrám legfeljebb azt mondhatják, hogy szegény ember vagyok. De én elmegyek oda Dél-Amerikába, és azt mondom egy egész népre, hogy ti emberi hulladékok vagytok. Micsoda különbség!
Feleség: Óriási különbség.
Férj: Itt ezt nem mondhatod, pedig néha talán kedved lenne ilyesmit mondani. Ha végignézel...
Feleség: Akár itt a lakásban is.
Férj: Akár itt a lakásban is. Bár én most nem erre...
Feleség: Várjunk csak! Nem attól félsz inkább, hogy esetleg terád mondják, hogy emberi hulladék vagy?

(Rövid szünet)

Férj: Hm... Lehet. Azt hiszem, egyik is, meg másik is. Majd mindjárt megpróbálom megmagyarázni.

Feleség: Inkább ne próbáld.

Férj: Arról van szó...

Feleség: Ne kezdj el magyarázni, jó? Legalább most kímélj meg! Hiszen nem-sokára érzékeny búcsút veszünk egymástól.

Férj: Kérem? Ó, igen. Bocsánat. Mindig megfeledekzem magamról. Valamikor nagyon szívesen végighallgattál.

Feleség: Sohasem hallgattalak végig szívesen. Csakhogy te nem vetted észre. El voltál foglalva önmagaddal. (*emeltebb hangon*) Az én elbűvölő férjem! Aki mindenről olyan érdekesen tud beszélni. És mindenkiről.

Férj: És mindenkinek. Ezt akartad mondani?

Feleség: Igen. Mindenkinek mindenkiről.

Férj: Például?

Feleség: Például a saját feleségéről.

Férj: A saját feleségéről? Értem. Nem bánom, ma este maradjunk ennél. Mit mondtam a saját feleségemről?

Feleség: Például ezt, hogy a mellei zöld körtére hasonlítanak, és két oldalra meredeznek, mint az ökör szarva. Aki felöltözve látja, nem is gondolná róla.

Férj: Ezt mondtam?

Feleség: És hogy kellemetlen szaga van. Az én elbűvölő férjem. Ezzel szórazkoztatja a barátait.

Férj: Pardon. Az a disznó nem barátom.

Feleség: Annál rosszabb.

Férj: Ezenkívül én nem emlékszem, hogy bárkinek is mondtam volna ilyesmit.

Feleség: Részeg voltál. És elbűvölő akartál lenni.

Férj: Lehet. De ez egyáltalán nem biztos. Lehet, hogy az illető nem is tőlem hallotta. Lehet, hogy a saját két szemével látta a zöld körtére hasonlító melleket, amelyek két oldalra merednek, mint az ökör szarva.

Feleség: (*egészen halkán*) Aljas vagy. Aljas és ostoba.

Férj: Tudod, az talán még nem is dühített volna fel annyira, hogy lefeküdtél azzal a disznóval. Öt év... nem is öt év, még több... szóval ilyen hosszú házasetel után megtörténik az ilyesmi. De a melleidet nem kellett volna megmutatni neki. Rajtam kívül senki másnak nem lett volna szabad megtudnia, hogy olyanok, mint az ökör szarva. Igen. Ezért vertelek meg.

Feleség: Te undorító...

(*A lépcsőházból hangok hallatszanak és közeli ajtócsapkodás*)

Férj: Megjöttek a szomszédok.

Feleség: Éppen jókor.

Férj: Hol is hagytuk abba?

Feleség: Ott, hogy félholtra vertél kint az utcán, az emberek szeme láttára, holott jól tudtad, hogy nem volt rá okod.

Férj: Na jó. Itt van két hamutartó, fogd az egyiket! Először én vágom a falhoz.

Feleség: Rendben van.

Férj: Tehát: *(hirtelen elordítja magát)* Te büdös kurva! *(Hangos csörömpölés hallatszik, amint az üveg hamutartót a falhoz vágja. Aztán egészen halkan.)* Most te következel.

Feleség: *(ugyancsak ordítva)* Te... te undok varangyos béka.
(Falhoz vágja a másik hamutartót.)
(Rövid szünet)

Férj: A szomszédok nem reagálnak. Nem zörögnek a falon.

Feleség: Kezdek megszokni a veszekedéseinket.

Férj: *(nevetve)* Nem is sejtik, hogy mi már veszekedni sem tudunk.

Feleség: *(szintén nevet)* Nagyon meglepődnének, ha egyszer nemcsak hallanák, hanem látnák is a veszekedéseinket. Egyébként mindig elkészülök a csomagolással.

Férj: Mít gondolsz, miért nem tudunk mi már veszekedni sem?

Feleség: Nem gondolok semmit sem. Ezt is legalább százszor megtárgyaltuk már. Túlságosan ismerjük egymást, és kész. *(kissé gúnyosan)* Hogy is hívják azokat a népcsoportokat, akikről beszéltél?

Férj: Nem hiszem, hogy ilyen egyszerű a dolog.

Feleség: Pedig ilyen egyszerű. Én például jól tudom rólad, hogy önző és érzéketlen tuskó vagy. Tehát nincs miért veszekedni.

Férj: Nem vagyok sem önző, sem érzéketlen.

Feleség: Önző és érzéketlen tuskó vagy. Én csak tudom.

Férj: Te csak tudod! Ó! Emlékszem, egyszer félig eszméletlenül fetrengtem, miközben a feleségem...

Feleség: Állj! Erre már tegnapelőtt ráment két hamutartó.

Férj: Persze. Igazad van. De nem is ez a lényeg. Csak azt akarom mondani, hogy nem vagyok érzéketlen.

Feleség: Mindig is az voltál.

Férj: Gyerekkoromban például mindig könnybe lábadtak a szemeim, ha azt énekeltük, hogy: *(énekel)*
„Hallod a csalogány
édes dalát?
Szívembe zengi
bánatát.”

Feleség: Eseménydús gyerekkorod volt. Pókok, varangyos békák, térképek, dal a csalogányról...

Férj: Énekkarban énekeltük ezt, és nekem mindig könnybe lábadtak a szemeim. Még most is meghatódom, ha eszembe jut.

Feleség: És ettől nem hatódsz meg? Figyelj csak: *(énekel)*
„Esik, esik, esik.
Csókeső esik.
Az én ajakamnak
Nagyon jólesik.”

Férj: Ez mi?

Feleség: Gyerekkoromban ismertem egy vasutast, aki ettől hatódott meg. Akkoriban egy kimustrált vagonban...

Férj: Nem hiszem, hogy ettől a hülyeségtől bárki meghatódhat. Ez megint az egyik bárgyú vicced a sok közül. Amikkel mindent elrontasz.

Feleség: *(sóhajtvá)* Hát igen. Majdnem elfelejtettem, hogy veled beszélgetek. *(megszokott modorában folytatja)* Persze hogy az én bárgyú vicceim. Akarsz még egyet hallani?

Férj: Nem! Mindent inkább...

Feleség: Jönnék!

Férj: Tessék?

Feleség: Jönnék!

Férj: Kik jönnek?

Feleség: Szememből a könnyek! *(hangosan nevetni kezd)*

Férj: Te úristen!

Feleség: *(egyre hangosabban nevet)* Jönnék – szememből a könnyek! Jönnék – szememből a könnyek! Kifogyhatatlan vagyok a bárgyú viccekből. Jönnék – szememből a könnyek!

Férj: Igen, kifogyhatatlan vagy. Ha jól meggondolom, nem is az a baj, hogy túlságosan ismerjük egymást, hanem...

Feleség: *(hirtelen abbahagyja a nevetést, és halkán sírni kezd)*

Férj: Mi az? Mi bajod van? Hallod? Mi bajod van?

Feleség: Nincs semmi bajom. *(ismét a régi hangján)* Olvastad azt a cikket arról a férfiről és nőről, akik egy egész évet töltöttek a tengeren, egy csónakban? Nem tudom már, honnan indultak, és hova mentek, a lényeg az, hogy egy teljes évet együtt töltöttek a csónakban.

Férj: Igen. Olvastam. Azt hiszem, Amerikából indultak, és Ausztráliába mentek.

Feleség: Akkor azt is olvastad, hogy mi volt számukra a legszörnyűbb azon az úton.

Férj: Olvastam. Azt mondták, hogy az unalom, de...

Feleség: Igen, az unalom! Nem a viharok, nem az éhség vagy a szomjúság, hanem az unalom. Állandóan együtt voltak, gyorsan megunták egymást, és attól kezdve pokol volt az életük.

Férj: Nem tudom elhinni. Vagy hazudtak, vagy pedig nagyon szimpla emberek lehetnek.

Feleség: Miért hazudtak volna? És miért lennének szimpla emberek?

Férj: Manapság egyszerűen divatos az unalomra hivatkozni. Ide figyelj! Egyszerűen lehetetlen, hogy két ember mindössze egyesztendei együttlét alatt szenvedjen az unalomtól. Annyi minden, annyi új található az emberben.

Feleség: Én már három hónap múlva nem találtam benned semmi újat. És szenvedtem az unalomtól. Már akkor össze kellett volna csomagolnunk, és itthagyni mindent, főleg egymást.

Férj: Még egy majommal sem szabadna unatkozni egy évig a tengeren. Mindenféle meg lehetne tanítani ezt a majmot. Meg lehetne tanítani például villával enni. Vagy felöltözni. Még borotválkozni is.

Feleség: Az emberek tudnak villával enni, öltözködni és borotválkozni.

Férj: Esetleg még néhány szóra is meg lehetne tanítani. Szinte észrevétlenül elmúlna az esztendő abban a csónakban egy majom tanítgatása közben.

Feleség: De ezek emberek voltak.

Férj: Ez az. És emellett még szerelmesek is. Legalábbis feltételezem, hogy szerették egymást, különben nem indultak volna együtt ilyen veszélyes útra.

Feleség: Na és ha szerelmesek voltak? Annál rosszabb.

Férj: Hogyhogy annál rosszabb? Egész biztosan hazudtak. Vagy pedig rendkívül korlátolt emberek.

Feleség: Vagy legalábbis az egyik nagyon korlátolt.

Férj: Így van. Legalább az egyik.

Feleség: Mint nálunk is.

Férj: Igen. Mint nálunk is.

Feleség: Szegénykém! Nincs szerencséd. De azért, remélem, nem várod el tőlem, hogy sajnáljalak emiatt.

Férj: Nem várom el. De azt a dalt a csalogányról komolyan mondtam. Képzeld el...

Feleség: Jönnek!

Férj: Rendszerben van. Beszéljünk azokról, akik csónakkal utaztak a tengeren.

Feleség: Ugyan már! Kit érdekel két féleszű, aki Amerikából Ausztráliába indul egy csónakkal? Méghozzá együtt.

Férj: Becsomagoltál?

Feleség: Igen. Már csak a törülközőt és a fogkefét kell berakni. Te nem felejtetted el a fogkefét?

Férj: Nem. Semmit sem felejtettem el.

Feleség: Segíthetnél becsukni ezt a bőröndöt.

Férj: Persze.

(Hallatszik, ahogy a bőrönd körül matatnak.)

Szorítsd le erősebben azt a sarkát! Így.

Feleség: Végre! Örülök, hogy minden belefért.

Férj: Nagyon nehéz ez a bőrönd. Rengeteg holmit belegyömöszöltél.

Feleség: Rengeteg új holmit.

Férj: Új holmit?

Feleség: Csupa vadonatúj holmit. Amit sohasem mocskoltál be.

Férj: Ne légy közönséges!

Feleség: Tisztán akarok elutazni. És csupa tiszta holmit viszek magammal. Amikhez te még hozzá sem értél. Ugye tudod, hogy mindig izzadt és mocskos a kezed.

Férj: Ide figyelj...

Feleség: És amit te még nem is láttál. Mert amikor kigúvadnak és csillognak a szemeid, már azzal is mindent bemocskolsz.

Férj: Ne túlozd el!

Feleség: Egyáltalán nem túlzok el semmit. És csupa narancssárga alsóneműt viszek magammal. Te persze azt hiszed, hogy az ilyen csak nagydarab, szőke tehéneknek...

Férj: Elég!

Feleség: No nézd csak! Kiabálunk? Dühösesek vagyunk?

Férj: Szépen figyelmeztettelek, hogy ne túlozd el, mert...

Feleség: Mert? Talán tehetsz valamit?

Férj: Persze hogy tehetek valamit.
Feleség: Például.
Férj: Például nem telefonálok a taxiállomásra.
Feleség: Majd telefonálok én.
Férj: Kicsomagolhatom a kofferjeimet, és kijelenthetem, hogy én nem utazom sehová.
Feleség: (*rémülten*) Ezt nem teheted!
Férj: Miért?
Feleség: Ennyire nem lehetsz aljas.
Férj: Miért? Miattad?
Feleség: De hiszen te is el akarsz utazni! Azokhoz ez emberi hulladékokhoz.
Férj: Persze hogy el akarok utazni. De azért megtehetem, hogy mégsem utazom.
Feleség: Képes lennél továbbra is együtt élni velem?
Férj: Eléggé megedződtem már.
Feleség: Még akkor is, ha bevallom, hogy nem te mesélted el, hogy a melleim két oldalra merednek, mint az ökör szarva?
Férj: Lehet, hogy nem én meséltem. De ez nem biztos.
Feleség: És ha elmondom, mi történt akkor éjszaka, amikor elrohantam hazulról?
Férj: Nem érdekel.
Feleség: Már itt a sarkon leállítottam az első gépkocsit.
Férj: Nem hiszem.
Feleség: Holnap már el fogod hinni.
Férj: Hm. Lehet, hogy igazad van.
Feleség: És képes vagyok napokig hajtogatni, hogy jönnek – szememből a könnyek, jönnek – szememből a könnyek.
Férj: Azt hiszem, tényleg jobb, ha most mindjárt elutazunk.
Feleség: (*megkönnyebbülve*) Na látod.
Férj: Vonaton akarsz utazni?
Feleség: Természetesen. Imádom a mozgó vagonokat. Azóta imádom őket, amióta olyan sokáig egy álló vagonban laktam. Meséltem már róla, igaz?
Férj: Akkor előbb téged kivetlek a vasútállomásra...
Feleség: Nevetni fogok egész úton, amíg megy a vonat. Ha pedig megáll, akkor sírni fogok. Így, végig az egész úton. Nagyon szép lesz.
Férj: Tehát?
Feleség: Tehát telefonálj a taxiállomásra!
Férj: Azt az öreg, szűkszávú taxist kérjem? Ő sohasem kérdez semmit.
Feleség: Őt hívjad! Bár ő is olyan furcsán szokott nézni ránk.
Férj: De legalább nem kérdez semmit. Elveszi a pénzt és továbbáll. A többiek viszont csodálkoznak, és mindenféle hülyeséget kérdeznek.
Feleség: Igen. Engem is idegesít, ha kérdezősködnek. Hívd az öreget!
Férj: Biztos, hogy nem felejtesz itt semmit?
Feleség: Biztos.
Férj: Megyek telefonálni.

(Hallatszik, ahogyan kimegy a szobából és tárcsázik. A feleség közben a „Hallod a csalógány”-t dúdolja, úgy, hogy a telefonáló férj szövegéből csak összefüggéstelen mondatfoszlányok hallatszanak. A férj 10-15 másodperc múlva tér vissza.)

Feleség: Rendben van?

Férj: Persze. Beszéltem az öreggel.

Feleség: Nem kérdezett semmit?

Férj: Nem. Tíz perc múlva itt lesz.

Feleség: Hát... akkor várjunk. Tíz percet még kibírunk együtt.

Férj: Mindig ez a legnehezebb. A taxit várni. Ilyenkor csak vár az ember, és nem tud miről beszélni. Nem értem, miért van szüksége tíz percre, hogy ideérjen.

Feleség: Olvastam valahol, hogy kiadtak már egy társalgási kézikönyvet várakozó utasok számára. Mi is vehettünk volna belőle.

Férj: Most már késő.

Feleség: Mit gondolsz, mi lehet egy ilyen kézikönyvben?

Férj: Nem tudom. A mi esetünkben például ilyesmi: „Vajon milyen arcot vágnak a szomszédok és az ismerősök, ha észreveszik, hogy nem vagyunk itt?”

Feleség: Szerinted milyen arcot vágnak?

Férj: Valószínűleg semmilyen. Valószínűleg észre sem veszik, hogy nem vagyunk itt.

Feleség: Egyszer csak észre kell hogy vegyék.

Férj: Bizonyára azt fogják hinni, hogy együtt utaztunk el valahova.

Feleség: Örülök, hogy nem vettük meg azt a vacak kézikönyvet. Kell a fenének egy olyan kézikönyv, amiben szomszédokról és ismerősökről van szó.

Férj: Esetleg még ilyesmi lehet benne, hogy...

Feleség: Mondtam már, hogy nem érdekel a társalgási kézikönyv.

Férj: Hát jó. Akkor esetleg megkérdezhethném tőled, hogy mégis hova akarsz elutazni, de ez nem tartozik rám.

Feleség: Szerencsére egyáltalán nem tartozik rád. Meg aztán tényleg nem tudom. Nem mondtál egyetlen olyan helyet sem, ahol nincsenek pókok és varangyos békák.

Férj: Sajnos ez nincs bejegyezve a térképeken.

Feleség: Az emberi hulladékok és a hideg ürülékek be vannak jegyezve?

Férj: Azok sincsenek bejegyezve. Azt máshol olvastam. Csak akkor jutott eszembe, amikor a térképeket néztem. És nagyon örülök, hogy eszembe jutott. Oda kell elmennem.

Feleség: Én is örülök, hogy eszedbe jutott. Legalább azt tudom, hogy hova ne menjek.

Férj: Ragyogó!

Feleség: De még milyen ragyogó! Tudom már: azt fogom csinálni, hogy leszálok valahol a vonatról, természetesen ott, ahol művelt emberek élnek, bemegyek egy idegenforgalmi irodába, kiválasztom a legudvariasabb tisztviselőt, és ezt mondom neki: „Uram, ön többé-kevésbé emberi lénynek látszik. Kérem, javasoljon nekem néhány olyan helyet, ahol garantáltan nincsenek pókok és varangyos békák!”

Férj: A többé-kevésbé emberi lény pedig bizonyára javasol néhány olyan helyet.

Feleség: Azt mondom majd neki: „És még nagyon fontos, hogy azon a helyen ne éljenek emberi hulladék és hideg ürülék nevezetű népcsoportok. Mert kérdem én önt, uram: Milyen ember az, aki ezekhez a népcsoportokhoz menekül, hogy visszanyerje önbecsülését? Szerintem az ilyen ember még az emberi hulladék nevet sem érdemli meg.”

Férj: Továbbá...

Feleség: Továbbá azt mondom neki: „Egyszerűen és röviden közölje velem, uram, hogy itt, itt és itt nincsenek pókok, varangyos békák és emberi hulladékok. Semmi többet nem akarok. És nagyon kérem, ne meséljen a gyerekkoráról!”

Férj: És ha eseménydús gyerekkora volt?

Feleség: Különösen akkor ne meséljen róla, uram! Mert akkor én mindjárt azt mondom, hogy jönnek – szememből a könnyek. Ezenkívül még egy rakás bárgyú viccet mondok, többnyire rímekbe szedve.

Férj: Bele fog halni. Az a félig-meddig emberi lény bele fog halni. Ezt csak én bírtam ki, de én is nehezen. És tovább már én sem bírnám.

Feleség: Inkább ő haljon bele, mint én. De nem. Nem fog a gyermekkoráról beszélni. Egy nagyon udvarias és nagyon emberszabású tisztviselőt fogok kiválasztani. Egyszerűen megmondja majd, hogy hol nincsenek pókok, békák és emberi hulladékok.

Férj: Nem hiszem.

Feleség: Aztán ismét vonatra ülök, és nevetek meg sírok. Ragyogó lesz. Nagyon örülök. Elhiszed, hogy nagyon örülök? Szeretnék táncolni, vagy valami...

Férj: Én is nagyon örülök.

Feleség: Nincs kedved táncolni?

Férj: Miért ne?

(Csöngetés)

Feleség: Megjött a taxis. Kénytelenek leszünk tánc nélkül elbúcsúzni. Nem baj, ugye?

Férj: Persze hogy nem baj. Megyek ajtót nyitni.

(Kulcscsörgés, ajtónyitás)

Taxisofőr: Jó estét kívánok. Máris megérkeztem.

Férj: Jó estét. Hát akkor... mondja, mennyibe kerülne, ha a feleségemet most kivinné a vasútállomásra, azután visszajönne értem, és engem elvinne az autóbusz-állomásra?

Taxisofőr: *(nevetve)* Mint máskor is. Maguknak csak harmincat számítok fel. De csak maguknak. Szeretek ide jönni.

Férj: Tessék a pénz. Vizontlátásra!

Taxisofőr: Köszönöm. Holnap is hívjanak csak nyugodtan! Holnap is szolgálatban vagyok.

Feleség: Vizontlátásra!

Taxisofőr: Vizontlátásra! Igazán nagyon szívesen...

(Beccapják az ajtót és bezárják.)

Feleség: Már ez is szemtelenkedik.

Férj: Még hogy csak nekünk számít fel harmincat.

Feleség: Őt sem hívjuk többet. Keresünk egy egészen új taxist.

(Ettől kezdve egyre fáradtabban és unottabban beszélgetnek.)

Férj: Rendben van. Én akkor megyek és kicsomagolok.

(Hallatszik, ahogyan átmegy a másik szobába.)

Feleség: Én előbb összesöpöröm a hamutartók darabjait.

Férj: Reggel is ráérsz.

Feleség: Jobb szeretem mindjárt megcsinálni. Aztán én is kicsomagolok.

Férj: Ahogy akarod.

(Rövid szünet, a feleség összesöpri az üvegdarabokat.)

Feleség: Reggel mikor kelsz?

Férj: Hat órákor. Főzöl kávét?

Feleség: Ha felébredek. De azt hiszem, fel fogok ébredni. Húsért is le kell mennem.

Férj: Itthon ebédelünk?

Feleség: Ha sikerül rendes húst szereznem.

Férj: *(ásít)* A telefonszámlát is ki kell fizetni.

Feleség: Majd kifizetem.

Férj: És ne felejts másik két hamutartót venni.

A csapatépítő

Beszélgetés Staar Gyulával, a Természet Világa nyugalomba vonult főszerkesztőjével

*... Hetvenen túl, nyolcvanon innen
ami volt s van, körbetekintem.*

*Favirág hull, szirma lehamvad,
de kikelnek alatta a magvak*

*növekedve és sokasodva.
Ne siess hát. Várj a sorodra ...*

(Buda Ferenc: Ha csak estig)

– Azt hiszem, mindkettőnk számára ez lesz életünk egyik legnehezebb interjúja. Neked azért, mert jóformán mindig a másik oldalon álltál, te kérdeztél, most pedig neked kellene magadról beszélned, amit nem szeretsz. Nekem azért lesz nehéz, mert idestova 41 éve ismerjük egymást, ebből 37 évet dolgoztunk együtt a Természet Világa szerkesztőségében, egyszóval sokat tudok rólad. Vagy tán mégsem. Majd kiderül. Már az is csoda, hogy ismerve szerény, zárkózott személyiségedet, sikerült rávenni erre a beszélgetésre, ráadásul kicsit könnyebben, mint gondoltam.

– Igazad van, nem szeretek magamról beszélni, viszont így legalább lehetőségem lesz olyanokról szólni, akiket nagyon megszerettem. A munkánk során sok értelmes, okos emberrel találkoztunk, többekkel barátságot is kötöttünk, és persze itt van közös szerelmünk, a folyóirat. Annak ellenére, hogy tanári diplomát szereztem, és tanítottam is, nekem mindig elég stresszes mások előtt, a nyilvánosság előtt szerepelnem. Főszerkesztőként ugyanakkor sokszor kellett kiállnom, beszélnem nagyobb közönségnek. Ezt a gátlást az ember úgy győzheti le, hogy ha már kell, akkor megy, és csinálja. Amikor az első néhány mondat után megláttam a hallgatóság szemét, benne az érdeklődést, megnyugodtam, hozzászóltam ehhez. Persze mindig is inkább a leírt szavak embere voltam, jobban szeretek elvonulni, amikor megfogalmazom a gondolataimat. A mi munkánknak ugyanakkor hátránya, hogy nem látjuk az azonnali visszajelzést az olvasóink szemében. Most érzem át, hogy nem volt könnyű azoknak, akikkel a pályám során interjút készítettem. Kérdezőként viszont nagyon élveztem. Magam választhattam ki, hogy kikkel beszélgetek, és sosem annak alapján, hogy ki milyen magas polcon ül, hanem az emberi, szakmai értékeiket figyelembe véve. Ezekből az interjúkból rengeteget tanul az ember. Már a felkészülés során is, aztán jó volt hallgatni a tudományterületek kiválóságait, majd elvonulni a felvett szövegeikkel, és már más körülmények között újra átélni a beszélgetéseket. Ezt nagyon kedveltem.

– *Ahogy ez a sok együtt töltött év alatt kiderült, a privát életben is elég nehezen oldódsz fel. Vagy rosszul látom?*

– Általában így van, de nem vagyok magányos alkat, mindig is szerettem magam körül építeni a baráti kört. Visszatekintve rájöttem, hogy afféle csapatépítő vagyok, és mindig is az voltam. Még otthon, Lajosmizsén szerveztem a gombfocicsatákat, és a poros udvarunkon a kispályás focibajnokságokat. Füzetbe gondosan jegyeztem az eredményeket. Amikor egyetemre kerültem, sakkszakosztályt vezettem, és a szerkesztőségben is közösséget kellett építeni, nemcsak a munkatársakból, hanem olyan személyekből is, akik körülveszik a lapot. Erre a csapatépítő tevékenységre többször ráment az egyéni teljesítményem. Például, amíg a BEAC sakkszakosztályának a vezetője nem lettem, addig igen jó egyéni eredményeim voltak, de amikor a csapatmérkőzés közben egy sor egyéb dologra kellett figyelnem, az a játszmaim rovására ment. De nem bántott, mert a csapat sikeréért dolgozhattam. A szerkesztőségben főszerkesztőként sem mindig azt csinálhattam, amit a legjobban szerettem. Helyette egyre inkább pályázatokat kellett írnom, eljárnom pénzt kunyerálni... Sokszor mondtam, hogy a pályázatírás az írói munkásságom része. Ehhez hozzávehetjük azt is, hogy arra érdemes embereket felterjesztettem különféle díjakra. Hajlandó voltam késő estig benn maradni, hogy ezeket rendesen, szépen megírjam. Bízom abban, hogy az elbíráláskor ez is számít.

– *Mivel ez egy úgynevezett életútinterjú – nem úgy, ahogy barátunk, Szendrő Szabolcs hegymászó szokta mondani: életunt interjú –, természetesen nem mehetünk el a kezdetek mellett sem. Van valami jelképes abban, hogy ez a szöveg majd a kecskeméti Forrásban jelenik meg, hiszen ezer szál köt ehhez a kiskunsági vidékhez.*

– Ez igaz. Itt születtem, itt nevelkedtem Lajosmizsén. Édesanyám 1935-ben került Budapestről Lajosmizsére, matematika–fizika–kémia szakos polgári iskolai fiatal tanárnőként. Egy nyolcgyermekes család legkisebbje volt. Pesten, az angolkisasszonyoknál tanult, aztán tanári oklevelet szerzett. Lajosmizsére már gyűrűs menyasszonyként érkezett, vőlegénye egy fiatal vegyész volt, akiből később neves tanszékvezető egyetemi tanár lett. Ki tudja, mi lett volna, ha nem jelenik meg akkor Apám... Édesanyám egész életében ott dolgozott, a nagyközség apraját-nagyját tanította, főleg matematikára. Mindenki ismerte, szerette, becsülte. Édesapám Lajosmizsén született, apjának, nagyapjának is ott volt földje. A nálam négy évvel idősebb nővéremet, Katkát emiatt kis híján nem vették fel az egyetemre. 1958-ban érettségizett, és az ELTE fizikus szakára jelentkezett. Először elutasították, mert a bizottságban ülő pártember kiszúrta, hogy a családnak földjei voltak. Pedig nem volt az igazi birtok, java része gyep és mocsár, és a Lajosmizse környéki földek nem is magas aranykorona-értékűek. Ráadásul Apám az ötvenes évek elején lemondott a földjéről, az államnak ajándékozta, hogy a gyerekei továbbtanulhassanak. De még ez sem minden, mert anyai nagyapámnak meg Inárcson volt szőlője és gyümölcsöse. Jól ment neki, egy időben Margitsziget főkertészeként ő irányította a vadaspark és a part menti sétányok kialakításának munkálatait, Kőbányán volt háza.

Nővérem nagy szerencséjére, Nagy Károly fizikus (akkor még adjunktus, később egyetemi tanár, akadémikus) emlékezett rá, hogy a felvételin nagyon jól szerepelt. Hogyhogy nem vették fel? Ő már úgy gondolkozott, hogy attól még, hogy a nagyapáinak földje volt, lehet valakiből jó fizikus. Intézkedett, és a fellebbezés után még abban az évben Katka elkezdhette a tanulmányait az egyetemen. Nővérem nagyon okos és művelt volt, felnéztem rá. Kicsit ki is taposta előttem az utat, úgyhogy 1962-ben egy jó felvételi nyomán simán bekerültem az egyetemre.

Ám az ötvenes éveket nem úsztuk meg ilyen olcsón. Lajosmizse főutcáján volt egy szép nagy sarokházunk, ahol keresztanyámmal együtt laktunk. 1951 karácsonya után pár nappal szüleim kaptak egy félbevágott lapra írt felszólítást – ma is megvan –, hogy záros határidőn belül hagyják el a házat, mert a Magyar Dolgozók Pártja székházának szemelték ki. Keresem az akkor erre használatos kifejezést, de megvan: kisajátították. Szüleim kétségbeestek, a nővérem akkor éppen súlyos beteg volt. Fellebbeztünk, persze hatástalanul. Aztán kiutaltak számunkra egy házat az egyik mellékutcában. 1957-ben Apám megpróbálta visszaszerezni a régi házunkat, de az akkor már az MSZMP helyi szervezetéé volt.

– *Ha most azt mondd, hogy jelenleg is valamelyik párt székháza...*

– Ma már nem. Amikor azonban a rendszerváltozás után arra jártam, már három párt emblémája díszítette a régi házunkat. Rájöttem, hogy a szüleimtől megörökölt végjáték, ez a játszma végleg elveszett. Ma legalább már nem párt-ház, úgy tudom, közösségi célokat szolgál az épület.

– *Családodra hogyan emlékezel?*

– Elmondhatom, hogy nagyon meleg, szeretetteljes családi légkörben nőttünk fel. Szüleink védőburkot vontak körénk, nem beszéltek a hányattatásairól, és mindent megtettek azért, hogy továbbtanulhassunk. Bár szerény körülmények között éltünk, mint akkoriban mindenki, a lehető legtöbbet igyekeztek megadni nekünk. Kaptam például egy focilabdát, ami ugyan nem is volt egészen gömb alakú, de fűzős bőrlabda, tőknek hívtuk. A katolikus templom mögött akkor még hatalmas mező volt, szikes tavakkal, ott nagy meccseket vívtunk. Engem azért vettek be a nagyobbak, mert hoztam ezt a szörnyű labdát, és legalább lehetett mivel játszani. Hosszú ideig őrizgettem, még a hatéves Peti fiam is rugdosta, de akkorra már felfeslett a varrása, néhol kilátszott a gumibelső. Aztán ez a kincs is végleg elenyészett. Sajnálom, hogy nem őriztem meg a maradványait, olyan jó lenne most megmutatni hatéves unokáimnak, Katának és Barnának, csodálkoznának, de imádnák rugdosni.

– *Háborús gyerek vagy, 1944-ben születted. Van néhány emlékfoszlányom, amiket többször is emlegetted. Például a gombapince, ami a háborúhoz kapcsolódik.*

– Nem tudom, hogyan jutott eszébe a szüleimnek, hogy a front közeledtével Lajosmizséről felmenjenek Budapestre, Kőbányára, mert ott lakott a rokonság, ott állt anyai nagyapám háza. Már az sincs meg, lakótelepi házak épültek a Kápolna utcában a helyén.

– Ez tényleg nem lehetett szerencsés ötlet. A katonai szempontból nem túl érdekes Lajosmizséről az agyonbombázott Budapestre...

– A kőbányai sörgyárnak volt egy mély alagútrendszere, ahol gombát is termesztettek. Légiriadó idején a szüleim oda rohantak le velünk. Milyen érdekes véletlen... Pálmay Lóránt tanár úr, a magyar matematikaoktatás legendás alakja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Geometria Tanszékén dolgozott, engem is tanított. Később lapunk matematikai diákpályázata zsűrielnökének kértem fel, az is volt, egészen a haláláig. Egy beszélgetésünkben pár éve valahogy előjött a háború meg a gombapince, és kiderült, hogy ők, a kőbányai őslakosok, abban az időben szintén oda menekültek. Tehát meglehet, hogy mi akkor már találkoztuk, ott a föld alatt.

– Térjünk vissza a családhoz. Édesapád mivel foglalkozott?

– Ő Kalocsán érettségizett a jezsuiták gimnáziumában, az iskolaévek alatt kollégiumukban, a Stephaneumban lakott. Azután Kecskeméten végezte a jogakadémiaát, az abszolutóriumot megszerezte, de a diplomát már nem. Kecskemétre járt be, életének utolsó évtizedében a Bács-Kiskun Megyei Malomipari és Terményforgalmi Vállalat műszaki előadója volt, végül a gépjárműjavító részleg vezetője lett. Ötvenkilenc éves korában halt meg, váratlanul. Mi akkor Katkával már Pesten voltunk, ő, az örökmozgó elég gyakran meglátogatott bennünket, hozta a csomagokat... Előtte való nap is találkozott velünk, a gyerekeivel, mintha búcsúzni jött volna. Halála anyámat lelkileg annyira megviselte, hogy bár néhány évig még tanított, de aztán hirtelen agyérgörcsöt kapott. Még tíz évet élt úgy, hogy már a lábát sem tette ki a házból. Nem akart elesettként mutatkozni. A szekrényben ott lógott a sötétkék, ballagáskor viselt ruhája, fehér, kikeményített csipegallérral, lelkemre kötötte, hogy majd abban temessék el.

Édesanyám halála után azonnal érkezett is a felszólítás, adjuk át a házat, ahová a sajátunkból áttelepítettek minket, hiszen ott csak bérlők voltunk. A bútorainkat szétesztogattam, csak a kisebb emléktárgyakat és a sok-sok könyvet, levélhalmokat hoztam el. Trabanttal, több fordulóval. Azokat sem tudtam igazán hová tenni. Így ért véget a mi családunk hosszú lajosmizsei otltléte.

Ám soha nem szakadtam el végleg a szülőhelytől, hiszen maradtak ott barátok, és sok-sok emlék. Azután szerencsés véletlen következtében az akkor már általam irányított *Természet Világa* nyomdai munkálatait a kiadónk az újonnan épült lajosmizsei nyomdájára bízta. Sokszor kellett odamennem, így végül újra hazajártam. A nyomdában akkor még többen dolgoztak Édesanyám tanítványai közül, s mivel őt szerették, így nekem, a folyóiratunknak is jutott többletfigyelem. Emlékszem, amikor Simonyi Károlynak folyóiratunk különszámaként megjelenő *A magyarországi fizika kultúrtörténete (XIX. század)* munkáját nyomták, előtte szóltak, szeretnék-e ott lenni a nyomdagép indulásánál. Másnap hajnalban már azt videóztam, amint a gép ontani kezdte a kuriózumnak számító kiadványunk címlapját. Felemelő érzés volt, hogy mindez itt, Lajosmizsén történik. Még aznap vittem belőle Kari bácsinak, és levetítettem neki a nyomdában felvett filmet.

Látod, már megint elkalandoztam. Te meg miért nem szólsz közbe ilyenkor!

– *Mert hallgattalak, Gyulám, és most én vagyok a kérdező, törődj bele. Abban, hogy a nővéred fizikus szakra, te pedig matematika–fizika tanár szakra mentél, volt valami szülői ráhatás? Közvetett nyilván volt, de kaptatok-e erre valami buzdítást édesanyátoktól?*

– Valamilyen hatás nyilván otthon is ért bennünket. A gimnáziumban pedig voltak sikerélményeim matematikában, kiváló tanárunk volt Szemerey Andor személyében. A kecskeméti Katona József Gimnáziumba jártam, egy negyvenhat fős tiszta fiúosztályba. Többen is bejárók voltunk, naponta ingáztunk. A Katona a maga idejében, akárcsak manapság, jó, erős iskolának számított. Tanáraink között még voltak olyanok, akik az 1948-ban megszüntetett Református Gimnáziumból kerültek oda.

Az, hogy matematikai vonalon tanulok tovább, nem volt egészen egyértelmű. Harmadikos koromban még a Testnevelési Főiskolára akartam jelentkezni. Sportoltam, kézilabdáztam, atletizáltam. Testnevelő tanárunk, Adamik Ferenc igazi városi legenda. Elsőben sorba állított bennünket, és azt mondta: lépjenek ki, akik sportolnak. Kiléptünk néhányan. Végigment a soron, kérdezte, mit sportolunk. Jöttek a válaszok: kézilabda, atlétika, torna, cselgáncs... Nagyon jó! Az egyik fiú büszkén kivágta: focizok. Mire Adamik: állj vissza, azt mondtam, hogy a sportolók lépjenek ki! Atlétacsaládból származott, nem szerette a labdarúgást. A gimnáziumban összehozott egy olyan kézilabdacsapatot, hogy amikor harmadikos voltam, megvertünk mindenkit, Budapest bajnokát is, végül Győrben a helyiek mögött másodikok lettünk az országos középiskolás bajnokságban. A kézilabda mellett több atlétikai számban is jó voltam, elég kézenfekvőnek látszott a TF. Aztán alighanem itt jött be egy kis szülői ráhatás, hogy inkább mégse oda, hanem matematika–fizika szakra jelentkezsek, de nem gondolom, hogy erre nagyon rá kellett volna beszélniük.

– *Arra nem gondoltál, hogy matematikus szakra jelentkezz?*

– Nem, mert úgy éreztem, hogy ahhoz nem vagyok elég felkészült. A sport rengeteg időmet elvett, matematika szakkörre nem jártam. Aztán amikor egyetemre kerültem, kiderült, hogy azok, akik például elit pesti gimnáziumokba jártak, akiket matematikaversenyekre készítettek fel, már sok mindent tudtak, amit én nem. A tanár szak viszont tetszett, volt előttem példa, ki is próbáltam magam ezen a területen, és voltak sikerélményeim.

– *Milyen tárgyaktól nem voltál jó?*

– Nyelvekből. Pedig életem során latint, orosz, németet, angolt is tanulgattam, de hát... A többi humán tárgy viszont elég jól ment. A jól megírt magyar dolgozatokat fel lehetett olvasnunk, ez nekem többször is megadatott, némileg másként írhattam meg, mint a többiek, talán kicsit több szívet vittem bele. Magyartanárunk, egyben osztályfőnökünk, Hordós Károly volt, nagyszerű tanár. Olyan szelíden, de mégis határozottan tudta kezelni azt a negyvenhat eleven kamaszkölyköt..., képzelheted, milyenek lehettünk, túl a kritikus tömegen. Szeretném még megemlíteni történelemtanárunkat, Iványosi-Szabó Tibort, egyenes, tisztességes, nagy tudású tanárunkat. A tankönyvünkben ellenforradalomként bemutatott 1956-ot nem volt hajlandó tanítani. Ebből

származott is némi gond, mert érettségén Pánczél Gyula, aki később tüdőgyógyász főorvos lett, pont egy ezzel kapcsolatos tételt húzott. Iványosi tanár úr végül meggyőzte az érettségi elnököt, hogy a sok tananyag és az ismétlések miatt erre már nem maradt időnk kitérni, így Gyulának sem lett hátránya a rossz húzásból.

Nem melleleg Iványosi tanár úr volt az iskola sakkcsapatának a vezetője. 1962-ig, amíg a Katonába jártam, zsinórban háromszor nyert a csapatunk országos bajnokságot.

– *Miért kaptál egyáltalán gyerekkorodban sakk-készletet?*

– Akkor már valamennyire tudtam sakkozni, 11–12 éves lehettem. Az a dobozos sakk-készletem ma is megvan. Nagy élmény volt meglátni a karácsonyfa alatt. Lajosmizsén akadtak elég jó sakkozók. A férfifodrász műhelyben volt sakk-készlet, s ha éppen nem volt kuncsaft, lehetett sakkozgatni. Kugler Zoli bácsi volt az első tanítómesterem, ő adta a kezembe az első sakk-könyvet, egyszerű fehér keménypapír borítású kis könyvecskét, Barcza Gedeon és Tóth László *Tanulj sakkozni* munkáját. Remek könyv volt, nemcsak az alaplépések voltak benne, hanem például olyasmik is, hogyan kell bevinni egy gyalogot vezérnek, mi az oppozíció, a centrum, hogyan kell megtámadnunk ellenfelünk királyállását stb. A kultúrházban vasárnap délelőttöként vérre menő csatákat vívtam az öreg rókákkal.

Kecskemétre tehát már úgy kerültem, hogy elég ügyesen játszottam. Másodikos koromban bekerültem a nagycsapatba, ahol nagyon jó sakkozók voltak. Kecskemét a magyar sakk egyik fellegrája volt, és ez jórészt Tóth Laci bácsinak köszönhető, aki 1945 és 1948 között, tehát a koalíciós időkben, a város polgármestere is lett, akkor sokban hozzájárult a helyzet konszolidálásához. Ő volt a nyomda igazgatója is, ott készült a *Magyar Sakkvilág*, a hazai sakkozók lapja. Mindenkit ismert, Maróczy Géza nagymestertől a fiatalokig. Képzeld el, 1927-ben olyan versenyt szervezett, amire eljött Aljechin, annak az évnek a világbajnoka, és több más neves külföldi sakkozó. Erről a tornáról készült egy nagyon szép kiállítású könyv, ami manapság valódi kincs, nekem sikerült beszereznem, nagy becsben tartom. Miután elértük ezeket az eredményeket az iskola csapatával, Iványosi tanár úr elvitt hozzá bennünket. Ez nem sokkal Laci bácsi halála előtt történt. Olyan könyvtára volt, hogy azt el sem tudod képzelni. Körben a falakon végestelen-végig sakk-könyvek! A világ legjobb sakkozóival állt levelezésben, még Capablancával is, és úgy gyűjtötte össze a külföldi könyveket, hogy cserepéldányként küldte el az általa vezetett nyomdában készült kiadványokat. Halála után ebből a gyűjteményből lett a Magyar Sakkszövetség Tóth László Könyvtára.

– *Most megint bevillant egy emlék közös múltunkból. Tudom, hogy te is meglehetősen szenvedélyesen gyűjtöd vagy gyűjtötted a sakk-könyveket. Bárhol is volt a szerkesztőségünk az évtizedek alatt, mindig közel esett hozzánk a Múzeum körút, ahol a hetvenes-nyolcvanas években is már két antikvárium működött. Főleg oda jártál, én is persze, csak másért.*

– Ma már nem gyűjtök sakk-könyveket, de néha-néha előveszem, olvasgatom őket. Az antikváriumba járás azonban valószínűleg életem végéig megmarad.

– Végül mesterjelölt szintig vitted. Amikor Pestre kerültél, nyilván folytattad.

– Mesterjelölt már Budapesten lettem. Az ELTE sportegyesületének, a BEAC-nak több más erős szakosztály mellett igen jó sakkcsapata is volt. Az első osztályban, az OB I-ben játszottak, általában a középmezőnyben, ami azért nagy szó, mert a mienk szerény költségvetésű egyesület volt. Akkoriban már a sakk is kezdett profi sporttá válni, a nagyobb klubokban játszottak az akkori idők hazai legjobbjai, Portisch Lajos, Szabó László, Barcza Gedeon és mások. Ők már kaptak apánázst, külföldi pénzdíjas tornákon szerepeltek. A mi csapatunk jobbára lelkes amatőrökből állt, igaz, a BEAC-ban játszott Flórián Tibor nemzetközi mester, akkoriban a Magyar Sakkszövetség főtitkára. Viszonylag hamar bekerültem az első csapatba, egyéni versenyeken is indultam. Eljutottam a mesterjelölt szintig, de a következő fokozat amatőrként már túl nagy ugrás, lekötöttség lett volna. Ott volt az egyetem, mellette jártam le Lajosmizsére kézilabdázni, mert az egykori gimnáziumi társak bevonásával szerveztünk a községnek egy csapatot. Egy ideig sakkoztam még akkor is, amikor már a folyóiratnál dolgoztam. A lapkészítésben azután megtaláltam az igazi életcélt, a versenysakkot abbahagytam.

A sakk érdekes módon szövi át az életemet. Soha nem tudhatjuk, hogy mit köszönhetünk valaminek, amit mások esetleg hasznaltának vélnék. Persze, a sakk egyáltalán nem hasznotalan játék, fejleszt az emberben bizonyos készségeket, tulajdonságokat. Amikor felvételiztem az egyetemre, a bizottságban ott ült egy kiváló matematikus, Czách László, ő volt az elnök, aztán egy fizikus, és valaki a KISZ-től. Akkor már ismerték az írásbelim eredményét, és olyanokra kérdeztek rá, amiket nem egészen jól oldottam meg. Azután jött egy „fejkopogtató” kérdés. Azt mondja a matematikus, rajzoljak fel a „kockás” táblára egy 10×10-es négyzetet. Ebből a négyzetrácsból, alulról vegyem el az egyik saroknégyzetet, az átló másik végéből is a másikat, és rakjam össze őket 1×2-es téglalappá. Kérdés: a megmaradó, megcsonkított rész lefedhető-e sok ilyen kis téglalappal úgy, hogy minden kis négyzetet csak egy réteg takarhat? Elkezdtem próbálkozni, de rengeteg lefedési lehetőség adódik. A tanár mosolygott. És ha azt mondtam volna, hogy egy 8×8-as négyzetrácsot rajzoljon fel? – kérdezte. A fenébe! Sakktábla! A sakktábla be van színezve! Ha egy ilyen téglalapot, dominót rarakunk, az mindig pontosan egy fekete és egy fehér mezőt fed le, viszont amit elveszek az átló két végéből, azok azonos színűek. Ha két feketét veszek el, akkor ebből a színből kettővel kevesebb van, ez a téglalap meg állandóan csak feketét-fehéret fed le. Persze, hogy nem megy. A tanár megint csak mosolygott, persze, tudta, hogy sakkozok, később megtudtam, ő is jó sakkozó.

– Amikor Budapestre kerültél, az egyfajta kultúrsokkot jelentett számodra, vagy simán beilleszkedtél?

– Sokk volt. Mint mondtam, otthon szinte burookban, szeretetteljes családi környezetben éltem, tanulhattam, miután a nővérem az egyetemre került, már külön szobám is volt.

– Mindketten kollégisták lettetek?

– Nem, a nővérem abban a bizonyos kőbányai lakásban lakott egy kis szobában. Én kollégiumba kerültem, a Róbert Károly körúton az ELTE akkortájt

kapta meg a katonaságtól azt az épületet. Az első évben harminchatan voltunk egy szobában. Szélről álltak az emeletes vaságyak, közöttük itt-ott szekrények. A tisztálkodási lehetőséget a seregtől ottmaradt pléhvályú jelentette. El tudod képzelni, bekerülsz egy idegen környezetbe, még Pestet sem ismered igazán, ott vagy harminchat fiú között. Tanulószobák nem voltak, a hálóban állandóan égett a villany, mert mindig akadt valaki, aki éjszakába nyúlóan tanult, asztali lámpa sehol. A másik, hogy otthon rendszeresen elláttak, itt viszont mindenről magunknak kellett gondoskodnunk, a menzakaja sem volt valami fényes. Elég nehezen viseltem ezt az időszakot. Az is elbizonytalanított, hogy a gimnáziumban az egyik legjobb voltam matekból, itt pedig néhányan jóval többet tudtak nálam. Mégis akadt, amiben én voltam a legjobb, vagy az egyik legjobb: a sakk, vagy némelyik atlétikai szám. Ez azért adott tartást.

– *Katona voltál?*

– Igen, de nem előtte, mint a későbbi korosztályok, hanem utána, hat hónapig. Tartalékos alhadnagyot csináltak belőlem. Vácott híradósnak lettem kiképezve, főleg műegyetemet végzettekkel voltam együtt. Három hónap után Székesfehérvárra helyeztek át bennünket, akkorra már törzsőrmesterek lettünk, éjszakai ügyeleteket adtunk, ami után járt egy-egy nap eltávozás.

– *Folytassuk az egyetemmel. Az tehát hamar kiderült, hogy ott nem te vagy az ász. Ez zavart, vagy inkább ösztönzött?*

– Nem az zavart, hogy nem tartozom a legjobbak közé. Elég rossz vizsgázó voltam, szorongtam, idegeskedtem, nem tudtam ellazulni. Az első években nem is voltam valami jó tanuló, aztán egy évet kihagytam. Harmadévben minden összejött. Szerelmes lettem, akkor szerveztük Lajosmizsén a kézilabdacsapatot, közben egyéni versenyekre is jártam sakkozni... Így azután az egyik laborból túl sok hiányzásom gyűlt össze, beteg is lettem, ezért évhalasztást kértem. Megkaptam, tehát nem minősültem évismétlőnek. Ez év alatt a Ponty utcai közgazdasági szakközépiskola esti tagozatán tanítottam. Nagy Károly professzor javaslatára kerültem oda, főleg matematikát tanítottam. Élveztem, egy kis pénzt is kerestem, gyakoroltam a szakmát, és éreztem, hogy ez menni fog nekem.

Harmadévben már az ELTE Rákóczi út 5. szám alatti Bolyai Kollégiumában laktunk, kétágyas szobában, persze, sokkal jobb körülmények között, mint a volt kaszárnyában, majd később a „Fácánosban”, a Béla király úton. Jobban lehetett tanulni, szinte pár lépésre volt az egyetem. Elindultak azok a tantárgyak is, amik a tanári pályára készítettek fel bennünket. Megjelent Vermes Miklós, Muki bácsi, kis vulkánfiber bőröndjével, és a fizika tanítása tárgykörben bemutatta a tanári munka boszorkánykonyháit, vagyis miként kell kísérleteket végezni. Ámulva néztük, hogyan csinál szifonpatronból rakétát, csillagszórókból Segner-kereket, és a hasonló mutatványait. Felsőbb évfolyamokon már megfontolja az ember, hogy milyen órákra járjon be, némely előadáson kongott a terem az ürességtől, de Muki bácsi óráin mindig zsúfolásig megtelt a nagyelőadó. Matematikából pedig az elemi matematika tárgyai erősödtek meg, hiszen a tanári munkában a feladatok gyűjtése és megoldása nagyon fontos. Kiváló tanárt kaptunk

Surányi János személyében. Ő volt az, aki 1947-ben Soós Paulával újraindította a *Középiszkolai Matematikai Lapokat*. Ez a lap valódi intézmény nálunk. Sokan felteszik a kérdést, miért van ebben a kis országban ilyen sok kiváló matematikus. Azt hiszem, a döntő tényező az, hogy még 1893-ban egy győri tanár, Arany Dániel megalapította ezt a lapot. Jórészt feladatok voltak benne, amiknek a megoldását be lehetett küldeni. 1959-től fizikarovattal bővült, ennek kezdeményezője az általad is jól ismert Kunfalvi Rezső tanár úr volt.

– *A legnagyobb matematikusaink is ezen a lapon edződtek.*

– Így van, és mi is. Surányi János a *KöMaL* nehezebb feladatai közül állított nekünk össze sorozatokat megoldásra, és ezeket a következő órán megbeszéltük. Elemi matematikában elég jó voltam. Ugyanúgy, mint a sakkban, kerestem a nem szokványos megoldásokat. Kezdet megjönni az önbizalmam.

– *A kemény tárgyak tanárai közül kikre emlékszel a legszívesebben?*

– Bennünket még a nagy generáció tagjai tanítottak, többüket a szakma isteneként tisztel. Nézd meg ezt a parádés névsort! Császár Ákos és T. Sós Vera analízist tanított, Fux László algebrát, Turán Pál számelméletet, Hajós György geometriát és differenciálgeometriát, Szász Pál és Rényi Kató valós és komplex függvénytant, Péter Rózsa a matematika alapjait, Prékopa András valószínűségszámítást, Rényi Alfréd információelméletet. Tőle is őrzök egy jelest az indexemben. Ő például kedves, megnyugtató volt a vizsgáztatás során. Lenyűgöző tudások, legkülönbözőbb stílusban. Novobátsky Károly relativitáselméletet adott elő, Nagy Károly elméleti fizikát, Nagy Elemér kísérleti fizikát, Károlyházy Frigyes atomfizikát, Fényes Imre termodinamikát, Balázs Béla és Marik Miklós csillagászatot.

– *Miből írtad a szakdolgozatodat?*

– Van itt egy érdekes szál, ami összeköthet kérdéseket, válaszokat, diszciplínákat, ami révén még Szily Kálmánig is eljuthatunk.

– *Csak nem a sakk?*

– De! Sokat hezitáltam a témán, végül eljutottam oda, hogy „Matematikai problémák a sakktáblán”. Nagyon érdekes kombinatorikai, geometriai feladatok fogalmazhatók meg a sakktáblán. A végtelen sakktábla pedig lóugrás segítségével metrikus térré tehető, ahol geometriai fogalmakat lehet definiálni. Vizsgálataim során nem bukkantam Szily Kálmánra, a neves fizikusra, azt sem tudtam, hogy a *Vasárnapi Ujság*ban indult első hazai sakkrovatban az övé volt az első magyar feladvány, egy szép háromlépéses matt. Ő 1865-ben a Pesti Sakk Kör vezetőségébe is bekerült. A huszadik század elején a *Deutsche Schachzeitung*ban pedig kétrészes cikket írt arról, miként lehet minimális számú vezért úgy elhelyezni a sakktáblán, hogy minden mező támadva legyen, és ezt a kérdést általánosítva is vizsgálta. Ha erről tudok, biztosan beveszem a szakdolgozatomba, és talán megemlítem, hogy Szily a Magyar Természettudományi Társulat főtítkáráként 1869-ben megindította a *Természettudományi Közlönyt*... De akkor sem sejtettem volna, hogy ennek az én életemben később meghatározó

szerepe lesz... A gráfnak ez a két pontja még nem volt összekötve. Gondold csak meg, olyasfajta közelítés volt ez, mint Pálmay Lóránttal bombázás alatt a gombapincében.

– *Úgy tudom, te pedig a rendszerváltozás után, 1989–1991 között a Magyar Sakkszövetség elnökségi tagja voltál.*

– Ez is igaz, erről is lehetne mit mesélni... Visszatérve a megírt szakdolgozatomhoz, keresnem kellett témavezetőt. Akkoriban jött haza külföldről a Rényi-tanszékre egy fiatal tanársegéd, Szász Domokos, aki gondosan átnézte, és olyan szép bírálatot írt róla, hogy azt ma is büszkén őrzöm. Azóta ő már akadémikus, volt a Matematikai Kutatóintézet igazgatója és az Akadémia alelnöke is. Erre mondta a nejem kicsit huncutul, hogy választani mindig tudtál.

– *Akkor már nős voltál?*

– Még nem, 1969-ben házasodtunk össze. Feleségem évfolyamtársam volt, szintén matematika–fizika szakos tanár. Ha már itt tartunk, elmondom, hogy ötödéves koromban megkeresett volt gimnáziumi matektanárom, Szemerey Andor, aki a Kecskeméten akkor alakult Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola Matematika Tanszékének vezetője lett. Megkérdezte, lenne-e kedvem odamenni. Hát persze! Aztán jött az államvizsga, a nyár, Eti pedig megjegyezte, hogy neki ott Kecskeméten se ismerőse, se barátja, teljesen idegen a környezet, miközben én már Pesten gyökeret eresztettem, sok minden idekötött. Erre aztán nemet mondtam Bandi bácsinak.

Igen ám, de akkor már nyár volt, rajtam kívül szinte mindenkinek megvolt az állása. Azt az ötletet kaptam, hogy telefonáljam végig a kerületi tanácsok oktatási osztályát, biztosan akad még valami. Így derült ki, hogy Csepelen van egy állandó helyettesi státus. Ez azt jelentette, hogy ha valamelyik kerületi iskolában valaki megbetegedett, oda raktak, ha máshol szülni ment egy tanárnő, akkor oda. Úgyhogy jártam ki Csepelre nővéremék Etele úti lakásából, ahol gumimatracon aludtam. Végül is szerencsém volt, mert csak két általános iskolában kellett tanítanom. Ott aztán megismertem az élet sűrűjét, nem budai elitgimnáziumok voltak. Az egyik iskolában – hogy is mondjam – elég vegyes volt a társaság. Kaptam olyan osztályt, ahová a tanárok egy része be sem akart menni. Iszonyú erőfeszítéseket kellett tennem, hogy egyáltalán nyugton maradjanak és odafigyeljenek rám. Még énekórát is helyettesítettem nekik, mert más nem vállalta! Én, aki... Amikor Kati lányunk a Rádió gyermekkórusába felvételizett, otthon megtiltották, hogy dudorásszak, nehogy rontsam a gyerek esélyeit. Gyönyörű hangja volt, van, nem tőlem örökölte, persze, hogy felvették, évek során bejárta a kórusral a világot.

Aztán később kiderült, hogy Csepelen megszerettek ezek a kezelhetetlennek tartott kölykök. Amikor egy évre rá összeházasodtunk Etivel, és bementünk a házasságkötő terembe, meglepetésemre ők álltak kétoldalt sorfalat, ünneplőruhában.

Aztán valahogy ismét beleszólt az életembe a sakk. Egy alkalommal a BEAC-cal Szkopjéba mentünk játszani a helyi egyetemre. A csapatvezetőnk Szabó

Kálmán dékánhelyettes volt, sokat beszélgettünk, megkedvelt. Elmondta, hogy a Természettudományi Kar dékáni hivatalában új szerkezetet szeretne kialakítani, egyetemet végzett tanulmányi főelőadókat keres, nemcsak adminisztratív munkára, hanem arra is, hogy sokkal szorosabb kapcsolatot építsünk ki a tanszékekkel, ahová esetleg be is lehetne tanítani. Elvállaltam, és ott dolgoztam négy évig.

– *Nem hinném, hogy álommunka volt. Azért lehetett benne valami örömet találni?*

– Igen, mert állandóan emberekkel álltam kapcsolatban. Egyrészt a hallgatókkal, akiknek segíteni tudtam kisebb-nagyobb problémáik megoldásában, másrészt a tanárokkal. A tanítás ugyan nem jött össze, de felvételi előkészítőket rendszeresen tartottam.

– *Térjünk még vissza a családhoz. Közben megszületett Kati lányotok. Hogyan élt egy kisgyermekes, fiatal értelmiségi házaspár Budapesten a hetvenes évek elején?*

– Miután összeházasodtunk, egy darabig még a gumimatracon, külön laktam, aztán egy évig a nejemmel a szüleinél. Nem volt benne sok köszönet. Elmenekültünk egy kis albérleti szobába. Közben megtudtuk, hogy a Sasadi úton épül három kilenclakásos társasház, az egyikbe még be lehetne ugrani, 75 ezer forintért. Persze, nekünk nem volt ennyi pénzünk. Édesanyám nekünk adta azt a nagyjából 30 ezer forintot, amit apám életbiztosítására kapott, Eti az iskolájától kapott 20 ezret, szóval nagy keservesen összejött a beugró. A ház elkezdett épülni, aztán egyszer csak szóltak, hogy be kellene fizetni még 30 ezret. Kész, vége, visszamondjuk. Egyik este ballagtunk hazafelé a Bartók Béla úton Márki Lászlóval, aki később neves matematikus lett, és kérdezgetett, mi a helyzet. Elmondtam neki, ő csak hümmögött. Talán egy órával azután, hogy hazaértem, csöngettek. Ott állt az ajtóban Laci, mondta, hogy megbeszélte a feleségével, nekik van harmincezer forint megtakarított pénzük, kölcsönadják. Hát, ilyen is van!

Így lett végül egy 48 négyzetméteres lakásunk, 1976 végén költöztünk, pár hónappal később Peti fiunk már oda született.

– *Közben döntő fordulat állt be az életedben.*

– Egy napon bejött a dékániba egy idősebb úr, akit hozzám irányítottak. Ő volt Dala László, a *Természet Világa* főszerkesztője. Elmondta, hogy egy matematika–fizika szakot végzett fiatalembert keres a laphoz szerkesztőnek. Elkezdtünk beszélgetni, egyre jobban csillogott a szeme, és amikor az osztályvezető kiment, odasúgta: és magának nem volna kedve? Akkoriban már éreztem, hogy ideje lenne váltani. Időközben írogattam is, az *Egyetemi Lapok*ban rendszeresen jelentek meg cikkeim, persze a BEAC sakkcsapatának eredményeiről. Otthon is megbeszéltek a dolgot, jelentkeztem. A belépés nem volt automatikus. Elmentem a Gyulai Pál utca 14.-ben levő szerkesztőségbe, amit te is jól ismersz. Hárman fogadtak: Laci bácsi, valamint a két szerkesztő, Keömley Éva, Horti József, és kérdezgettek. Dala Lászlóról el kell mondanom, hogy 1957-ben ő indította újra eredeti nevén, *Természettudományi Közlöny*ként a folyóiratot, a már említett alapító, Szily Kálmán szellemiségében. Újrindítani azért kellett, mert bár a Magyar Természettudományi Társulat a háború után kiadta ugyan

Természettudomány címmel, de később a Társulatot megszüntették, az újak pedig a korszellemnek megfelelően teljesen az ideológia szolgálatába állították, először *Természet és Technika*, majd *Természet és Társadalom* címmel jelent meg, persze, tele Micsurinnal, a címlapon Sztálin-szobor talapzatával, ahol a sorban utolsó helyen állt az értelmiségi, lombikkal a kezében, a szovjet tudomány dicsőítésével. Mondjuk, a matematikusaikat lehetett is volna dicsőíteni... Mindemellett a lap impresszumában ott szerepelt, hogy a *Természettudományi Közlöny* ilyen és ilyen évfolyama. Később, 1968-ban lett a neve *Természet Világa*.

A „kihallgatás” végén kezembe nyomtak egy írást, vigyem haza, olvassam el, és mondjak róla véleményt. A cikk az antigravitációról szólt. A téma miatt eleve gyanúsnak tűnt, de amikor otthon elolvastam, kiderült, hogy nagyon jól megírt cikk. Az persze feltűnt, hogy nem jól hivatkozik Einstein általános és speciális relativitáselméletére. Egy szerkesztőnek nem kell, nem is lehet mindenhez értenie, azt ellenben tudnia kell, ki az, aki ilyenkor a segítségére lehet. Elvittem tehát a cikket a sógoromhoz, az elméleti fizikus Solt Gyurihoz. Elolvasta. Na, ülj le Öcsi, elmondom, hol van itt a csúsztatás. Ezek alapján leírtam, hogy a cikket ezért és ezért nem javaslom közlésre. Laci bácsi meg volt elégedve. 1974 februárjában felvettek gyakornoknak.

Ha végiggondolok a pályafutásomon, felvetődhet, sok esetben csinálhattam volna valami hasznosabbat. Talán a dékániban eltöltött éveim is meddők voltak számomra, mások ügyeivel bajlódtam, magam a szakmámban nem gyarapodtam. Aztán előre nem is sejtettem, hirtelen bekerültem egy olyan helyre, olyan közegbe, ahol a korábbi, lelkiismeretesen elvégzett munka tapasztalatai óriási hasznomra váltak. Az, hogy tudtam, a fizikusok és matematikusok között kik az igazán értékes, ugyanakkor segítőkész emberek, akikhez lehet fordulni. A szerkesztői munkámhoz ezek alapján szinte készen állt egy kapcsolati hálóm.

– *Rögtön abba a szobába kerültél, amelyiknek a szomszédságába négy év múlva én is „beköltöztem”?*

– Igen, az egyik kis cellaszerű szobába, amik ott sorakoztak egymás mellett. Az elődöm egyébként Horányi Özséb volt, aki később a pécsi egyetem neves professzora lett.

– *Emlékszel még, mit csináltál az első napokban, hetekben?*

– Azt mondták, először csak olvasgassam a régi számokat.

– *Érdekes, nekem ugyanezt mondta a Laci bácsit követő főszerkesztő. Jó ötlet volt, mert kincsesbánya rejtőzött mögöttünk a polcokon.*

– Az egy csoda volt, én se javasolnék mást egy most belépő kezdő szerkesztőnek. Aztán elkezdtem ötletelni, és gyűjteni a jövőbeni szerzőket. Sikerült összehoznom egy jó kis csapatot, főleg a fiatalabbak köréből, fizikából például Patkós András, Lukács Bélát, Tél Tamást, Radnai Gyulát, Bódy Zoltánt, a matematikusok közül Lovász Lászlót, akit még az egyetemről ismertem, később Laczkovich Mikóst, Pálffy Péter Pált, Komjáth Pétert és másokat. Patkós András és Lovász Lászlót később a szerkesztőbizottságunkba is beválasztottuk.

Igyekeztem tudományterületem legnagyobbjai közül is néhánynak megszerezni az írását folyóiratunknak. Így jelenhettek meg Paul Dirac, Victor Weisskopf, Pólya György, Halmos Pál, majd később Martin Gardner és Steven Weinberg írásai. Weinbergnek tiszteletből elküldtük betördelt cikkének korrekcióját, hogy legalább azt lássa, hogyan jelenik az meg a magyar folyóiratban. Jó humorérzékkel azonnal válaszolt: „Nem találtam benne hibát!”

Aztán felfedeztem a lapnak Bencze Gyula fizikust is. Őt korábban nem ismertem, de olvastam a KFKI Híradóban megjelent vitriolos cikkeit. Egy alkalommal a KFKI vendége volt Samuel Ting Nobel-díjas fizikus, elmentem meghallgatni. Ott ismerkedtünk meg. Elmondtam neki, hogy olvasom a cikkeit, nagyon tetszenek, kértem, írjon nekünk is. Úgy lett, de később elkövette azt a „hibát”, hogy az akkori főszerkesztőnk könyvéről is leírta a véleményét. Ettől aztán persona non grata lett, és csak a rendszerváltozás után reaktiválhattuk.

– *A szerkesztőségi kollégák hogy fogadtak?*

– Keömléy Éva rendkívül kedves, csupa szív, kotlóstermesztű, csapatot összetartó ember volt. Neki volt már jelöltje erre a szerkesztői állásra, úgyhogy akár fogadhatott volna tartózkodással. De nem így történt, én tőle csak a szeretetet éreztem, és ezt mindannyian elmondhatjuk róla. Horti Jóska teljesen más természetű volt, eleinte tartózkodó, visszafogott, talán gyanakvó is, aztán lassan elfogadott.

Igyekeztem olyan témákat és műfajokat is behozni a lapba, amik sok különmunkával jártak. Egy interjú elkészítése nagyságrenddel több munka, mint egy hozott cikk megszerkesztése. A TIT budapesti szervezetében a fizikai szakosztály titkára lettem. Amikor Einstein születésének századik évfordulóját ünnepeltük, Abonyi Iván fizikussal, későbbi kollégánkkal Einstein-estet szerveztünk. Hatalmasra nagyítottam egy Einstein-fényképet, a rendezvényen ott függött az előadók fölött...

– *...ami aztán felkasírozva évtizedeken át ott lógott a szobád falán. Tényleg, hol van most?*

– Miután végérvényesen nyugdíjba helyeztem magam, és távoztam a szerkesztőségből, Kapitány Katira hagytam, mondván neki, ezután már rajtad tartja a szemét, rád vigyáz. Rövidesen Kati is eltávozott a szerkesztőségből, kimenekítette onnan Einsteint, most az ő kamrájának díszjele. Visszatérve a munkaigényes vállalkozásokra, parádés összejevetel volt 1979-ben az Einstein-émlékest, Marx Györggyel, Abonyi Ivánnal, Károlyházy Frigyessel, Kunfalvi Rezsővel, Lukács Bélával, Patkós Andrással, Szalay Sándorral, Horváth Józseffel. A Kossuth Klub nagyterme zsúfolásig megtelt. Az előadások szövegét lehoztuk a lapban, a TIT budapesti szervezete segítségével könyv alakban is kiadtuk. Szerveztem kerekasztal-beszélgetéseket, ilyen címeikkel, hogy *A természettudományok esztétikuma – mit érez szépnek a természettudós a tudományában?*, *Információ és entrópia – a természetben és a társadalomban*, *Van-e határa a tudományos megismerésnek?* Ezeknek a vitaesteknek anyaga azután folyamatosan megjelent a *Természet Világában*, egybefűzve pedig az általam szerkesztett *Kilátó* folyóirat különszámában, *Gondolatközvetlen* címmel. És idővel elkezdtem interjúkat készíteni.

– Utánanéztém, a belépésedet követő harmadik évben, 1977-ben jelent meg a lapban az első interjúd. Ha már a digitális archívumot böngésztem, az is kiderült számomra, hogy az interjúkészítésnek, a tudományművelő ember bemutatásának nem voltak hagyományai a Természet Világánál. Éva és Jóska ugyan nagy ritkán elejtett egyet-egyét, de ezt a műfajt igazából te honosítottad meg. Ráadásul egy olyan személlyel, aki... De ezt inkább mondd el te.

– 1977-ben Magyarországra jött Paul Dirac Nobel-díjas angol fizikus, a kvantummechanika egyik megalapozója. Személyében a világ legrosszabb interjúalanya-nyát fogtam ki, mert ő a fizika szófukar óriása volt. – Egészen kiváló indulás – mondta Balázs Nándor, Einstein egykori asszisztense, amikor megtudta, hogy Dirac-kal is készítettem interjút. Pedig ez a beszélgetés szenvedés volt számomra, még ha oly megtisztelő is. Lett azonban egy nagy hozadéka, elmélyítette barátságunkat Vekerdi Lászlóval, aki megdicsért ezért a teljesítményért. – Aki ismeri ezt a hallgatag óriást, az tudja, hogy itt most csoda történt. Neked megnyílnak az emberek, ezt csinálnod kell! – lelkesített. Hittem is, nem is, de bogarat ültetett a fülembé, és tudtam, hogy Laci bácsi baráti bátorítása mindig elkísér.

– Összeszámoltad, hány hosszabb interjút készítettél a pályafutásod alatt?
– Elkezdtem, de aztán abbahagytam. Száznál biztosan többet.

– Itt még a töredékükre sem tudunk kitérni, de azt tudom, hogy ha a kedvenceidet kellene megnevezni, az említett Vekerdi László mellett Simonyi Károly lenne a másik. Vele hogyan ismerkedtél meg?

– A fizika kultúrtörténete című könyvének első kiadása 1978-ban jelent meg, sokakkal együtt engem is belelkesített. Ekkor jött a gondolat, hogy vele is kellene beszélgetni. Azt tudtam, hogy a könyv hogyan, miért született. Simonyi Károlyt 1956-ban a KFKI forradalmi bizottsága elnökének választották, utána, bár saját elhatározásból, de ott kellett hagynia az intézetet, majd a Műegyetemen is gondoljai származtak ebből. Ő végül kiútként a könyvírást választotta. Ennek előzménye az volt, hogy a műegyetemisták felkérték, hogy a várbeli kollégiumukban tartson előadásokat. A fizika kultúrtörténetéről beszélt, szerteágazó kulturális beágyazással. Fantasztikus sikere lett. Ezt követően az ELTE-ről is megkeresték, ahol azután a Múzeum körúton, a híres XI. teremben zajlottak a teltházás Simonyi-előadások. Később megírta mindezt egy szenzációs könyvben. A már említett Kunfalvi Rezső, a hazai fizikaoktatás egyik legendás alakja akkor már újra lapunk szerzője volt. Még a harmincas években kezdett írni a *Természettudományi Közlönybe*, aztán biztatásomra, sok éves kihagyás után folytatta. Ő jól ismerte Simonyi Károlyt, és segített abban, hogy összehozzon bennünket egy beszélgetésre. A lakására mentem, a Rózsadombra, ahol azután oly sokszor megfordultam.

– Közismerten rejtőzködő, majdhogynem remeteként élő ember volt. Könnyen megnyílt neked?

– Igen, viszonylag könnyen. Talán látta bennem az őszinte érdeklődést, és tetszhetett neki, amit kérdezgetek. Az első interjút még jó néhány követte, nekem mindegyik élményt jelentett. Elmondhatom, atyai barátság alakult ki közöttünk.

Az utolsó alkalommal viszont nagyon rosszul éreztem magam. Az elmúlásról beszélt, arról, hogyan készül a halálra. De visszatérve az elsőre, mint mindegyik interjúmat, ezt is szóról szóra leírtam magnóról. Sokat gondolkodtam a címen, hiszen az nagyon fontos.

– *Ezernyi évet fölvarázsló tudás.*

– Pontosan. Bevallom, kicsit koppintottam, ha ez annak nevezhető. Baudelaire-nek *A balkon* című, Tóth Árpád által fordított versében van egy sor: „Tudásom így ezer szent percet fölvarázsol”. Ezt alakítottam át. Kicsit talán patetikus, de nagyon illik Kari bácsihoz és a könyvéhez. Szerb Antal *A varázsló eltöri pálcáját* című művében olvastam egy németalföldi humanistáról, akinek, miközben a városát ostromolták, egy lángcsóva felgyújtotta a házát. Ő éppen aludt, barátai vonszolták ki a házból. Amikor feleszmélt, visszarohant, és egy könyvvvel a hóna alatt tért vissza. Barátai kérdezték, mi ez a kincs, amiért visszafutott a lángok közé. Nem is tudom, felelte, de szép... és könyv. Hogy ne legyen egyedül az éjszakában. Ez nagyon ül Simonyira is. Egész életét körülvezték a könyvek. Szerb Antaltól ezt idéztem be a beszélgetésünk elé.

– *Ezzel a te Simonyi-történetednek még koránt sincs vége. Ő, aki tényleg senkinek sem nyilatkozott, aki még az akadémikusi felterjesztése ellen is tiltakozott, nyilvánosan talán csak veled állt szóba.*

– Talán egyszer-kétszer mással is. Miután megjelent a vele készített interjúimból összeállított könyv, a *De mi az igazság...*, megkereste egy volt tanítványa, Esti Judit a Rádióból, akkor leült vele is beszélgetni.

– *Ebben a könyvben gyakorlatilag az egész életét elmondta. Ehhez hihetetlenül nagy bizalom kell. Hogyan sikerült elérned? Úgy is kérdezhetném, mi a titkod, amire Vekerdí is célzott, hogy „Gyuszi, neked megnyílnak az emberek”.*

– Az első, vele készített interjúm után Vekerdí László beajánlott a *Forrás* szerkesztőségének, Füzi Lacinak, aki akkor még nem volt főszerkesztő, hogy ha akarnak egy Simonyi-interjút, engem kérjenek meg. Erre nagyon szívesen emlékszem vissza, mert szinte egy nyáron át beszélgettünk. Nagyjából hetente elmentem hozzá, és kérdéseimre elmesélte az életét. Egy interjúnál fontos, hogy ne kérdezz akkor közbe, amikor éppen megnyílik a társad, de érezd meg azt a pillanatot is, amikor kérdésed továbblendítheti a beszélgetést. Fölvettem nagyjából tizenhat órányi anyagot, majd elkezdtem leírni spirálfüzetbe...

– *De sokszor láttalak így, spirálfüzetek fölé hajolva. Ráadásul te nem is úgy dolgozol, mint például én, aki már menet közben, a lehallgatáskor vágok a szövegből.*

– Nézd, ez a mostani beszélgetésünk nyilván egészen más. Ha odamész valakihez, persze felkészülsz, izgulsz is, ő milyen formában lesz, te milyenben, milyen kérdéseket mikor tegyél fel, meddig engedd továbbmenni az ő gondolatmenetét. Amikor újrarahallgatod a beszélgetést, már csak arra koncentrálsz, hogy mit mond az interjúalany, egyedül maradsz a hanggal. Eközben, vagy inkább utána áll össze a szerkezet. A spirálfüzetnek csak az egyik oldalára írom a beszélgetés

anyagát, a másakra a saját gondolataimat jegyzem le, vagy azt, hogy minek kell utánanézni. Mindennek utána kell nézni, évszámoknak, neveknek, idézeteknek, mert időnként az interjúalany is téved. A Simonyival készült interjúkból oszloponyi spirálfüzet telt meg, ezeket persze megőriztem. Őt az életben a sikereken kívül sok bánatás érte, megpróbáltatások során kellett átesnie. Úgyhogy csinálhattam volna egy olyan interjút is, ami szinte másról sem szól, mint a panaszokról. De nem ezt tettem, mert Simonyi Károly mindezek ellenére mégis sikeresen tudta befutni a pályáját, egyenes gerinccel, tisztességgel. Rengeteget dolgoztam azon a beszélgetésen, a kezdettől a megjelenésig majdnem egy év telt el. Akkoriban a MÚOSZ-nak még volt – különböző kategóriákban – az év írása díja. Beküldtem, megkaptam rá a díjat.

– *Hogyan lett ebből könyv?*

– Az említetteken kívül is sokat beszélgettünk, részletekben végigjártuk az életét. A vele készített interjúk a *Természet Világában*, a *Forrásban*, a *Kortársban* és a *Magyar Tudományban* jelentek meg. Végül is ezekből állítottam össze a könyvet. Talán azért is fogadott ennyire a bizalmába, mert akkor mentem oda hozzá, amikor még nem volt divat Simonyi Károlyt emlegetni. Olyanokkal sosem készítettem interjút, akiket fölkapott valamilyen hullám, és elkezdtek tolongani körülöttük az újságírók. Igazán akkor nyílnak meg az emberek, ha nem kell közben a pozíciójukra is gondolni. Lovász Lacival akkor készítettem az első interjút, amikor akadémikus lett, a legfiatalabb akadémikusunk. Az utolsót pedig azelőtt, hogy az Akadémia elnökének javasolták. Mondtam is neki, hogy engem most kérdezői minőségemben egy darabig nem fogsz látni. Másokat annál többet.

Visszatérve Simonyira, említettem, hogy az életútinterjúnál hetekig jártam hozzá. Ilyenkor akadnak ihletett pillanatok, amikor a beszélgetőtársak egy időre elfelejtik, hogy van közöttük egy magnó. Amikor a partnered a bizalmába fogad, s olyan dolgokat is elmond, amik kettőnk között maradnak, nem kerülnek bele a végső változatba. Nála is eljött ilyen pillanat, amikor összegezte az életét. Miközben mondta, és már három órája beszélgettünk, ránéztem az órára; jó ég, már a szerkesztőségi értekezleten kellene lennem. Az ember azonban ilyen meghitt pillanatokot nem hagyhat elveszni, nem állhatok fel azzal, hogy professzor úr, ne felejtsd a szavad, de nekem most mennem kell. Természetesen végighallgattam, késtem is fél órát, mire az akkori főszerkesztő példát statuált, és hónapokig nem utalt nekem mozgóbért, amit pluszmunkákért lehetett kapni, amiből pedig volt bőven.

– *Volt azonban egy eset, pontosan 1984 decemberében – és ebben az említett főszerkesztőnek is jutott szerep –, amikor a fél ország egy bizonyos Természet Világa-számot keresett. Ekkor jelent meg a Gyarmati István fizikus akadémikussal készített interjúd, ami hatalmas port kavart.*

– Annak az interjúnak a nagy része segélykiáltás volt az értelmiségért. Tudod, milyen volt Gyarmati, ha egyszer felhergelte magát, nem válogatta meg a szavait. Elkéseredését a beszélgetés befejezéseként Shakespeare szonettjének örök érvényű soraival nyomatékosította:

*„Fáradt vagyok, ringass el, óh, halál: / az Érdem itt koldusnak született / és hitvány
semmiségre pompa vár / és árulás sújt minden szent Hitet”*

Ennek az interjúnak aztán óriási hatása lett. Rengetegen keresték a lapot, tőlem is kérték, elkezdtem járni az újságárusokat, hátha maradt még valahol egy-egy példány. Egyik újságárus, azt hiszem, a Jégbüfé környékén, meg is kérdezte, mi van abban a számban, annyian keresik. Volt, aki ötszáz forintot is adott volna érte. Akkoriban úgy tíz forint volt egy példány ára. Nagy szerencse, hogy a párt lapjában, a *Népszabadságban* pozitív ismertetés jelent meg róla, mert pár nappal utána a Szabad Európa is felolvasott belőle részleteket.

– *Tegyük hozzá, hogy az az interjú soha nem jelenhetett volna meg a lapunkban, ha az akkori főszerkesztőnek Gyarmati akadémikus nem a barátja, sőt példaképe.*

Közben átléptünk a lap egy korszakán. Dala László nyugdíjba vonulása után következett egy nagyjából három és fél éves intermezzo – ennek én kezdőként épp a közepébe csöppentem bele –, ami elég keserves volt, és egy feladatának betöltésére teljességgel alkalmatlan főszerkesztő sikkasztás miatti kirúgásával végződött. 1980 őszén nevezték ki utódjául az imént emlegetett személyt, akinek uralma kerek tíz évig tartott. Nem csodálnám, ha nem akarnál beszélni róla, hiszen kegyetlenül megszenvedtük. Pedig, mondhatom, határozottan pozitív várakozással tekintettünk elébe.

– Ez is a lap történetének része volt, úgyhogy valamennyit azért mégiscsak beszélek róla. Értelmes ember volt, jól írt, nagyszerű előadó volt, kiváló főszerkesztő is lehetett volna. Pszichológiai esettanulmány lehetne, hogy miért alakult másként. Nem az a típus volt, aki cipelte a zongorát, hanem a zongorára állva igyekezett a tudományban nagyobbakat mutatkozni. Mivel nem ismerték el, az frusztráltta tette, és ez lecsapódott a szerkesztőségi életre is. Gondosan elzárkózott a tudományos újságíróktól, soha nem ment el olyan eseményekre, ahol a magunkfajtaival keveredni kellett volna. Magas nemzetközi sikerre számított, s mivel az nem jött, egy idő után ez bizonyos paranoid tüneteket váltott ki nála. Ellenségeképeket keresett és talált, ilyen lett az Akadémia elnöke, majd Horti Jóska kollégánk is, aztán róla itt nem részletezendő okból leszállt, utána következtem volna én. Egy idő után ebből elegendem lett. 1989-ben Gajzágó Éva, az *Élet és Tudomány* szerkesztője elmondta, hogy az ottani főszerkesztő-helyettes átmegegy egy újonnan alakuló laphoz. Rábeszélte, hogy pályázzak a helyére. Akkor már érződött a légkörön, hogy változás lesz, a főszerkesztő-helyettes poszton nem volt kötelező a párttagság, és kinevezésekor megkérdezték a szerkesztőségbeli kollégákat is. Ők egy emberként támogattak, így aztán fájó szívvel ugyan, de váltottam.

– *Olyan szerkesztőségbe kerültél, aminek a munkáján még sok év után is érezhető volt a korábbi főszerkesztő, Fenyő Béla szellemisége. Bélát mindketten szerettük, tiszteltük, nagy szakmai tudása, emberi tulajdonságai miatt. Ő azt a rendszert honosította meg, hogy a szerkesztők – sőt, ő maga is – szinte minden beérkező cikket jóformán a felismerhetetlenségig átirták. Ettől olyan lett a lap, mintha az egészet ugyanaz az ember írta volna. Nekem ez nagyon sokáig nem tetszett, rengeteget írtam akkoriban az *Élet és Tudományba*, és minden szóért meg kellett harcolnom a szerkesztőkkel. Most már mind-*

ezt másképpen látom. Az Élet és Tudománynak alighanem olyannak kellett lennie. Hogy mindenki megértse. Szinte hihetetlen, de a fénykorában 170 ezer körüli példányban jelent meg, ami ma már egy napilap esetében is elképzelhetetlen, és hétről hétre az egész ország olvasta, nemzedékek nőttek fel rajta, én magam is.

– Fenyő Béla a tudományos újságírás nagy egyénisége volt. Keze alatt formálódott profi csapattá az a szerkesztőgárda, mely a hatvanas-hetvenes években addig nem látott magaslatokba emelte a lapot. Rendelkezett mindazokkal az erényekkel, tudásanyaggal, szellemi háttérrel, amik ahhoz szükségeltettek, hogy irányításával az *Élet és Tudomány* a művelődési országépítés alapintézményévé váljék. Kevesen tudják, hogy 1980-ban rövid ideig a *Természet Világa* válságkezelő megbízott főszerkesztője is volt. Egy nyomorúságos időszak után szerkesztőségünkben újra felgyújtotta az értelem fényét. Örökmozgó, fáradhatatlan, puritán ember volt, tőle szakmát és emberséget egyaránt tanulhattunk. Azonnal átlátta, hogy nálunk más a pálya. Értelmiségi lap lévén hagytuk kibontakozni a szerzők egyéni stílusát – persze csak ha volt nekik. Császár Ákos, Gergely János, Csaba György, Koch Sándor, Vekerdi László, Kecskeméti Tibor, Schiller Róbert, Bencze Gyula és sok más szerzőnk cikkét csak fésülgetni lehet, illő alázattal.

A rendszerváltozás előtt a TIT-nek három igazán fontos lapja volt: a *Valóság*, az *Élet és Tudomány* és a *Természet Világa*. A másik kettő, a *Föld és Ég* és az *Egészség* nem sokkal a rendszerváltozás után megszűnt. A legelőkelőbb poszton a *Valóság* állt, nekik a politika legfelső köreihez is közvetlen kapcsolatuk volt. Az *Élet és Tudomány* is előnyösebb helyzetben volt nálunk, mert szélesebb rétegeknek íródott. Utánuk jöttünk mi. Dala Laci bácsi ki se mertte mondani, hogy a *Természet Világa* értelmiségi lap, valahogy úgy fogalmazott, hogy a természettudományokban jártasabb olvasókhoz szólunk. Jellemző, hogy az akkori lapstruktúrában a negyedik kategóriába soroltak bennünket, egy szinten az üzemi lapokkal. Ez tényleg az értelmiség lebecsülését jelentette. Mindez lehetőségeinkben és a fizetésünkben is megmutatkozott a Hírlapkiadó más lapjaihoz képest.

– Az *Élet és Tudománynál* tehát egy másfajta stílust örököltél, miközben már fújt a politikai változások szele. Mi az, amin te és a kollégáid változtattatok? Mit tanultál, aminek később hasznát vetted? Kevesen tudják, de a valódi kulimunkát, a lap mindennapi irányítását valójában a főszerkesztő-helyettes végzi.

– Már ahol van főszerkesztő-helyettes. Tervekkel és ötletekkel tele mentem oda, ezek egy részét sikerült is megvalósítani. Az alapok természetesen ott is adottak és jók voltak, erre szerettem volna kissé színesebben, érdekesebben építkezni. Próbáltam emberi vonásokat belevinni a szárazabb tudománynépszerűsítésbe. Ehhez igyekeztem megerősíteni a több gyűródéssel járó interjúkészítő munkát. Egyéni stílusú neves tudósokat próbáltam rávenni arra, hogy az *Élet és Tudománynak* is írjanak. Abban az időben kezdett megérkezni hozzánk az áltudományos hordalék. Ez ellen elsők között hoztunk felvilágosító írásokat. A lapnak két olyan rovata is volt, ami az olvasóit problémamegoldó gondolkozásra ösztönözte. Egyik a Herczeg János és Bizám György által szerkesztett *A gondolkodás iskolája* feladatmegoldó pontverseny, a másik Bakcsi György irodalomtörténész, jeles feladványszerző sakkrovata volt. Mindkét rovat olvasók széles rétegeit moz-

gatta meg. Az utóbbit próbáltam színesíteni azzal, hogy neves nagymestereinket gondolkodásra nevelő cikkek írására vettem rá. Mindemellett nehéz év volt az ottani, mert a rendszerváltozáskor kitört a háború Fenyő Béla utóda és a szerkesztőség között. Így azután egy nem vágyott csatater közepén találtam magam a jobbító szándékú ötleteimmel. Végül teljesült a szerkesztőség vágya, Oláh Tamás lett a főszerkesztő, és átmeneti nyugalom lett. Tamás azonban rövidesen az üzleti életbe távozott, ma már költőként látni viszont. Sajnos a tudományos újságírás több jó emberét elveszítette, voltak, akik jövedelmezőbb utakat választottak, voltak, kiket a politika vitt más pályára. Az *Élet és Tudomány* történetét azután 1995 és 2004 között főszerkesztőként Herczeg János fényesítette ki újra, megteremtve az alkotómunkához elengedhetetlen nyugalmat, rendezve a lap képét, kibővítve struktúráját.

A rendszerváltozás időszakában a lapgazda, a TIT is kereste a helyét az új világban, akkortájt alakult át egyesületek szövetségévé, korábban pártirányítás alatt állt. Ennek a története is több nézőpontból bemutatható, megírták, megírják majd az arra érdemesek.

Aztán történt valami. 1990 nyarán a családdal éppen Cserhátban voltunk, a Rádióban mondták a hírekben, hogy Horti Józsefet, korábbi kollégánkat kinevezték az összevonandó Hírlapkiadó Vállalat és a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat vezérigazgatójává. Hogy miért pont őt, most hagyjuk, írtak róla a korabeli lapok eleget. Eljött az ősz, egyszer csak Jóska magához hívatott. Úgy látja, hogy a *Természet Világánál* nem jó felé mennek a dolgok, a kollégák is panaszkodnak...

– *Csakugyan így volt, a dolgok rosszul, sőt katasztrófálisan mentek, tényleg panaszkodtunk, bár akkor már csak ketten, Dürr Jancsival voltunk főállású szerkesztők, Abonyi Iván külsősként vette át a helyedet.*

– *Vissza kellene menned, és rendbe tenni a lapot, úgyis ottmaradt a szíved – mondta a vezérigazgató. Ebben igaza volt. A kételyeimet elmondtam neki, de abban biztos voltam, hogy jó lapot tudnék csinálni...*

– *Emlékezz rá, hogy a nehéz, egyre bizonytalanabb nyolcvanas években, ha éppen valami nagyon gáz volt, sokszor ültünk ketten a szobádban, és azt mondogattuk: „nem baj, egyszer majd csinálunk egy jó lapot”.*

– *Így volt. Bár akkor sem csináltunk rossz lapot. A kételyeim abból fakadtak, hogy egyik pillanatról a másikra teljesen átalakult a lappiac, megszűnt az állami támogatás, és ahogy akkortájt a *Neue Zürcher Zeitung* publicistája le is írta, a kelet-európai országok a szabadságukért a kultúrájukkal fognak fizetni. Ez majdnem így lett. Mondtam a vezérigazgatónak, én a menedzselési munkához nem értek. Ne izgulj, biztatott, azt majd mi megoldjuk. Kértem egy kis gondolkodási időt. Pár nap múlva rám telefonált, és a szokásos stílusában megkérdezte, mit gatyázok annyit (nem éppen ebben a megfogalmazásban). Végül igent mondtam. Még a lapgazdának, a TIT-nek is rá kellett bólintania a kinevezésemre. Az alelnök, egyben a szerkesztőbizottságunk akkori elnöke egy darabig még ellenállt, nyilván saját emberben gondolkodott, de aztán beadta a derekát, és kineveztek főszerkesztőnek. A TIT időközben megtalálta a legjobb első emberét, Szentágothai*

János professzort választotta vezetőjének, aki haláláig a szerkesztőbizottságunk elnöki tisztét is betöltötte.

A hivatalos beiktatásom kérésemre ugyanabban a parányi szobában történt, ahonnan eljöttem. Ezzel is jelezni akartam, hogy veletek együtt, vállvetve dolgozni jöttem vissza, nem uralkodni. Ha már itt tartunk, kíváncsi lennék, ti hogyan fogadtátok a kinevezésemet?

– Jókor jutott eszedbe megkérdezni..., most, csaknem harminc év után. Akár azt is felelhetném, bárki, csak ne az előző, de megnyugodhatsz: a földhöz vertük a fenekünket örömiünkben. Észrevetted volna, ha ellenérzéseink vannak, abban biztos lehetsz. Ismertük a szakmai, emberi kvalitásaidat, mi kell még?

– De idővel változhat az ember, a hatalom, ha mégoly kicsiny is, torzíthatja a személyiséget.

– Akkor téged is kifúrtunk volna.

– Na, tessék! Jól is nézett volna ki, ha ilyen kis szerkesztőségben nem tudjuk megtalálni a közös hangot, amikor a közös cél, amiért munkálkodnunk kellett, mindannyiunk szívügye volt. Nekünk akkoriban nagy előnyt jelentett a kulturális-irodalmi lapokkal szemben, melyek a politika rianásai mentén széthasadoztak, hogy nem osztottuk meg szerzőinket és olvasótáborunkat. A természettudományokban könnyebb megteremteni a nagykoalíciót, mi sosem azt néztük, hogy kinek milyenek a politikai nézetei, kezdetektől igyekeztünk az értelmes, jó szándékú embereket folyóiratunk köré gyűjteni.

– Negyvenegy évet töltöttél a lapnál. Tudsz róla, hogy a történetünk folyamán volt-e bárki is, aki ilyen hosszú ideig dolgozott ott?

– Úgy tudom, senki nem szolgálta hivatásszerűen ennyi ideig ezt a folyóiratot.

– Ebből 27 évig voltál főszerkesztő, ami egy egész korszaknak tekinthető. Mire vagy a legbüszkébb?

– Sok mindenre. Elsősorban arra, ahogyan együttes erővel építettük a folyóiratunkat. A többes szám nemcsak a szerkesztőségre, hanem a szerzőinkre és olvasóinkra is vonatkozik. Úgy érzem, a szerkesztőségi csapatot tudtam lelkesíteni, célokat magunk elé tűzni, amiknek egy részét persze közösen találtuk ki, és amiket az olvasóink is méltányoltak. Maroknyi szerkesztőség volt a miénk. Amikor visszajöttem a folyóirathoz, már csak ketten voltak ott főállásban szerkesztők, te és Dürr János. Biológus szerkesztőnek már én vettem fel Kapitány Katit az eltávozott Horti József helyére, aki elvitte tőlünk magához Póta Zsuzsa titkárnőnk. Matuska Mária lett a titkárnő, Szigetvári Ágnes segített a gépírásban. Akkor még nem köszöntött be az új elektronikus-digitális világ, gépeltünk, újragépeltünk... Nyelvi lektor is átnézte a folyóiratot, Süle Jenő bácsi, görög-latin-magyar szakos, teológiát végzett nyelvész. Tervezőszerkesztőnk Fülöp Lajos volt, aki húsz éven át, 85 éves koráig formálta egységbe igazi szakértelemmel folyóiratunk cikkeit és képanyagát. Ők mindketten külsősként, igen szerény juttatásért tették a dolgukat, magas színvonalon, a folyóirat iránt érzett szeretettel. Külsős szerkesztőként

Abonyi Iván is dolgozott nekünk, majd őt Silberer Vera követte, aki lapunk honlapját is gondozta. Honlapunk 1996 óta működik, elsőként született meg a tudományos ismeretterjesztő folyóiratok táborában. Az első húsz évben itt kb. 1500 cikkünket tettük elérhetővé, tematikus válogatásokat közöltünk. Amikor Charles Simonyi, aki szerkesztőbizottságunknak is tagja, a Nemzetközi Űrállomáson tartózkodott, akkor a diákokkal folytatott rádióbeszélgetése a mi honlapunkon volt elérhető. Itt lehetett megnézni a saját készítésű filmbejátszásokat, rövid beszélgetéseket Nobel-díjas kémikusokkal.

1991. január 14-i dátummal írtam nektek, szerkesztőknek egy „Iránytű helyett” című, pontokba szedett útmutatót. Most előkerestem, és bevallom, ma sem tenném ki másként az irányjelzőket, mint akkor, csaknem három évtizede. Ne ijedj meg, nem sorolom fel az összes pontot, azért néhányat mégiscsak újra meg kell hallgatnod. Például ezeket:

Igyekezzünk kisebb lépéstávolsággal követni a természettudományos kutatásokat, különös figyelemmel a magyar kutatók eredményeire.

Tudatosan vállaljuk a határainkon túl élő vagy ott tartózkodó magyar értelmiség szellemi értékeinek összegyűjtését.

Bátrabban nyúljunk az oktatással, a tudomány művelésének társadalmi vonatkozásaival összefüggő kérdésekhez.

Törekedjünk a tudomány emberi arcának a bemutatására.

Mutassuk meg a természettudomány és a humán kultúra összefonódó területeit.

A passzív, tanítógató ismeretterjesztésből egyre gyakrabban kilépve álljunk ki az értelem méltóságáért, vegyük fel a harcot az áltudományok hazai térhódításával szemben.

Vonjunk be új szerzői és olvasói rétegeket, forduljunk jobban a fiatalság felé...

Ezeket nagyrészt sikerült is megvalósítanunk. Azután még többet is. Tudatosan törekedtem arra, hogy minél több új út haladjon át a szerkesztőségünkön, minél magasabb fokszámú csomópont legyünk a hálózatban. Mondok néhány példát. Simonffy Gézával és Palugyai Istvánnal együtt a rendszerváltozás első éveiben megalapítottuk a Tudományos Újságírók Kamaráját, ami idővel (jogi okból) kamara helyett a klub nevet kapta. Ennek székhelye, titkársága mindig ott volt, ahol éppen én is.

Azokban az időkben árasztotta el az országot a sok szemét, a csodagyógyítók, az áltudományok. A sikerük elképesztő volt. Ennek ellenében indítottuk el a szkeptikus rovatukat és mozgalmunkat. Szentágothai János elnökletével megalapítottuk a Tényeket Tisztelők Társaságát, Bencze Gyula segítségével idehoztuk James Randit, az amerikai szkeptikus mozgalom egyik emblematis alakját, aki hatalmas show-t mutatott be a zsúfolásig telt Planetáriumban.

Elindítottuk a diákpályázatunkat középiskolások számára, ráadásul az egész Kárpát-medencére kiterjesztve.

A Társulat mindig is adott ki könyveket. Ám a kiadója, a Gondolat levált róla, majd megszűnt. Miért ne adhatnánk ki könyveket magunk is, hiszen a reménybeli szerzőket és a célközönséget a TIT-lapok révén elérjük. Gergely János alelnök, folyóiratunk hűségese szerzője, támogatója kérésére készítettem ehhez egy tervzetet. Sajnos erre az elnökség nem volt vevő...

– ...de azért mégis megcsináltuk! A Vince Kiadónál jó pár könyv elkészítésében működtünk közre a Tudomány-Egyetem sorozatban, nem is beszélve a szinte könyvnyi terjedelmű különszámainkról.

– Így van. Kiadtunk közel negyven tematikus különszámot, ezek szerzőinek egy-egy tudományterület legjobb művelőit igyekeztünk összegyűjteni. Alapszámainkhoz képest többnyire dupla terjedelemben jelentek meg, úgyhogy körülbelül hat évfolyamnyit tettünk hozzá a többihez. Ráadásul az utolsó években mindezeket ingyen csináltuk. Korábban a pluszmunkákért, a diákpályázatok gondozásáért, a különszámok szerkesztéséért tudtam nektek fizetni a Természet-Tudomány Alapítványunkból, később már nem engedték. Pedig ezeknek a különszámoknak a megjelentetése olyan volt, mintha a Társulat könyvkiadó hagyománya éledt volna újjá. Csak néhány cím különszámaink közül: *Evolúció, Természetvédelem, Geológia, Matematika, Informatika, Orvostudomány, Változások a légkörben és az éghajlatban, Mikrovilág, A fizika százada, Napjaink kémiája, Idegtudomány, Feltárul a Világegyetem, Európával a világűrben, Káosz, környezet, komplexitás, Hálózat kutatás, hálózatelmélet...*, és folytathatnám a sort.

A kezdeteknél, még 1991-ben Horti Jóska felvetette, hogy létre kellene hozni egy alapítványt, ki tudja, milyen világ jön, és az egy kis akkumulátor lehet, ha a lapra ráoltsák a villanyt, életben maradhassunk. Ez meg is történt, indulótőkeként egy bank adott 3 milliót, a Hírlapkiadó és a TIT pedig 100-100 ezer forintot.

– Az évtizedek során mennyivel járult hozzá az alapítvány a lap és a diákpályázat működtetéséhez?

– Több mint 160 millióval, és ezt úgy kellett összekalapozni. Beletanultam a koldulásba is, de nem zavart, mert a folyóiratért tehettem.

– Azt se felejtjük el, hogy a pénzen kívül kellett valami más is, ami talán még fontosabb, ami nélkül talán se különszámok, se diákpályázat nem lett volna. Az a szellemi holdudvar, amit a lap köré sikerült kiépíteni. Nyilván mindenkinek a nevét most nem tudjuk felsorolni, de néhányuké hangozzék el itt.

– A Természet-Tudomány Diákpályázatunk két alapkategóriával indult. Ebből az évek során egy hatalmas fa nőtt ki. Már az első díjátadónkon, a Kossuth Klubban ott volt az említett James Randi, aki rögtön különdíjat ajánlott fel a legjobb szkeptikus cikkek íróinak. Odahaza rábeszélte Martin Gardnert, a *Scientific American* matematika rovatának műfajában világsztár vezetőjét, aki szintén különdíjat ajánlott fel. Simonyi Károly alapította és finanszírozta a Kultúra egy-sége különdíjat. Bencze Gyula összehozott az Amerikában élő neves fizikussal, Balázs Nándorral, aki a Los Alamos-i Metropolis Alapítványt vette rá egy informatikai különdíj kiírására. Horváth Gábor biofizikus, aki korábban, kiskunhalasi diákként első lett megfigyelési versenyünkön, németországi kapcsolatai révén Varjú Dezső tübingeni biofizikust nyerte meg egy különdíj alapítására, ő Ernst Grote agykutatót egy orvostudományi különdíj létrehozására, később Hargittai Magdolna és Hargittai István akadémikusok a legjobb pályázatot író diáklányoknak adtak különdíjat. Rendszeresen díjaztuk a legeredményesebb felkészítő tanárokat is. Nagyon sokakat megfogott, hogy ennek a nagy múltú folyóiratnak

van egy 16 oldalas melléklete, amit értelmes diákok cikkei töltenek meg. Többen is elmondták, hogy ott kezdik a lap olvasását.

Minden évben elkészítettük diákpályázatunk forrásvidékeinek térképét, a városok mellett kis színes négyzetek jelölték, hogy onnan pályázatok érkeztek hozzánk. Amikor negyedszázados lett a diákpályázatunk, ezeknek a térképeknek a fóliáit egymásra helyezve láthattuk, hogy a Kárpát-medencét szinte beborították a színes jelzések. A térképtabló köré 36 kiváló tanár képe került, akik körül az iskolájukban a *Természet Világa* kis fiókszerkesztősége alakult, tehetséges diákokból. Tudom, nem sorolhatom fel mindannyiuk nevét, pedig jó lenne. Öt tanárt közülük azért mégis megemlítek: Lang Ágota (Sopron), Müllner Erzsébet (Budapest), Máthé Márta (Marosvásárhely), Dvoráczek Ágoston (Nagyenyed), Nebojszki László (Baja). Lapalapítónk, Szily Kálmán a fiatalok írásainak biztosan nagyon örült volna, miként annak is, hogy kitüntetett figyelmet fordítottunk a Bolyai-kutatásra, teret adva neves Bolyai-kutatók – Weszely Tibor, Kiss Elemér, Ács Tibor, Oláh-Gál Róbert, Szabó Péter Gábor – írásainak. Ugyanis Szily Kálmán volt az, aki először megjelentette Bolyai János 1823. november 3-án apjának írt híres levelét, melyben a tudománytörténeti jelentőségű mondat szerepel: „Semmiből egy ujj más világot teremtettem”. Az Akadémia főtitkáraként pedig ő jelentette be a kolozsvári centenáriumi ünnepségen a Bolyai-díj alapítását. Szívügye volt a Bolyaiak népszerűsítése.

– *Gondoljunk bele, azok a diákok, akik az első években pályáztak, ma már negyven körül járnak, többen közülük egyetemi oktatók, elismert kutatók.*

– Pontosan. Még mondogattam is annak idején, hogy talán éppen ezek a gyerekek lesznek azok, akik felnőve, pozícióba kerülve életben tartják majd folyóiratunkat. Elég csak megemlíteni Bacsárdi Lászlót, egyik legeredményesebb pályázónkat, aki a legfiatalabb intézetvezető lett a Soproni Egyetemen, azon a karon, mely ma már Simonyi Károly nevét viseli. Vagy említhetem másik korai díjnyertesünket, Sárnecky Krisztiánt, aki ma a Konkoly Obszervatórium kutatási koordinátora, számos kisbolygó és szupernóva felfedezője. A Tudományos Újságírók Klubja által alapított *Az év ismeretterjesztő tudósa* díjazottjainak nevét viseli több általa felfedezett kisbolygó. Így történhetett meg, hogy az ő nyertes diákírást egykor méltató, és a díjat neki átadó Schiller Róbert neve is felkerülhetett később egy Sárnecky-féle kisbolygóra. Az égi és a földi körök összezárultak.

– *Voltak olyan segítőink, szerzőink, akikről okvetlenül meg kell emlékeznünk. Kiket említenél?*

– Több száz nevet kellene most sorolnom, ami lehetetlen, és az arra érdemek közül bizonyosan többen kimaradnának, ezért ne kérj most ilyent tőlem. A tudományos ismeretterjesztő folyóirat olyan, mint egy óriás gyümölcsfa. Sok-sok ember felhalmozott tudásából növeszt minden évben új évgyűrűt, érlel tápláló gyümölcsöt. Erejét, szilárdságát nemcsak a frissen születő évgyűrű adja, hanem az elődök alkotta, egymásra épülő évfolyamok is. A mi fánkat tápláló gyökérszemek nem ismer országhatárokat, átnyúlik azokon, hogy összegyűjtse a szellemi értékeket. A gyökérhálónak, a szerkesztőség szellemi hálójának egészét kellene

itt bemutatni, ami lehetetlen. Valamit azért mégis megtehetünk, hogy kérdésed ne maradjon válasz nélkül. Emlékszel rá, szerkesztőségünk tagjaival 1991-ben, saját pénzből Szily Kálmán-emlékérmét alapítottunk. A díjat alapító okiratunk szerint: „Ez a díj főhajtás szeretne lenni az értelem és hűség előtt, tiszteletünk és szeretetünk jelképe. Olyan szerzőink kapják, akik legalább 50 éve dolgoznak folyóiratunknak, segítik misszióinkat, a tudomány közkinccsá tételét.”

A Szily Kálmán-emlékérmét első alkalommal Bay Zoltán, Kunfalvi Rezső, Szurovy Géza és Vermes Miklós (ő már csak posztumusz) kapták. Később Barta György, Marx György, Simonyi Károly, Almár Iván, Csaba György, Gergely János, Berényi Dénes, Császár Ákos, Komlódi Magda, Abonyi Iván és Simon Tibor részesült még ebben az elismerésben.

Talán megengedhető, hogy néhány olyan ember nevét is megemlítsem, akik a folyóiratunk küldetését nagyra tartva, amikor tehették, működésünket kiteljesítő támogatásokat szavaztak meg nekünk. Íme, akik előtt ezért főhajtással tartozunk: Bendzsel Miklós, Both Előd, Dürr János, Fülöp Zsolt, Lévai Péter, Liptay György, Richter Nándor, Tardy János... Ezek a támogatások tették lehetővé, hogy a gyorsulva változó kommunikációs világunkat lehetőségeinket meghaladó erővel követhessük. Segítségükkel olvasóinknak esetenként az alapszámainkhoz csatolt CD- és DVD-mellékleteket adhattunk, konferenciabeszélgetést folytathattunk távoli kutatóközpontokkal, előfizethettük folyóiratunkat határainkon túli magyar tannyelvű iskoláknak... Megjegyzem, a két világháború közötti nehéz időkben Klebelsberg Kunó is támogatta a folyóiratot papíradománnyal.

Főszerkesztői szolgálatom idején szerkesztőbizottságunk elnökei is jeles emberek voltak: Szentágothai János, Császár Ákos, Gergely János és Vizi E. Szilveszter. Itt még egy utolsó sakkhivatkozást teszek. Elnökünk, Vizi E. Szilveszter egykor versenyszerűen sakkozott a Kinizsiben (átmenetileg ez volt a Fradi neve). Benkő Loránd akadémikus 1995 és 2000 között volt a TIT elnöke, ő pedig az én időmben a BEAC sakkszakosztályának is az elnöke volt. Sűrű a sakkháló.

– Szerkesztőbizottságunk említett elnökei közül sajnos hárman már nem élnek.

– Fájdalom, ahogyan nő az eltávozottak sora, a *Természet Világához* hú embe-
reké. Legutóbb Bencze Gyulát is elveszítettük. Néhány éve elhunyt három hatá-
rainkon túli vezető értelmiségi, barátaink, akik folyóiratunkat összekötötték a
szlovákiai és a romániai magyarság szellemi életével: Hecht Anna (Somorja),
Gábos Zoltán és Ajtay Ferenc (Kolozsvár)¹. Elkötelezettek voltak folyóiratunk
iránt, hídszerepüket nehéz pótolni. Nekünk már az égben is sok-sok barátunk,
csodálatos szerzői gárdánk, szerkesztőbizottságunk van.

– *Térjünk vissza a földre. Munkásságodat a szakma elismerte. Sok díjat, kitüntetést
kaptál, mindent, amit tudományos újságíró megkaphat. A lelked mélyén, gondolom,
jólesett.*

– Persze, jólesett az elismerés. Főleg az, hogy ilyen díjakat általában úgy kap az
ember, hogy valakinek, valakiknek eszébe jut. Az utolsó díj, amit megkaptam, a

1 2019 decemberében érkezett a fájdalmas hír Weszely Tibor (Marosvásárhely) haláláról.

Magyar Érdemrend Tisztikeresztje, a matematikusok és a fizikusok összefogása nyomán született. Az évek során magam is több arra érdemes ember felterjesztését megírtam, mindig odafigyelve arra..., na, de ezt már elmondtam. Hidd el, amikor ti, a szerkesztőim is megkaptatok szinte minden olyan díjat, ami tudományos újságíróknak adható, az nekem legalább akkora örömet okozott, mint a saját díjaim. Nagyon megérdemeltétek az elismeréseket, igaz, jól is voltak megírva az ajánlásaitok... Az volt a szép ebben, hogy ti, a szerkesztők – Kati, Vera, Jancsi és Te – mind külön világok voltatok, más-más értékekkel, amit mindenki szépen betett a közösbe, hogy jó folyóirat szülessen. A lapkészítés ugyanis igazi csapatmunka.

Amikor a *Természet Világa* Magyar Örökség Díjat kapott 2004-ben, majd Millenniumi Díjat 2013-ban, bár sokan voltunk ott, főszerkesztőként nekem kellett átvennem az elismerő okleveleket. Tudtam, és mindig is hangoztattam, hogy ez a mi esetünkben generációk áldozatos munkájának elismerése. Nem csak Newton, mi is elmondhatjuk, hogy óriások vállán álltunk. Pedagóguslelkemnek külön öröm volt, hogy ezekben a díjakban immár ezernyi középiskolás diákszerzőnk munkájának az elismerése is benne van. Ha az első huszonöt évben, folyóiratunkban megjelent diákcikkekét megjelentetnénk egy A/4 méretű könyvben, az csaknem négyezer oldalas kötet lenne.

– *A Magyar Örökség Díjat állampolgári javaslatok alapján bírálják el. Úgy tudom, egy vastag dossziében őrzöd azokat, amiket másolatban elküldtek a felterjesztők.*

– Ezekben a felterjesztésekben nemcsak az a meghatározó, ahogyan, milyen szeretettel írnak folyóiratunkról olvasóink, hanem az is, hogy milyen széles körből érkeztek ezek a levelek. A kis palóc falu tanító nénije és Einstein volt asszisztense is írt az érdeklőnkben, tanárok, professzorok, akadémikusok, hazai és határainkon túli iskolák, pedagógusszervezetek vezetői, elmondva mindazt, amit számukra jelent a mi természettudományos kultúrát terjesztő folyóiratunk. Jó lenne sokat felolvasni belőlük, talán megengedhető, hogy csak az egyikből idézzek. Falus András akadémikus írta: „Számomra példamutató az a kitartás, ahogy a *Természet Világa* végzi az ismeretterjesztés misszióját. Mai, rohanó, egyre felületesebb és egyre romlékonyabb árut kínáló médiavilágban (tisztelő kivételnek) a *Természet Világa* következetesen folytatja a tudás szétosztását, érthető és vonzó megjelenéssel, és nem engedve a talmi, napi szenzációcsörömpölésnek, ragaszkodik a hiteles tudás terjesztéséhez. Ez a lap minden korcsoportnak szól, elegáns és színvonalas módon végzi gyakran kétségbeesítően nehéz munkáját.”

– *Volt egy vicces mondásod. Amikor John Maddox, a Nature főszerkesztője Sir lett, megjegyezted, hogy őt lovaggá ütötték, téged pedig... Hogy is volt?*

– Ezt nem én találtam ki, hanem Bencze Gyula írta meg az egyik napilapban, amikor a folyóiratunkat köszöntötte, hogy a 125 éves *Nature* főszerkesztőjét a királynő lovaggá ütötte, bezzeg itthon az ugyanannyi idős *Természet Világa* főszerkesztőjét lóvá sem tették. Később sem tettek azzá, de lovagkeresztet azt kaptam.

– *Egy-egy évig a Magyar Rádió és a Magyar Televízió Közalapítványának társadalmi kurátora voltál. Ott mit tehetél a tudományos ismeretterjesztés érdekében?*

– Semmit. Lehangelő volt látni, hogy a politika mennyire átítatja ezt a területet is. A Rádióknak 2007-ben, a Televízióknak 2008–2009 között voltam társadalmi kurátora. Akkoriban úgy ment, hogy a társadalmi szervezetek közül kisorsolták, hogy melyek delegálhatnak a közalapítványokba kurátort. A Tudományos Újságírók Klubját kétszer is kihúzták, ők pedig engem delegáltak. A Rádió vezetése abban az időben alakította át a Petőfi Rádiót zenecsatornává, és megszüntette az egyik remek tudományos ismeretterjesztő műhelyét, a *Gordiusz* szerkesztőségét. Jól felkészültem a következő kuratóriumi ülésre, tudtam, hogy ott lesz a Rádió elnöke. Felszólaltam, és nehezményeztem, hogy olyan műhelyt szüntetnek meg így, amely szerkesztőség két évtizede terjeszti a természettudományos kultúrát, és sokszínű, érdekes műsoraival ezernyi szállal kötődött a fiatalokhoz, az oktatáshoz. Utánanéztam a műsортár statisztikájában, azóta csaknem felére csökkent a Rádióban a tudomány népszerűsítésére fordított idő. Miért baj ez? – tettem fel a kérdést. Azért, mert azt hittem, abban már közmegegyezés alakult ki, hogy országunk egyedüli esélye, ha megpróbálunk tudásalapú társadalmat építeni. Arról nem is beszélve, hogy – és itt elkezdtem idézni a neves amerikai tudóst, Carl Sagant – „napjaink civilizációja úgy van megszervezve, hogy minden lényeges eleme alapjaiban függ a tudománytól és a technikától, amelyeket azonban a dolgok mai állása szerint szinte senki sem ért. Ez a helyzet felér egy beprogramozott katasztrófával, amelyet ugyan ideig-óráig elodázhathatunk még, de a tudatlanság és a hatalom vészjósló keveréke előbb-utóbb belerobban a képünkbe.” A közszolgálati rádió egyik csatornáján sem szabadna lemondani a természettudományos műveltség terjesztéséről, összegeztem a mondandómat. A Rádió elnöke válaszával rövid úton lerázott, mondván, nem szereti a párhuzamosságokat. A Kossuth Rádióban ugyanis akkor még létezett egy másik, a *Szonda* tudományos magazint is működtető szerkesztőség. Mára már az sincs. Egyetlen tudományos újságíró dolgozik a Rádiónál, Gimes Júlia. Heti 26 perce maradt a természettudományra, a *Felfedező a tudomány világáról* című műsorában.

– *Érdemes ezt csinálni, olyan kerteket művelni, amiket időről időre feldúlhatnak, ahová ritkán süt be a nap?*

– Hogyne lenne az! Orbán Ottó írja egy helyen, hogy azé a jövő, aki minden észérv ellenére sem adja fel. Elődeink, akik áthozták két évszázadon folyóiratunk lángját, hogy mi átvehessük, ők sem adták fel, pedig közben világégések, rettenetes időszakok is jöttek. Később nekünk is megadatott, hogy továbbvigyük a fáklyát, s most, hogy az utánunk következők átvették tőlünk, reménykedjünk, hogy ezt a feladatot ők is életcéljuknak tekintik. Mert nem csak mi formáljuk a lapot, a folyóirat is formál minket, különösen akkor, ha ilyen nagy és tiszteletre méltó a múltja. Ebben azért lehet bizakodni. Én mindenesetre megtaláltam itt a helyem, ahol hasznosan leélhettem a munkás éveimet.

Mindketten hűségese természetűek vagyunk, neked a Természet Világa volt az első, egyben utolsó munkahelyed. Pedig nekem – s gondolom, neked is – többször volt lehetőségem továbblépni sokkal előnyösebbnek tűnő helyekre.

Az ember élete döntések sorozata, és az, hogy a választaknál miként döntesz, egész további életedet meghatározza. Valamikor, a kilencvenes évek elején a Trabant Combinkkal mentünk le Petivel focizni Cserhátba, Felsőtoldra. Cserhátszentivánon van egy kis nyaralónk, az ottaniak kinézték, hogy milyen ügyes játékos, leigazolták. Jól emlékszem, az autópályán éppen a Gödöllői-dombságnál jártunk, amikor feltettem a kérdést Petinek: mi lenne, ha majd nemsokára egy jobb, kényelmesebb kocsival jönnénk. Apa, valami új álláslehetőséget kaptál? – kérdezte. – Igen. – És azon az új helyen esetleg kérhetnek majd tőled olyat is, amit nem szívesen tennél meg? – Valószínűleg igen. Rövid hallgatás után azt mondta: – Figyelj, apa, jó nekünk ez a Trabant, még az osztálytársaimat is lehozhatjuk vele. Örültem, hogy a fiam is így gondolkodik.

– Tudod, hogy miért hívlak én Gyulámnak? Biztos tudod. Volt Makk Károlynak egy 1982-es filmje, az Egymásra nézve, ami jórészt egy szerkesztőségben játszódik, pár évvel a forradalom után. Az egyik jelenetben a Bács Ferenc alakította párttitkár gyanakodva megkérdezi a főszerkesztőt: „Gyulám, te tudsz valamit?” Annak idején, amikor eléggé a mélyponton voltunk, ha úgy éreztem, hogy talán tudsz valamit, én is elég gyakran megkérdeztem tőled. Így lettél és maradtál nekem „Gyulám”. Szóval, Gyulám, itt a végén azt akarom mondani, amit az amerikai háborús filmekben is szoktak: megtiszteltetés volt veled szolgálni a Természet Világánál. De ne az enyém legyen az utolsó szó. Minden beszélgetőtársamtól megkérdezem a végén, hogy szeretne-e még valamit elmondani. Aztán ha hozzátettek valamit, beillesztettem valahova az interjú sűrűjébe. Most az lesz a vége, amit mondasz.

– Nem adsz könnyű feladatot. Akkor most újra emlékezem. A kilencvenes évek elején, pont ilyen szép őszi napon, mint a mostani, elnökünknel, Szentágothai Jánosnál jártam a Semmelweis Egyetem I. sz. Anatómiai Intézetében. Talán éppen a szkeptikus ügyekről beszélgettünk, mögöttünk Martyn Ferenc festő alkotása, az Anatómiaóra. Később megkérdezte, mi van a lappal. Erre lelkesen elkezdtem mondani, hogyan találtunk újra egymásra az iskolákkal, a határainkon túli magyar értelmiséggel, hogy olvasóinkkal való személyes találkozás érdekében járjuk az országot, Erdélyt, Felvidéket, jönnek velünk neves szerzőink előadásokat tartani a *Természet Világa* mezében. Örömmel újságoltam, hogy példányszámunk az eltelt három évben hatezerről kilencezerre emelkedett, és soroltam tovább a terveinket, a megvalósítandó ötleteinket. Ekkor, kicsit huncut mosollyal a szája sarkában, jellegzetes hanghordozásával így szólt: – Gyula, te megfogtad az Isten lábát. Ez meglepett, nem is tudtam mit mondani erre, de később elgondoltam rajta. Hogy megfogtam volna az Isten lábát? Lehet, de a mennycsizmát azért nem ilyennek képzeltem..., bár voltak időszakok, amikor annak éreztük.

Érd, 2019 őszén

2019. december 4-én a Magyar Tudományos Akadémián az MTA, a Magyar Mérnökakadémia és a Tudományos Újságírók Klubja szervezésében ünnepi ülésre és baráti találkozóra került sor a Természettudományi Közlöny megalapításának 150. évfordulója alkalmából. Több neves tudósunk, kollégánk méltatta a lap múltját és szerepét a hazai tudományos ismeretterjesztésben. A Tudományos Újságírók Klubja Staar Gyulának, a Természet Világa nyugalmába vonult főszerkesztőjének kiemelkedő tudománynépszerűsítő tevékenységéért honoris causa „Az év ismeretterjesztő tudósa” címet adományozta, és a Nemzetközi Csillagászati Unió – a TÚK javaslatára – a 260098 sorszámú, korábbi diák-pályázati nyertesünk, Sárnecky Krisztián által felfedezett kisbolygónak a „Stargyula” nevet adta, valamint Enciklopédia Díjjal tüntette ki.

Az interjút készítette: Németh Géza

Borda Réka

Keresztesi Botond, a technokapitalista Magritte

Megoszlanak a vélemények arról, véget ért-e a posztmodern. Egyesek szerint a posztmodern helyét a metamodern vette át, míg mások szerint a posztmodern még mindig élen jár a művészetben. (És vannak, akik a posztmodernt egy bizonyos politikai pólushoz, világnézethez kötik, amiből kifolyólag nem a folytatását vagy továbbélését, inkább a végét kívánják.) Azt gondolom, az internet térnyerésével és a technokapitalizmus kivirágzásával valóban megszületett a metamodern, ami egyébként is szoros összefüggésben áll a digitális forradalommal. A metamodern képviselője a modernizmus lelkesültségéből táplálkozik, amikor a történelem demokratizálódását látja a hálózatokban és a hiba értékességét vallja, emellett pedig a posztmodern cinizmusa, a világ és a szubjektum megkérdőjelezése, illetve az intertextualitás is inspirálja – e kettő (modern és posztmodern) között oszcillál, ugyanakkor fel is szólítja követőit meghaladásukra.¹

A metamodern jegyeit tükrözi a posztinternet-művészet, amire Keresztesi Botond alkotásai remek példák itthon (többek között Bajusz Orsolya, Neogrady-Kiss Barnabás és Menyhárt Norbert mellett). A posztinternet-alkotók a digitális és az aktuális, a két- és háromdimenziós, a számkivettség és a kánonképzés, a cinizmus és a technológia iránti lelkesedés, valamint a magas- és populáris művészet között inognak.

Keresztesi többnyire az internet közhelyeiből merít és emeli be azokat a művészetébe (és a magasművészetbe). Ám a posztinternet-alkotóktól eltérően nem a kizárólag a neten fellelhető kommunikációs és vizuális formanyelveket (vaporwave, csetes felület, mém, emoji) ereszti össze, hanem a digitalizáció korai szakaszának, valamint a korszak ('90-es évek eleje) jellegzetes materiális tárgyi kultúrájának bemutatásával, megörökítésével is kísérletezik. „*A ti kánonotok a dada, Warhol és Duchamp voltak; az enyém a Cantopop, a Pokémon és a fiatal srácok előadásában megszólaló feldolgozások*”,² jelenti ki Jennifer Chan posztinternet-képzőművész, ami összhangban áll Keresztesi alkotói módszerével.

Ám a tény, miszerint Keresztesi nem csupán a digitális esztétikát kívánja megjeleníteni, indukálja, hogy ne kizárólag posztinternet-alkotóként hivatkozzak rá, hanem átfogóan metamodernként jellemezzem alkotásait (habár távol álljon tőlem, hogy zárt definíciós mezgyéket állítsak fel, ám könnyíti az értelmezést, ha egy előre kijelölt keretrendszer felől közelítem meg a festészetét). A festő gyermekkorának tárgyi kultúrája, valamint az akkoriban felkapott mese- és akcióhősök megjelenítése a rendszerváltás utáni időszak

1 Luke Turner, *Metamodernista kiáltvány*. <https://www.helikon.ro/metamodernista-kialtvany/> U. l.: 2019.03.29.

2 Jennifer Chan, *Notes on Post-Internet*. https://www.academia.edu/7508373/Notes_on_Post-Internet (111.) U. l.: 2019.03.29.

optimizmusát, illetve a kapitalizmusba és digitalizációba vetett hitét idézi, míg nyilvánvaló ironia süt az össze nem illő, elnagyolt, az Y generáció fiatalságát felelevenítő figurák körvonalazásából. Természetesen a képzőművészeti hagyományoktól való elfordulás nem teljesen igaz a világhálóból, az annak vizuális eszköztárából merítő alkotóművészekre, mindez csak „póz”. Ahogy Mehreen Murtaza (*Triptych*, 2009/2013) vagy Rory Laycock (*Main Ray*, 2017), úgy Keresztesi sem tagadja meg a művészettörténetet – sőt szívesen elegyíti elemeit kortársakkal.

Ezen a ponton két oldalról érdemes megközelíteni Keresztesi művészettörténeti kötődését. Egyrészt a konkrét utalások felől: Keresztesi többek között Matisse (*A tánc*, 1910), Hans Holbein (*Követek*, 1533) és ifj. David Teniers (*Lipót Vilmos főherceg képgalériájában*, 1651) alkotásait is inspirációként használja, és hibridizálja azokat a Teletubbie-kkal vagy a Power Rangers-szel. Másrészt viszont tárgyközpontúsága és az előbb említett elemek véletlenszerű párosítása akaratlanul is éppenhogy a dadának állít emléket.

Ugyanakkor a dadától szintén sokat kölcsönző, de szürrealistaként jellemzett festő, René Magritte lenyomata is kivethető Keresztesi alkotásain, aki meghökkentő tárgykompozícióival valid előképe lehet a festőnek. Ahogy Keresztesi maga jelenti ki egy interjúban, képei „tárgyportrék”.³

Keresztesi a '90-es évek tömeggyártási hurrájának állít emléket. Ám felmerül a kérdés: mit akarhat kifejezni mindezzel Keresztesi? Fetiszálná a (techno)kapitalizmust? A válasz ismét Magritte-hoz (és egyébként a posztinternet-alkotókhoz) vezet. E tárgyak megörökítésével ugyanis nem szeretne sem pozitív, sem negatív kijelentést tenni a fogyasztói társadalommal kapcsolatban. Ahogy az említett szürrealista alkotó is rácsodálkozott bizonyos tárgykompozíciók vizuális erejére, vagy ahogy a posztinternet-festők többsége is a digitális világ látványának hatását aknázza ki és jeleníti meg a vásznon, úgy Keresztesi is előszeretettel él ezekkel a gesztusokkal.

Fontos különbség azonban, hogy míg Magritte a szürrealizmus hatására (a tudatalatti felszabadítása) döntött a látszólag össze nem illő tárgyak egymás mellé rendezése mellett, addig Keresztesi és a hasonló stílusban alkotó kortársai mintha a digitalizáció és a fogyasztói társadalom okozta káoszt szeretnék megörökíteni. Az általuk termelt szemétként (trash) guberálnak, ahogy mi is nap mint nap kiszűrjük a számunkra értékes információt a szörfölés és a közösségi médiában való böklészés közben. A dekonstrukcióra törekvő avantgárdokkal szemben rekonstruktív gesztus ez.

Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a '90-es évek és korunk ismert logóinak, tárgyainak efféle kifordítását, eredeti környezetükből való kiragadását lehet parodizáló, és ezáltal mégiscsak valamilyen üzenetet hordozó gesztusként értelmezni. A panelek felett meteorként zuhanó Chrome-logók (*Fallen of Drinyova*, 2015), vagy a tengerben lebegő MountainDew-s palack (*Message in a bottle on fire*, 2017) többlettartalmát nehéz figyelmen kívül hagyni. (Utóbbi erősen reflektál a manapság súlyos méreteket öltő környezetszennyezésre, ahogy *Lost Memories* című festménye is, mely inkább a digitális szennyezést, a szó szerinti és átvitt értelmű „trash-gyártást” fejezi ki.) Ahogy az eredetileg csak a digitális térben mozgó elemek, úgy ezáltal a fogyasztói társadalom által előhívott márkajelek lealacsonyítása, mindazonáltal pedig felmagasztalása történik, amint egy kánonformáló térbe, tehát egy white cube-ba kerülnek. Fricska ez korunknak, melyben még a művésztől lehető legtávolabb eső dolgok is könnyedén válhatnak a művészet integráns részeivé. A pénzorientált multik beteszik lábukat a szintén monetizált, mégis kreatív szigetként kezelt képzőművészetbe. Többé nincs biztonságban sem Matisse, sem Holbein, sem mások.

3 Lang Ádám, *Korunk tárgyainak lélektana: Keresztesi Botond festményei*. <http://urbanplayer.hu/kult/keresztesi-botond-kepei/> U.l.: 2019.03.17.

És ha már a Keresztesire jellemző képi elemekről esik szó, ne feledkezzünk meg a festményein oly sokszor szereplő kezekről sem. Ezek hozzánk tartoznak, és mégis senkihez. VR-élménnyel kecsegtetnek, és céljuk, hogy bevonjanak minket a festménybe. Ha a webet vizsgáljuk, az „én”, csakúgy, mint bármely más vizuális (vagy szöveges) tartalom, a „big data” folyamában kering. Kicszerűsíthető bárkivel, ahogy a voyeur is jön-megy a kiállításon. Emlékeztető ez, hogy a posztinternet vizuális művészek egyszerre több személyt képviselnek alkotói megnyilvánulásukban, amikor a netes felhasználók anyagaiból válogatnak.

Mindazonáltal sokkoló látvány, hogy kezeink, amik lényegében az egyedüli végtagok, amiket magunkból látunk, és amik az evolúció során a túlélésért, a tanulásért fejlődtek olyanná, amilyenek ismerjük őket, mostanra UV-csővek, okostelefonok és billentyűzetek érintésével vannak elfoglalva. Keresztesi kezei torzak és visszataszítók, és inkább csökevényesnek, mintsem funkcionálisnak hatnak. A kéz a művészettörténet során többnyire kecses, érzéki testrészként jelent meg, Keresztesi festményein viszont deformált alakban tűnik fel. Akár ezt is lehet korunk kritikájának, vagy épp egyszerű festői megoldásnak tekinteni (hiszen a festő is csak a kezét látja festés közben).

Keresztesi alkotásai végeredményben tehát tárgy(- és kéz)portrék, melyeket egyfajta digitális misztikum vesz körül. (Itt ismét megemlékeznék Magritte-ről, aki azt mondta, „*aszerint csoportosítom a tárgyakat, hogy szürreális misztériumot evokáljanak*”.⁴) A megnyúló terek, a végtelen univerzum, a kies tájak rámutatnak magányunkra és elveszettségünkre a technokapitalizmus hőmpölygésében és személytelenségében. Mindezt rejtélyesség járja át mégis, mintha a tudatalattinkban, az álmainkban lebegnénk, ahol bárkivé és bármivé válhatunk, és bárhová ellátogathatunk, miközben szürreális képek sorozatába botlunk. Pontosan ez az internet, egy felgyorsult és kaotikus világ szüleménye, egy virtuális tudatalatti, amiben kiigazodni igazán soha nem, de mozogni és szemlélődni biztosan tudunk.

Mi lenne hát Keresztesi festészete? Paródia? Metázás? Esztétikai kísérlet? Úgy gondolom, mindegyik, és egyik sem. A metamodern pontosan arra mutat rá, hogy ideje leküzdönnünk kategorizációs ingerünket. Ahogy az interneten is összerosódik a privát és a közösségi tér vagy a pop és a magasművészet, úgy miért is kéne egy festőt kötelezően a művészet/nem művészet vagy a paródia/mély mondanivaló skatulyájában elhelyezni. Richard Shusterman pragmatista esztétika elmélete szerint „*le kell bontani a mondovacsinált válaszfalat az úgynevezett magas- és a populáris művészet között, mert csak így remélhető a társadalmilag és etikailag is hasznos, gyümölcsöző művészeti gyakorlat fenntartása és továbbvitele*”.⁵ Ez a metamodern alkotók által is (gyakran nem tudatosan) követett elképzelés nem von le egy kép (szöveg, objektum) művészeti értékéből. Egy olyan korban, amelyben a világháló válik a művészet, a hétköznapi beszélgetések, a (fogyasztói) kultúra, illetve a véleménynyilvánítás olvasztótégelyévé, Shusterman gondolata kifejezetten hasznos attitűdnek bizonyulhat, ha a posztinternet, a metamodern jegyeit felmutató művészet és éppenséggel Keresztesi Botond alkotásainak meghatározása kerül a középpontba.

4 Jacques Meuris, *René Magritte*, Párizs, Taschen, 1997, 53. old.

5 http://epa.oszk.hu/01400/01433/00015/pdf/04-4-042-Shusterman_PSzathmary.pdf%20162-163 U.l.: 2019.03.29.

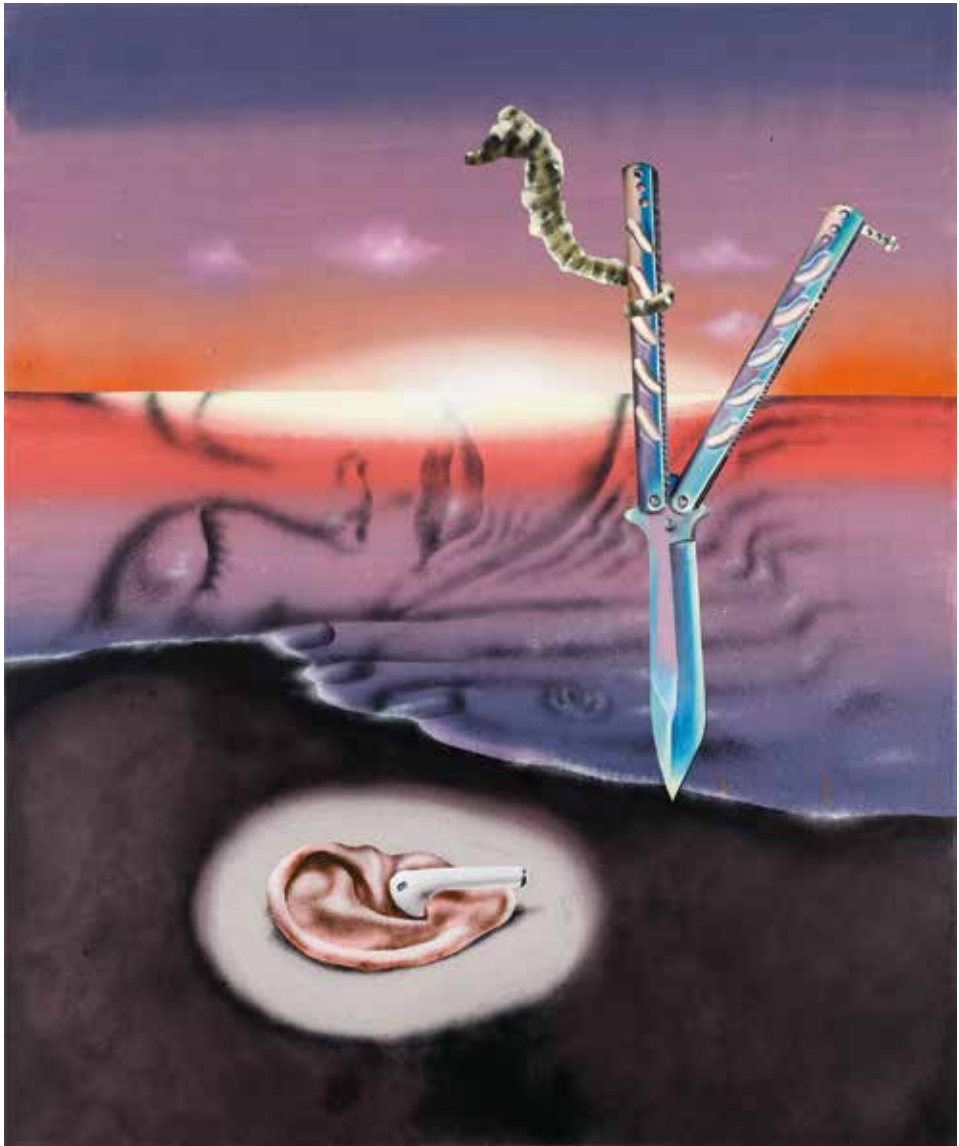


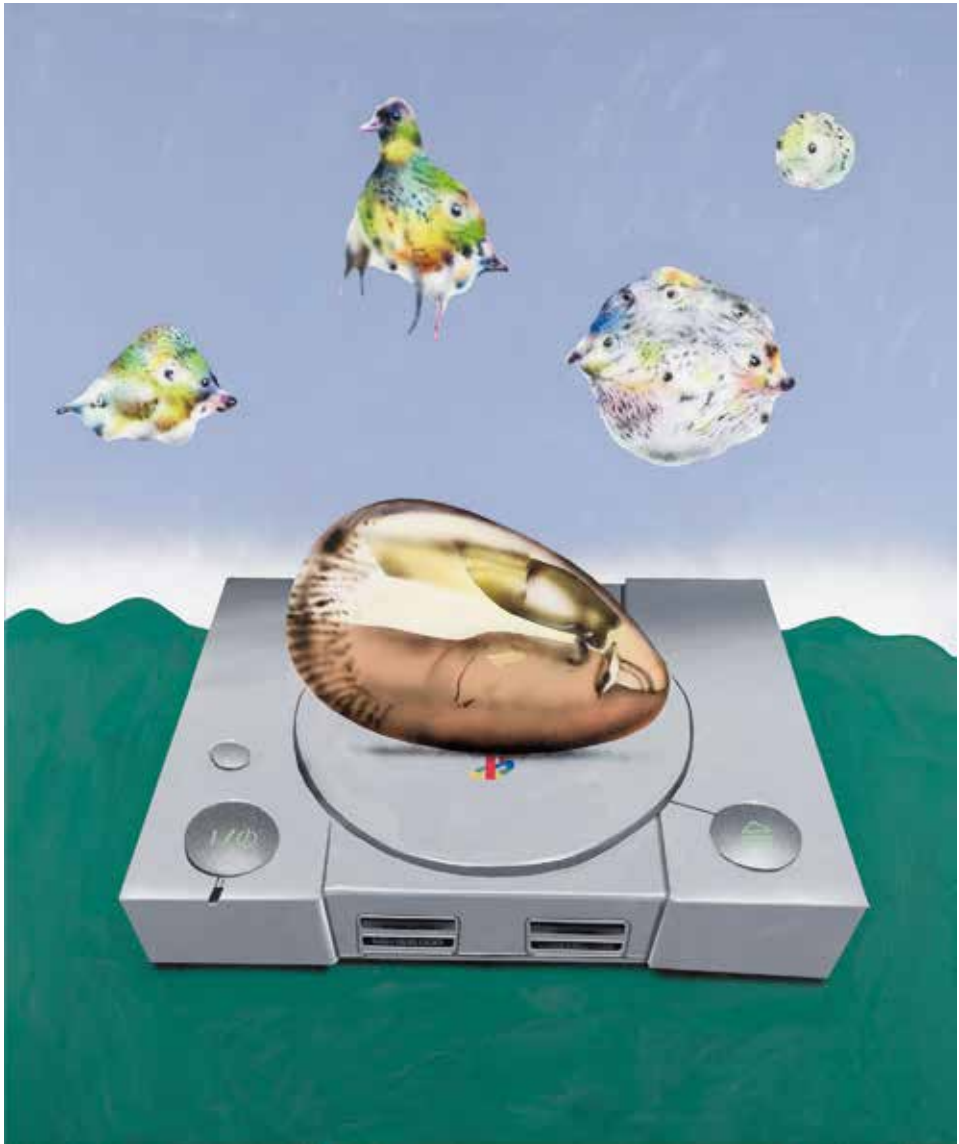






























Simoncsics Péter

Légy, aki vagy!

Vekerdy Tamás (1935–2019)

emlékezete

Jövő nyáron lesz hatvan éve, hogy megismertem a nálam tíz évvel idősebb fiatalembert, Vekerdy Tamást, amikor barátjával, a forradalom utáni megtorlás elszenvedőjével, a márianosztrai börtönből frissen szabadult Karátson Gáborral két nap alatt lekerekeztek Budapestről városomba, Szegedre. Teljesítményük rettenetesen imponált kamasz lelkemnek. És elbűvölt, de leginkább fölszabadított az az éjszakába nyúló beszélgetés, amit a Kalmár család vendégszerető otthonában folytattak ők ketten Kalmár Lászlóné Árvay Erzsébet és Kontra György részvételével az én jelenlétemben. Hogy kerültem én, tizennégy évesen e fölnőttek közé? Szüleim nyaralni mentek, s engem családuknk barátja, Erzsike néni gondjaira bízta, ezért arra az időre átköltöztem Kalmárekhoz. És mi köze volt ezeknek a résztvevőknek egymáshoz? Voltaképpen akkor lett számomra nyilvánvaló, hogy Erzsike néni és férje, az akkor éppen távol lévő Laci bácsi (Kalmár László matematikaprofesszor), Kontra György orvos-biológus-pedagógus, amint az én édesanyám is Karácsony Sándor tanítványa köréhez tartoztak. Vekerdy Tamást, Karátson Gábert és Kontra Györgyöt pedig a Török Sándor szerkesztette *Család és Iskola* folyóirat körül kialakult munkatársi viszonyból született barátság kötötte egymáshoz. Erzsike néni annak idején a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma tagja volt, mint Radnóti Miklós, vagy a most (újra) fölfedezett Karig Sára is. A mából visszatekintve a két háború közötti (és a háború utáni) magyar progresszió eléggé széles képviselője volt tehát jelen azon a beszélgetésen, aminek akkor nem tulajdonítottam jelentőséget (hiszen természetesen nem is voltak róla ismereteim), sokkal inkább az fogott meg bennük, hogy milyen nyíltan és elfogulatlanul beszélgettek a transzcendensről („Valami van!”), hogy Németh László is „beadta a derekát”, amikor elfogadta a Kossuth-díjat és elment látogatába a Szovjetunióba, hogy a művészi vízió megelőzi a tudósi bizonyítást. Ezek az állítások és vélemények megrengették az én racionális kamasz világom szűkre és szögletesre faragott épületét, és utat nyitottak egy szabadabb, bár bizonytalan kontúrú világkép felé – de fölemelt, hogy egyenrangú társként viszonyultak hozzám.

Még azon a nyáron jártam a Vekerdy család ősi fészkében, a hódmezővásárhelyi Oldalkosár utcai rózsasalugas kertes házban, amely úgy nézett ki, mint a Ranódy László rendezte Kosztolányi-film, a *Pacsirta* színhelye. A házat sok más hasonló házzal együtt lebontották, helyükbe egyenkockaházakat építettek a város akkori érzéketlen urai. (Még szerencse, hogy legalább a nevét meghagyták annak a kedves kis utcának.) A Vekerdy-ősök protestáns prédikátorok voltak Vásárhelyen, s a ház akkori gazdája, Tamás nagybátyja, az akkor már nyugdíjas Vekerdy Béla bácsi volt – az orvos-könyvtáros Vekerdy László és a szanszkritológus-ciganológus nyelvész Vekerdy József édesapja – a

debreceni Református Leánynevelő Intézet (Dóczy) egykori igazgatója és legendás matematikatanára. (Édesanyám is a növendéke volt.) Attól a nyártól kezdve sokszor találkoztam Vekerdy Tamással, hol Kontráék József utcai lakásán, hol az ő Katona József utcai lakásán, hol a Kontráék szervezte tahi nyári találkozók. Mindig megragadott szinte gyermeki kíváncsisága, nyíltsága és öniróniával hitelesített humorérzéke. Sugárzott belőle a szabadság szelleme, és jelenlétében szabadnak érezhette magát a másik ember is. Vonzotta a hozzá hasonló szabad és nonkonformista lelkeket, elsősorban gyerekeket és fiatalokat. Ezek a találkozások magánéletemnek (és az ő magánéletének) az eseményei voltak.

Első „közszerreplésére” úgy emlékszem, mint sokunk közös szabadságvágyának kifejezésére. Ez nagyjából tíz évvel későbbre esett, amikor 1970 januárjában bevezető előadást tartott a Fiatal Művészek József Attila Klubjában az Állami Bábszínház „kísérleti” előadásához, Samuel Beckett „Jelenet szöveg nélkül” című marionettjátékához, ami Gruber Hugó munkája volt. Vekerdy előadása a XV. századi japán nő-színész, Zeami mester tanításáról szólt – a mának: „... a másik ember csak akkor engedi-fogadja be az idegen hatást, ha az nem fenyegeti egyéniségét. És akkor nem fenyegeti, ha önmagára figyelmezteti, ha olyan igazságra ébreszti, ami addig benne szunnyadt. A színész tehát akkor nyeri el a néző bizalmát, ha nem kényszeríti rá saját személyiségét, hanem – mint kettejük találkozási helyét – felkínálja neki az ábrázolt alakot, a figurát” – foglalja össze Vekerdy tudósítását Zeami mester tanításáról Heiman Ildikó *A színész útja a nézőhöz (Tanulmány a színészi munka lélektanáról)* című írásában (Magyar Nemzet, 1970. március 29.). Már az is a szabadság lehelle volt, hogy a hatalom beszűkítette tér és idő dimenziójából – a mi szemszögünkben, a Vasfüggöny mögé szorítottak szemszögéből – kinézve időben és térben oly távoli alak gondolkozásáról értesülhettünk, ráadásul éppen arról, hogy a művészi (sőt bármilyen) hatás két ember ügye, s nem egyedül a „mindentudó bölcs vezére”, akit közönségének kutya kötelessége vakon követnie. (Szinte ugyanezt hirdeti Vekerdy „későbbi” mestere, Karácsony Sándor is társaslélektani alapú tanításában.) És a szabadság lehelle volt maga, az akkor frissen Nobel-díjas Beckett is, akit mint a pusztulóban lévő Nyugat végtelenül pesszimista prófétáját prezentálták nekünk a pártközpontból irányított véleményvezérek. Hogy nem a rothadó Nyugat, hanem maga az élet, a mi életünk ege ilyen borús (hajaj! de mennyire!), s hogy ezt szemünkbe mondja valaki (Beckett), hát ez volt a felszabadító, nem a népámító, még a csapból is folyó termelési statisztika. Mert miről is szólt ez a marionettjáték? Most úgy mondom el, ahogy emlékezetembe rögzült: A mindenféle nyeklő-nyakló darabokból álló figura előbb lassan talpra áll, kiegyenesedik, s törekszik fölfelé, majd összecsuplik, földre zuhan, aztán lassan újra „összeszedi magát”, s kezdi újra a fölfelé törekvést, s aztán: „megint előlről”... A mozgást kísérő zene szerzője is Beckett volt. Pályi András ismertetője a *Magyar Hírlap* 1971. december 11-i számában részletesebben mondja el a történetet. A marionettbábút a szomjúság mozgatja, hogy a fáról lelógó (lelógatott?), szomjat oltó vízzel teli kancsót elérje, ami azonban többszöri próbálkozása után sem sikerül neki. Elkeseredésében fölakasztaná magát, de a fa ágai lekonyulnak, nem tartanak meg a kötelet, így az sem sikerül neki. Végül legyint, ülve marad, s a már elérhető távolságban lengő kancsó után sem nyúl, földadja az ácsingózást. A jelenet bármelyik változata a mi életünkről szól. Az első változat, ahogy én emlékszem rá, csupa ostinato, s ekként Ravel *Bolerójához* hasonló, és akár Vekerdy Tamás eljövendő életének is előjelzése lehetett volna: kisgyerekként orvos akar lenni, aztán író, de mégis jogász lesz, mint édesapja, aztán el-, kimenekül a szakmából, színházi statiszta lesz és házitanító, aztán szerkesztőségi kézbesítő (hivatalszolga), majd riporter-újságíró ugyanott, felnőtt fejjel beiratkozik pszichológushallgatónak, a nő színházról írt könyvével ünneplott színházi szakember, mégis marad a pszichológiánál, gyermek- és iskolapszichológus lesz – közben pedig újságíró, író, nagyhatású előadó és iskolaalapító. Háromszor nőszül,

harmadjára apa lesz, négy gyerek apja. Élete csupa keresés, fölfelé törekvés, kudarc, újra-kezdés és – most már elmondhatjuk – győzelem.

Egy pillanatra még vissza a színházhoz. Mi vonzza olyan ellenállhatatlanul a fiatal embereket a színház (vagy a film) világához? A fölszínes válasz az lenne, hogy elsősorban a siker. Pedig ennél mélyebbről vagy magasabbról (?) jön a vonzás: egy másik világ ígérete, hogy nemcsak ez a szürke, sokszor kudarcos világ van, hanem létezik, akár általam is megteremthető egy másik, az itteni kötöttségektől mentes, színes világ, ami elérhető, még ha csak rövid időre is. Innen a színház mákonya, ami rabul ejt mint a menekülés másik útja, az alkohol vagy a drog is. A forradalom utáni években, évtizedekben a színház volt a szabadságba menekülés másik útja: Beckettet játszani „szöveg, sőt színész! nélkül”, néma tiltakozás volt a sok üres szó ellen, amit kénytelenek voltunk mindenhol olvasni és hallgatni.

Vekerdy Tamás végül pszichológus lesz, méghozzá gyermekpszichológus. Páros vezérlőcsillagául Karácsony Sándort (1891–1952) és Rudolf Steinert (1860–1925) választja. Karácsony Sándorhoz, a magyar pedagógiának a keleti despotizmus idején anathéma alá vetett (és a közvélemény inerciája és közönye miatt még sokáig utána is, szinte máig feledett, vagy éppen megvetett) nagy tanítómesteréhez családi és baráti szálakon kötődött: szeretett unokabátyja, Vekerdi László (1924–2009) Karácsony legfelső tanítványi körének volt tagja, éppúgy, ahogy barátja és a pedagógia mesterségébe őt bevezető Kontra György (1925–2007) is. Rudolf Steiner antropozófiájához az antropozófia magyarországi nagymesterének, a *Család és Iskola* főszerkesztőjének, e minőségében évtizedig hivatali előjárójának, az író Török Sándornak (1904–1985) a barátságán át vezetett az útja. E két gondolkodó, Steiner és Karácsony, pedagógusként ugyanakkor a tettek embere, az ember testi-lelki fejlődését evangéliumi alapon hasonlóképpen fogja fel, amely a kisgyermekkor-tól a növőgyermek-, kamasz- és ifjúkoron át a felnőttkorig tart, s amely korok lélektani (pszichológiai) jellemzői a hús (szarkisz) vagy test (szóma) és szellem (pneuma) közti feszültségből vezethetők le. Karácsony Sándor szerint a testhez (testiséghez) legközelebb álló jellemzők a következők:

Ami a kisgyermeknél *játék*, a növő gyermeknél *verseny*, a kamasznál *totem és tabu*, az ifjúnál *harc*, az a felnőttél *jog*.

Kihagyva a felnőttek világát leíró közbüleső *művészet, tudomány, társadalom* kategóriának fejlődéslelektani jellemzőit, most csak a szellemhez legközelebb eső jellemzőket sorolom föl:

Ami a kisgyermeknél *mese*, a növő gyermeknél *mitosz*, a kamasznál *eskü és átok*, az ifjúnál *kétely*, az a felnőttél *vallás*.

Vekerdy gyermekpszichológusi pályáján gyakorlatban is tesztelhette ennek az emberi fejlődést leíró nagyvonalú „tervrajznak” a helytálló (vagy éppen korrigálendő) voltát. És közben gyakorolhatta pszichológusi és pedagógusi krédóját, hogy ti. neki, a pszichológusnak vagy a pedagógusnak, azaz az öregebbnek, tapasztaltabbnak, bölcsőbbnek „kell viszonyulnia a kisebbhez, a fiatalabbhoz, a támogatásra szorulóhoz”, s nem fordítva. Pályája során ezer és ezer különböző korú gyermeket látva, mindegyiket a maga egyedi voltában, mindegyikhez a maga fejlettségi fázisának megfelelő jellemzőkön keresztül próbálván eljutni láthatta, milyen sokrétű, milyen gazdag – és milyen szerteágazó problémákkal terhes – a gyermekek világa, amit nem lehet központi rendeletekkel és utasításokkal kormányozni, sem Prokrusztesz módjára rendbe rakni, azaz egyformára faragni, csak egyenkénti odafigyeléssel terelgetni afelé, hogy: Légy, aki vagy! Tapasztalatai megerősíthették előzetes ismereteit, amelyek egybevágtnak a pedagógus Karácsony Sándor véleményével, hogy „Ezen innen nincs társadalom: szolgálunk a másik szabadságát. A nevelő a növendékét. A növendék a nevelőt és a növendéktársakét. [...] a másik ember szolgálata, tehát a szenvedő fél sza-

baddá tétele egyúttal annak is egyetlen lehetősége, hogy az Én, az egyik ember, a cselekvő fél a saját szabadságát megóvhassa, szolgálhassa, érvényben tarthassa, szóval: megvalósíthassa” (Ocsúdo magyarság. Exodus, 1942: 45–46).

Ennélfogva természetes, hogy a gyermeki világot kívül-belül jól ismerő pszichológus és pedagógus demokrata és liberális, kiváltképp, ha a zsidó-keresztény hagyományt jól ismeri, és sorsában is átérzi, mint Vekerdy Tamás, apai oldalról hitvalló protestáns prédikátorok, anyai oldalról pedig tudós zsidó ősök leszármazottja. (Hitvalló protestáns prédikátor, Farkas András volt az első, aki párhuzamot vont az Ótestamentum zsidóságának és a magyarságnak sorsa között a Gálszécsi István 1538-as kátéjának függelékeként megjelent *A zsidó és magyar nemzetről* című „kisded krónikáskájában”). „Az evangéliumi gondolkodás igenis demokrata és liberális” – írta Karácsony Sándor 1942-ben az *Ocsúdo magyarság* 435. lapján, amikor elárasztotta az országot a háborús sikerpropaganda, és túl voltunk már néhány „zsidótörvényen” is.

Nem túl merész a következtetés, hogy ha ilyen rétegezett a gyermekek világa, a fölnőttéké sem lehet egyszerű. Fölnőtt életünk a pártpolitika hínáros vízében kapálózik és kapkod levegőért. A párt latin eredetije *pars, partis* (f) azt jelenti, hogy ‘rész’, és társadalmunk jelentős része vagy az egyik vagy egy másik pártra esküszik (mint egy kamasz), azzal azonosítja magát, s nem tekint az egészre, sőt olykor ki is tagadja a nemzetből a másik párt híveit. Ez olyan mintha a gyermekek világából kitagadnánk a kisgyermeket, mert őket csak a *játék* érdekli a növvő gyermek *versenye*, a kamasz *totemje* és *tabuja*, az ifjú *harca* és fölnőtt *joga* helyett, vagy még inkább azért, mert a kisgyermeket jobban érdekli a *mese*, mint a növvő gyermek *mitosza*, a kamasz *esküje* és *átka*, az ifjú *kételye* és a fölnőtt *vallása*. Ne tagadjuk, vannak ilyen fölnöttek, de azért ők többnyire csak maguk között zúgolódnak. Hiszen gyermekek nem szavaznak, s ezért velük még a zord pártkorifeusok is valamelyest elnézőbbek. Igaz ugyan, hogy hivatalt viselőkként jobb szeretik, ha egyik gyerek olyan mint a másik, s ezért nem állnak velük kapcsolatban „minőségbiztosításról” beszélni, sőt azt iskolákba bevezetni, mintha ezek valami cipőfelsőrész-készítő üzemek lennének, ahol tényleg ugyanolyannak kell lenni méreten belül az egyik cipőnek, mint a másiknak.

És persze vannak olyan fölnöttek is, akik nem értek föl „a jognak asztaláig”, akik számára a testi élet csak *harc*, de legalábbis *verseny*, s akiknek nincs *vallásuk*, mert korábban *kételyeik* sem voltak, csak *esküt* és *átkot* ismernek – a becsület és bajtársiasság nevében, (németre fordítva a szót: ők a Blut und Boden „talaján” állnak). Arnold Toynbee (1889–1975) a múlt század nagy brit történésze *A Study of History (Tanulmány a történelemről)* című 12 kötetes magnum opusában huszonhat nagy civilizációt különböztet meg, s az egyes civilizációk fejlődésének motorját a „teremtő kisebbségben” jelöli meg. (Nesze neked többség uralma! Pedig minden választás végén elhangzik mint megfellebbezhetetlen ultima ratio, hogy „Sajnáljuk vagy örülünk neki, de így döntött a többség!”.) Nem minden civilizáció jut el a maga potenciális csúcspontjára, több civilizáció külső vagy belső okok miatt megreked valahol fejlődésének elején vagy közepén („arrested civilizations”), mint ahogy az eszkimó civilizáció megrekedt a rendkívül zord természeti viszonyok miatt, ahogy a maya civilizáció a víz hiánya miatt, vagy az aztékoké Hernán Cortés conquistadorainak brutális inváziója miatt. Ugyanígy vannak a gyermeki fejlődés egyik-másik fokán – külső vagy belső okokból, pl. árvaságra jutva krónikus szeretetlenségben, vagy egy brutális szülő zsarnoksága alatt élni kényszerült – megrekedt fölnöttek, akik életkoruknál fogva, mondhatni másodlagos nemi jellegük jogán mégis szavazati joggal rendelkeznek, választanak és választhatók, hivatalt viselhetnek, sőt sokszor viselnek is. Jó ezt tudni! És mindezt leginkább a fejlődéslelektant gyakorlatból ismerő Vekerdy Tamástól tudhatjuk, aki a gyermekek világát a fölnöttek világához való viszonyban, s megfordítva, a fölnöttekét a gyermekek világához való viszonyban mutatja meg nekünk. Mert ez a két világ összeér!

A gyermekek és a (18 év alatti) fiatalok még mindig nem szabadok, szabadságukat folyton veszélyezteti a – magával is békétlen – fölnőtt társadalom, holott Karácsony Sándor közvetlenül a II. világháború után azt állította, voltaképpen inkább áhította, hogy „... ez a mostani háború a nem teljes értékű embereket szabadította fel, térben a másodrendű népeket, a gyarmatlakókat, időben a még fejletlen népeket, az ifjúságot. (Kiemelés tőlem! SP) Jelen pillanatban csak három fajta ember nem szabadítható fel: az ön- és közveszélyes örültek, a bűnözők és a betegek.” (A magyar demokrácia. Exodus, 1945: 6) Nem, az ifjúság ma sem szabad, ellentétben az ön- és közveszélyes örültekkel, a bűnözőkkel és a betegekkel, akik megint (és még mindig) szabadon grasszálnak közöttünk az óceánon innen és túl. De most térjünk vissza az ifjúsághoz! Vekerdy Tamás az ő fölszabadításuknak szentelte életének nagyobbik felét. S vetette bele magát a Waldorf-óvodáért, majd -iskoláért való küzdelembe még az átkos idején, keresett és talált pártfogókat a pártállam „süllyedő hajóján” szolgáló épeszű és ép lelkű káderei között, vitatkozott apparatcsikkokkal, szóval csupa olyasmibe „ártotta magát”, ami eredendően individualista alkatától idegen volt. De megtagadta önmagát, mert szolgálni akarta az ifjúság szabadságát, mert „ezen innen nincs társadalom!”. Számtalanszor elmondta már ő is, mit jelent a gyermek, az ifjú szabadsága. Én csak röviden utalok rá: a gyermek, az ifjú akkor szabad, ha nem kell életkorától idegen normák igáját cipelnie. És a Waldorf-óvoda és -iskola ilyen szabad intézménynek ígérkezett.

Társadalomtörténeti szempontból is érdekes a Waldorf-iskola története, amelynek szellemi atyja Rudolf Steiner, pénzügyi alapjainak megteremtője pedig a stuttgarti Waldorf-Astoria dohánygyár igazgatója, Emil Molt volt, aki emlékeztén egykori árva gyerek voltára, megőrizte szociális érzékenységét. Az 1919-ben indult iskolát a gyári munkások gyermekeinek szánták alapítói. Társadalmunk perverz voltát mutatja, hogy az eredetileg a proletariátus, a legközebb „köz” gyermekeinek szánt iskolafajtából nálunk mára a köz-től elkülönülő, a társadalomból kivonuló szülők gyermekei iskolája lett – holott Rudolf Steiner minden gyerekre vonatkozó alapelve (kiemelés tőlem! SP) szerint „a gyereket tiszteletben kell fogadni (e földi világon), szeretetben kell nevelni, és szabadságban kell elbocsátani (hogy saját felnőtt életét élje)” (Vekerdy Tamás. *Álmok és lidércek*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1992: 185). A kivonulás, az exodus mindazonáltal az eredeti Waldorf-mozgalomban is előfordult: Rudolf Steiner főiskolája, a Goetheanum végül is nem Németországban jön létre, hanem a toleránsabb és biztonságosabb Svájcban, Bazel városában, ahol annak idején, a XVI. században Erasmus is menedékre talált. A Waldorf-iskolákhoz hasonló történt már korábban nálunk az Eötvös Collegiummal is, ami az alapító Eötvös Loránd szándéka szerint olyan tanárképző intézmény kellett (volna) legyen, amely biztosítja az egész országban a gimnáziumi oktatás színvonalának emelését. Természetesen ennek kellett (volna) minden egyetem feladatának lennie. Ehelyett – noha sok kiváló gimnáziumi tanárt is adott az országnak – a Collegium mégis valamiféle elitképző lett, amíg szabadon működött 1895-től 1948-ig. A szociális igazságosságot, a társadalmi egyenlőséget azért fenntartották benne: arisztokrata vagy nagypolgári családok gyermekei mindvégig ki voltak zárva a Collegiumba való fölvétel lehetőségéből, a collegiumi tagság csak alsó és középosztálybéli ifjak számára volt elérhető (leányok számára nem!). (Idetartozóan jegyzem meg, hogy az Eötvös Collegium utolsó szabadon választott diákelnöke Vekerdy Tamás unokabátyja, a szanszkritológus Vekerdy József volt, aki a forradalom után börtönt viselt, mert szakmai és személyes kapcsolatait fölhasználva segítséget kért a szovjetek által Kárpátaljára hurcolt egyetemisták érdekében az indiai nagykövettől, aki ugyanakkor Moszkvába is akkreditálva volt. A nagykövet teljesítette Vekerdy József kérését, és közbenjárása sikerrel járt, mert az egyetemistákat visszahozták Magyarországra, és itt állították bíróság elé őket.)

Vekerdy Tamás mindvégig kitarott a Waldorf-iskolák mindegyikére, sőt azon túl is, a minden iskolára vonatkozó autonómia, a minden doktrínától mentes oktatási szabadság

mellett. Nem hagyta szó nélkül azt sem, ha az általa alapított iskolákban működő tanítók tevékenységében doktriner vonásokat fedezett föl, ekkor is szabad emberként viselkedett.

Különös állomása Vekerdy Tamás írói és életpályájának 2002-ben megjelent monumentális *Széchenyije*, amelyet tizennégy éven keresztül írt 1976 és 1990 között. Szokatlan munka ez a fikciós – méghozzá magyarázó jegyzetekkel ellátott – napló-parafrazis, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy pszichológus írta – egy bolondházba zárt, bocsánat, „idegszatóriumba” önként vonult történelmi személyről, aki sokszor maga sem tudta, hogy épeszű-e még, nem beszélve környezetéről, kiváltképp orvosairól, akik meg voltak róla győződve, hogy nem normális. Vekerdy könyvének szokatlansága abban áll, hogy tudjuk, méghozzá tőle, hogy milyen mélyre merült a pszichológiát gyökeresen megújító, s ekként fölforgató XX. századi gondolkodók, Sigmund Freud (1856–1939) és Carl Jung (1875–1961) tanításába. Széchenyi alakját ő mégis a fikció megkövetelte hitelhez („az epikai hitelhez”) való hűség miatt a kor – innen visszatekintve kezdetlegesnek és naivnak tűnő – pszichológiája szerint (amilyen pl. Cesare Lombrosoé volt) írta meg. S ettől bomlásnak indult lelki hősnének küzdelme démonaival még inkább hitelessé lesz, mert olyan hatalmas erőkről ad jelet, amiket csak Freud, Jung és az őket követő megújult pszichológia tudott évtizedekkel később valamennyire „megszelídíteni”.

Műveiből tudjuk (pl. *Naplók könyve*, Kossuth, 2016) milyen elementáris élmény volt számára 1956. *Széchenyije* ennek a sorsfordító élménynek, pontosabban e sorsfordító élmény utóéletének a történelmi távlatba proiciált képe: Vekerdy, mint nemzedékének és az utána jövő nemzedékeknek (az enyémmnek is) emlékezetében az 1849 és az 1956 utáni megtorlás szorongató élményei egymásra kopírozódnak. Ez a monumentális korai (praecox) mélylélektani utazás Vekerdy fikciójában úgyszólván gúzsba kötve táncolás (mert egy már elavult pszichológia keretébe kényszeríti magát), amellyel mégis megküzd hősnének korabeli és személyesen a maga démonaival. Itt láthatunk bele ennek a szeretetre méltó, bizalomgerjesztő, másoknak segíteni mindig kész embernek, továbbá pszichológusnak, írónak, közszereplőnek az álarca mögé, s láthatjuk meg, milyen hatalmas erők dúlhattak benne, és milyen lelkierő kellett ezek féken tartásához, hogy „normális” ember maradhasson. (Apropó, bizalomgerjesztő ember! Azt mondta róla most, halála után egy névtelenségéhez kitartóan ragaszkodó barátom /Baráti Névtelen/, aki személyesen soha nem találkozott vele, csak előadásait, nyilatkozatait hallotta-látta rádióban-tévében, hogy mindig azt várta még mielőtt Vekerdy megszólalt volna, hogy „Milyen jó lesz ezzel az emberrel egytérteni!”.)

2019. október 23.

Sinkovicz László

„Mi lenne, ha...”

(Térey János: *Káli holtak*)

Az utóbbi években a magyar irodalomban is megfigyelhető a tendencia, melyben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a saját vagy általánosabb múlt (és annak traumái) feltárására irányuló törekvések. Ide sorolható többek között (a teljesség igénye nélkül) Bartók Imre *Jerikó épül*, Tompa Andrea *Omerta*, Krusovszky Dénes *Akik már nem leszünk sosem*, Dragomán György *Máglya* című könyvei.

„E »kulturális muzealizáció« (Hermann Lübbe) annak a váagnak a kifejeződése, hogy az idő instabillá válásával és a megélt tér széttöredezettségével szemben valami biztosnak tűnő fogódzót találjunk, s ebben az értelmében a jövőtől való félelem helyeződik át az emlékezésben” – írja Szabó Gábor nemrég megjelent, többek között a hazai emlékezetkultúrát is alaposan körbejáró tanulmánykötetében.¹

Térey János *Káli holtak*² című regénye csak részben illeszthető be ebbe a tendenciába, hisz a szöveg fikatív terén belül ugyan szerepet kap egy nemzeti trauma megjeleníthetősége, illetve elbeszélhetősége, a hangsúly ez esetben inkább egy kulturális mező mintázatainak, mozgásainak, viselkedésmódjainak leírásán van, egy kiválasztott főszereplő, Csáky Alex szemén keresztül. S bár talán tendenciának túlzás lenne nevezni, a Térey-regény e tekintetben sem áll példa nélkül: Bartók Imre *Láttam a ködnek országát* című kötetében – a nyilvánvaló és hangsúlyos poétikai különbségek ellenére – hasonló intenciók mintha szintén szerepet kapnának. Mindkét regény a főszereplő szemén keresztül nyújt betekintést, Téreynél a színészi élet, Bartóknál a könyvkiadói szakma mintázataiba, az ő mozgásuk mentén tárul fel ezek társadalmi, gazdasági, mentális környezete. A „realista kód”³ e tekintetben pedig ahogy a *Láttam...* esetében, úgy a *Káli holtak* esetében is az Ellis-regények fényében válik értelmezhetővé.⁴

1 Szabó Gábor, *Történeteink vége = Emlékezés a kortárs magyar irodalomban*. Műút Könyvek, Miskolc, 2018. 33.

2 Térey János, *Káli holtak*. Jelenkor, Budapest, 2018. A továbbiakban a regényre a főszövegben hivatkozom KH rövidítéssel és e kiadás oldalszámaival.

3 Vö.: Kálmán C. György, *A hely szellemei*. Elérhető: <https://www.es.hu/cikk/2018-06-15/kalman-c-gyorgy/a-hely-szellemei.html>, 2019.03.29.

4 Erre tesz utalást Orcsik Roland is. Lapis József, *Kortárs fórum 4. = Térey János: Káli holtak (3. epizód)*. Alföld Online. Elérhető: <http://alfoldonline.hu/2018/08/kortars-forum-4/>, 2019.03.29.

Térey regényének központjában három kulturális termék, egy filmsorozat és két színházi előadás áll. Mindhárom alkotás egy „mi lenne, ha” poétikai szerkezetet visz színre, azaz egy-egy olyan gondolat kísérletet mutat be, melyek mindegyike elképzelhető, de egyelőre jelenvalóságában csak a regény terén belül létezik. Az első, a *Káli holtak* azt mutatja be, hogy milyen lenne egy zombisorozat, annak forgatása és fogadtatása, a második, hogy milyen lenne egy *Hamlet*-be ágyazott Trianon-elbeszélés, és a harmadik, hogy milyen lenne Schiller *Haramiák* című darabjának megvalósulása egy olyan Magyarországon, amely ugyan csak e szövegen belül létezik (pl. a budapesti Füst Milán Színház), ugyanakkor jól látható és könnyen értelmezhető kódok mentén kapcsolódik az olvasó létező, referenciális valóságához. E szempontból pedig kiemelten érdekes lehet a regényen belüli és a regényhez viszonyuló kritikai fogadtatás összeolvasása, különösen a tekintetben, hogy a szöveg fiktív, ám nagyon is valóságghú kulturális termékeit hogyan olvassák a *Káli holtak* kritikusai.

A *Káli holtak*-sorozat kiemelten fontos e szempontból is, hiszen részben a címek azonossága miatt értelmezhető a Térey-szöveg kicsinyítő tükröként, már csak azért is, hogy a regényen belül és kívül az értelmezők nem tudnának dűlőre jutni a regény, illetve a zombisorozat kritikai megítélése és az értelmezhetőségével kapcsolatban. Úgy tűnik, a sorozatot olykor meglehetősen túlértelmezik a szereplők:

„»Géza, áruld már el nekem, a betolakodók apropóján a migránsokra kell gondolnom?«, kérdezi huncutul, álnaivan Lívia. Úgy látom, még alig ébredt föl, de máris vág az esze.

»Nem kell a migránsokra gondolnod, gyönyörűm.«

»És a cigányokra?«

»A cigányokra sem. Gondolj úgy általában a kitaszítottakra. [...] Ide figyelj, a zombik azok zombik.«” [KH, 98–99.]

Lívia – hacsak az irónia kedvéért is – egy anti-Wittgensteiniánus álláspontra helyezkedik (semmi sem az, ami), amit Borombovics, a rendező határozottan elutasít, mintha a sorozat értelmezési keretei nem ez irányba elmozdulva lehetnének fellelhetők. A kötet ugyanakkor számos helyen tesz említést arról, hogy a *Káli holtak* egyfajta omázs az elődök, zombifilmek és rendezők előtt, ezzel mintegy azt sugallva, hogy az interpretáció ez esetben nem a narratívában, hanem a zsánerben lenne fellelhető. (Vö. pl. KH, 24., 74., 397.)

A műfajiság fontosságát emeli ki Alex is, amikor egyrészt kőszínházi színészként, másrészt a *Saul fia* szereplőjeként kérdezik tőle, miért vállalta el a sorozatbeli szerepet. „A Saul sokkal több akar lenni, mint amit nyújt, a Káli meg nem akar több lenni. Az egyik művészfilm, a másik meg zsáner. Két homlokegyenest más nézőpont.” [KH, 149.] Úgy tűnik, mintha az egyes alkotások megítélése, a kritikai viszony, az értelmezhetőség (kereteinek) kijelölhetőségében lenne tetten érhető, ugyanakkor mindez esztétikai ítéletet nem hordoz magában. Alex ugyanis utal rá, hogy a *Káliban* végzett munkája egyáltalán semmilyen szempontból nem kisebb helyi értékű, mint a többi szerepe.

„Aki azt állítja, hogy egy kapitális baromságban játszom, az nem nézett a dolog mélyére, és főleg nem olvasott még végig egy átlagos magyar forgatókönyvet. [...] [A] miénk alaposan meg van csinálva: Borombovics, Ranolder Tyutyu és társaik három évig gyúrték a könyvet. És hogy zsáner, na és?” [KH, 43–44.]

A *Káli holtak*-sorozat kritikai megítélésének lehetőségei látszólag e két lehetséges pólus, a magasművészet és a zsáner közé szorultak, az értelmezések és kritikák azért billegnek, mert a sorozat ellenáll azoknak a hagyományos értelmezési stratégiáknak, amelyekkel a magaskultúra termékei megítélhetők (pl. bizonyos értelemadási lehetőségek), ugyanakkor az általa működtetett kódok (pl. a zsáneren belüli utalásrendszer) e bevett stratégiák vakfoltján maradnak.⁵

Mindez pedig rámutathat a regény lehetséges olvasásmódjaira is. A sorozat a regény tükreként azt sugallja, hogy a hagyományos értelmezési keretek nem működtethetők vele szemben, illetve amennyiben igen, úgy esztétikailag megsemmisítőek rá nézve,⁶ ezért a *Káli holtak* megítélésekor az olvasási kódok (részben) újfajta rendszerét kell létrehozni: ahogy a sorozatban a klasszikus zombihorrorokra tett utalások, úgy a Térey-szövegben is fellelhetők azok a pontok, amelyek mentén az értelmezés kibomlik.

Mindenesetre ez a regényen belül nem valósul meg, a *Káli holtak*-sorozat folyamatosan a lehetséges értelmezések és félreértelmességek, pozitív és negatív ítéletek hálójába gubancolódik, nem találja a helyét a diskurzusban. „*Szerintem menő lesz a Káli holtak. Pont ő meg aztán telitalálat benne.*» *Elég béna, mégis csinálja.*» *Zseniális.*» *Nem értem, mit esznek rajta.*» *Durván jó.*» [KH, 297.]

Szerencsére a regény által modellált másik kulturális terméknek, a „*trianoni Hamlet*”-nek nincsenek effajta nehézségei: a kezdetektől fogva sikeres, (magas) kultúrába ágyazódó mű, mely nemcsak Magyarországon, de külföldön is folyamatos sikereket arat.

Mint az a címből nyilvánvalóan kiderül, az előadás a klasszikus Shakespeare-szöveget értelmezi újra, hogy ezen keresztül tudja új kontextusba helyezni Trianont mint traumát. A „*trianoni Hamlet*” olyan kódok sorozata, melyek hagyományosan reagensek a hazai (a regényen belül és kívül egyaránt) kritikai-kulturális közbeszédben: klasszikus szöveg újszerű értelmezése, (nemzeti) trauma feldolgozására tett kísérlet és egy klasszikus toposz új megvilágításba helyezése.

A színmű ekképp egy olyan gondolatkísérletként értelmezhető (illetve a regény terén belül nem csak kísérlet, hanem megvalósult vízió), amely megpróbál a politikai berögződésektől megtisztítani egy megcsontosodott történelmi toposzt, és egy neutrális nyelven, semleges nézőpontból újra színre vinni azt. (Attól persze nem tekinthetünk el, hogy a politikától való megtisztítás önmagában is politikai aktus.) E tekintetben pedig – egy pillanatra átjárót nyitva a regényen belüli és kívüli referencialitás közt – Térey *Kazamaták* című drámájával rokon, amely szintén ehhez hasonló gesztust kísérel meg '56-tal kapcsolatban.

A *Káli holtakkal* ellentétben a „*trianoni Hamlet*” esetében az értelmezések ingtagságáról ez esetben nincs szó, maradéktalan sikert arat nemcsak mint előadás, de mint Alex életeseménye is: e szerep igazán az övé, ebben van igazán otthon,

5 E szempontból érdekes az is, hogy a regény kritikusai javarészt a sorozat kapcsán *A trónok harca* sorozat másait fedezik fel a zombikban, miközben számos ponton nyilvánvalóbb kapcsolatot mutat a *The Walking Deaddel*, igaz, ez utóbbi műnek nem szentelt lapszámot a Prae – jegyezhetném meg rosszmájúan.

6 Vö.: Kálmán C. György kritikája. Uo.

így nemcsak sikert jelent a karrierje során, de szilárd identifikációs pontot is. Ironikus módon a kiközösített ember szerepében találja meg leginkább magát.

A számottevő különbségek ellenére azonban a *Káli holtak* és a *Hamlet* egy alapvető gesztusban mégis nagyon szorosan kapcsolódik egymáshoz: egy ellentétes irányú, ám meglehetősen hasonló kulturális aktust hajtanak végre. A *Káli holtak* egy, a hazai kultúrától idegen, hagyományokkal eddig nem rendelkező műfajt honosít meg, míg a *Hamlet* egy tipikusan magyar kódot emel el annak provinciális talajáról. Az egyik tehát az idegenséget honosítja meg, a másik pedig a „sajátot” idegeníti el.

A *Káli holtak* a zombifilmét úgy formálja át, hogy az a saját hagyományaitól nem lép el, viszont a kereteit mélyen beágyazza a magyar kulturális és történelmi közegbe. Az élőholtak ugyanis a törökök által elpusztított káli emberek, akik felkelnek sírjaikból, hogy megtisztítsák a területeiket a hipszter bevándorlóktól, akik egyébként egy kulturális féti miatt áramlottak be tömegével a medencébe.⁷

„Kezdetben volt Jancsó, aki idehozta a csapatát. Így jöttem, Égi bárány, Életünket és vérünket... Divatot csinált, aztán a szocialista máz alatt fölbuzgott a nemzeti érzés. Jancsó után szabadon a városi értelmiség falura járt a gyökereit keresni. Már aki hazafias érzelmű volt. Főleg ide, mert itt a táj sem akármilyen.” [KH, 89–90.]

A „trianoni Hamlet” viszont ezzel ellentétben azért, hogy politikailag semlegessé, de legalábbis privilegizálhatatlanná teszi Trianont, és ezzel egy időben a *Hamlet* díszletei közé helyezi, éppen az otthonosságától fosztja meg a toposzt, kiemeli a berögzült kódok közül, ahonnan hagyományos értelmezéseit nyeri. „Csak jelzem, a gyászt sem sajátíthatja ki egyetlenegy politikai oldal, nincs tehát Trianon-monopólium sem.” [KH, 435.]

Mindezen elmozdulások és áthelyeződések hiánya jelentheti a regénybeli harmadik mű, Schiller *Haramiák* előadásának bukását. Hiába kísérel meg a rendezés leporolni az elavultnak tűnő nyelvet, végül mindebből csak a törlés marad. A „trianoni Hamlet” nagy Hamlet-monológja is rendkívül csonkolva került színpadra, ám Sulyok víziója, valamint az ennek köszönhetően a kihúzott szövegek helyére került Ady-betétek nem csak pótolják, de újraértelmezik az eredeti szöveget. Ezzel szemben a *Haramiák* szövegteste csak egyre rövidebb lesz, annak reményében, hogy talán így befogadhatóbbá válik a közönség és eljátszhatóbbá a színészek számára.

Felfedezhetőek ugyan kísérletek a szöveghúzáson túl a darab frissebbé tételére, például a black metal zenei betétek, ám a rendező, Gróf határozott interpretációs aktusai nélkül ezek is inkább üres, öncélú gesztusokká válnak, hiányzik mögülük a darab egészét átfogó koncepció és intenció. Bár Alex rendkívül tárgyilagosan állítja egymás mellé a két rendező, Sulyok és Gróf alkotát, végül mégiscsak az egyikük koncepciója értelmezhető sikeresként, már csak azért is, mert Sulyok nemcsak a *Hamletet*, de korábban a *Macbethet* is sikeresen tudta leporolni és szín-

⁷ Mindeközben persze a regény számos helyen utal rá, hogy maga a *Káli holtak* forgatása szintén megismétli ezt a kulturális bevándorlást és kisajátítást, ami ellen a zombik elindulnak. E tekintetben pedig talán érdemes lenne megvizsgálni, hogy a regény önmaga különböző referenciális szintjeit hogyan hajtja egymásra, azaz a regényen belüli fiktív alkotás valósága hogyan hajtódik rá a regényen belüli referenciális valóságra, és mindez milyen viszonyban van a borítón kívülivel.

padra állítani. A *Haramiák* az első évadban azonnal megbukik, ezzel egy időben pedig Alex zuhanásának metaforájává válik.

Látszólag mind a darab, mind Alex bukásának hátterében az erőskezű rendezés és vezetés hiánya állhat. Míg Sulyok (és Borombovics is) egyértelmű és értelmezhető kódokat adtak a fiatal színésznek a szerepe és személyisége felépítéséhez, addig Gróf részéről mindez hiányzik.

„Sulyok mindig tudja, mit akar. Első nap kész, ezt azóta tudom, mióta tréninget tartott nekünk a színművészetin. Ahhoz idomulsz, amit ő gondol a szerepről; nem melleleg rólad. Nagyon jó az impulzusátadásban [...] Gróf sokkal egyszerűbb és veszélytelenebb. Mégiscsak színész, közelebb van hozzád. [...] Finoman, a háttérből segít.” [KH, 211–212.]

Ennek hiányában pedig Alex kezdi elveszíteni önmagát, amely végül önpusztító aktusok és balesetek sorozatához és tulajdonképpen a bukásához is vezet.

A *Káli holtak* tehát csak annyiban nevezhető színészregénynek, amennyiben Térey ezt a keretet választotta ahhoz, hogy absztraktabb dolgokat mutathasson meg. (Mint ahogy korábban megtette ezt a *Protokollban* is.) E kereten keresztül mutat be egyrészt kulturális és irodalmi mintázatokat, illetve Alex fókuszán keresztül valóságdarabokat. (Talán ezért is keltik naplóbejegyzések hatását a fejezetcímek.)

Ezért talán a szöveg legérdekesebb részei azok, amikor a fiatal színész a referenciális fragmentumait látta és értelmezi, például Borombovics kiállításán. *„Leghátul állnak, mint a mindig a pogácsára és ingyen borra ácsingózó bácsik, nénik. A legtürelmetlenebbek azonban, figyeljük meg, mindig a jól szituált, harmincas művészek.”* [KH, 278.]

Térey János regénye valószínűleg nem a kortárs magyar próza legújabb csúcsteljesítménye, de a szöveg mögött meghúzódó „mi lenne, ha” poétikai szerkezet és az ebben megvalósuló három kulturális termék, valamint fokalizátoron keresztül bemutatott „realista kód” egyrészt kiemeli a kánon egyhangúságából, másrészt igazán érdekes olvasmánnyá teszi.

(Jelenkor, 2018)

Melhardt Gergő

Mától lázadok

(Térey János: *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba*)

Térey János meghalt, és ahogy az a legnagyobbakkal lenni szokott, hirtelen nagyon sok barátja lett. Sokan bújnak elő mint a költő régi jóbarátai, de a legtöbbször, persze, még ha híres szerző is, inkább csak magáról beszél a halott ürügyén. A halott költőt viszont az ilyen önkoszorúzás meg önfelmutatás helyett valójában csak az tartja életben a közösségi emlékezet számára, ha olvassák a műveit. Hasonlóképp felesleges „jeleket”, „utalásokat” keresni a szövegekben, mert ilyenek nincsenek. Mindezt most csak az értelmes megszólalás helyébe időlegesen beállni látszó kultikus beszédmód ellenében mondom, mert – noha az életrajz és a kortársi visszaemlékezések is fontosak, persze – a legnagyobb szolgálatot szerintem akkor tesszük ennek a hirtelen lezárult életműnek, ha a művekről beszélünk, és nem másról.

A halálára készülő költő által még életében összeállított, tehát eleve posztumuszaként szánt verseskötetnek egyébként van valamiféle hagyománya a magyar irodalomban; ahogyan arra is bővelkedünk befogadási mintázatokban, ha egy elhunyt szerző hagyatékából szedegetnek össze és publikálnak korábban ismeretlen szövegeket. Térey posztumusz könyve, a *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba* esetében e két lehetőség közül viszont egyiket sem tudjuk játékba hozni (hiszen maga Térey állította össze a kötetet, ám a megjelenését nem érthette meg), ráadásul mintha még a hirtelen halál sokkját kötelezően követő közösségi gyászmunka – más néven a korai kultuszképződés – sem kezdődött volna meg igazán. Persze a gyászmunka sem más, mint hermeneutikai folyamat: a veszteség elfogadásához a legszükségesebb éppen annak a felmérése, hogy mit veszítettünk el; ezért kell most a szöveget az ember elé, irodalmat az emlékmű elé állítani.

A *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba* című vers- és novellagyűjteményt tehát érdemes lenne legalább egy gondolatkísérlet erejéig úgy elolvasni és értékelni, mintha Térey nem halt volna meg, vagy nem tudnánk róla. Vagy mintha ez nem lenne releváns információ.

És akkor kezdhetjük a címmel és annak előzményeivel, amelyek pretextusok és részben életrajzi adatok egyszerre, de elválaszthatatlanul hozzátartoznak a kötethez. A *Rosmersholm* Ibsen műve 1886-ból (a cím a főszereplő, Johannes

Rosmer családi birtokának neve; amúgy Csehy Zoltán költőalteregója, Rosmer János is innen vette a nevét): nem a legismertebb, nem túl gyakran játszott, de nem is rossz, elég nyomasztó lélektani-politikai dráma, amelynek az összes szereplője a saját agyába bebörtönzött örült, és amely a gótikus thrillertől a munkásmozgalom-történeti adaptáción keresztül a kisrealista feldolgozásmódig nagyon sokféle értelmezést megenged. Térey János a 2018. évi Pécsi Országos Színházi Találkozó versenyprogramjának válogatójaként találkozott a Kolozsvári Állami Magyar Színház *Rosmersholm*jával (amely már a bemutatója előtt is okozott egy kisebb, de színházpolitikailag és etnikai szempontból is elég bonyolult botrányt; hogy az egyik akkori tudósításnak csak a címét idézzem: *Magyar színésznőt bántalmazhatott az autoriter ukrán rendező Kolozsváron*, index.hu, 2017. március 27.). A program válogatásáról szóló esszéjében a következőket írta az előadásról Térey: „[...] Utána Kolozsváron esett le az állam. Rosmersholm. Elemi színház. Megint egy Ibsen [...] Tátva maradt a szám. És a lélegzetem is elállt. És a könnyem is eleredt. Hallatlan erőt adó gyöngédségek. Szóval az addigi kilencvenből egyetlen előadás volt képes így hatni az érzékeimre, és olyan reakciót kiváltani belőlem, amelyet a katarzis testi kísérőjelenségeként ismerünk. Akár csak a remegést a gyomorban.”¹ A *Rosmersholm* meg is kapta a POSZT-on a legjobb előadásnak, a legjobb női főszereplőnek és a legjobb díszletnek járó díjakat. (A színházi katarzisélmény leírásában nem nehéz felfedezni Térey saját műveinek kívánt esztétikai hatására vonatkozó kifejezéseit: az érzésekre való hatás előtérbe állítása, „gyöngédség” és „erő” együtt és így tovább.)

A kolozsvári színházi élmény pedig nem csak életrajzi tény vagy keletkezési adalék, mert az Ibsen-mű címadó elátkozott helyszínének vers-, ciklus- és kötetcímmé emelkedése éppen azt példázza, hogy egy meghatározó esztétikai élményt miként tehet a sajátjává és építhet be saját művébe egy tehetséges alkotó. (A cím persze ironikus: a kezdeti nagy tervekből az Ibsen-hős Rebecca számára nem lesz semmi. A nagy tervek beteljesülésének ára a megsemmisülés.)

A *Rosmersholm* politikumát a kolozsvári előadás egyébként kigyomlálta Ibsen szövegéből,² ám talán megkockáztatható, hogy a drámában megjelenő általánosabb ideológiai és közéleti konfliktusok témája összefügg azzal, hogy a *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm*ba lett Térey legpolitikusabb kötete. És mint Térey minden kötetében, ebben is vannak kiemelkedően jó, elég jó (ebből van a legtöbb) és elég gyenge versek is. A politikai diskurzusok felé nyitott költészetnyelv persze nem automatikusan jelent minőségbeli elsőbbséget. Annyit viszont bizonyosan jelent, hogy e szövegek bátran folytatni kívánják az Ady-József Attila-Petri-féle közéleti költészeti poétikákkal körülírható politikai költészet hagyományait, ami elsősorban a versekben megjelenített beszédmód szerepfelfogásában mutatkozik meg: a beszélő nem kíván *kítárulkozni*, magából semmit *megmutatni*, de nem is akar *példát* mutatni vagy *vezetni* bárkit. A politika

1 Jelenkor, 2018/6., 610.

2 Az előadást nem láttam, ezért a kritikákra hagyatkoztam, például erre: Kállai Katalin, *Ablak a nagy fehér semmibe*, <https://art7.hu/szinhaz/andriy-zholdak-henrik-ibsen-rosmersholm-a-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz/>; és erre: Pászka Gáspár-Csongor, *Szelleme*, <https://art7.hu/szinhaz/henrik-ibsen-rosmersholm-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz/>.

és az egyén világa ebben a poétikában egymástól szétválaszthatatlan, az egyes ember élettörténete éppoly fontos, mint a közösségé (vagy mint egy épületé, egy városé); annak teremtő, nyelvi *feltárása* és valamilyen művészi módon történő *feldolgozása* tehát nem a magamutogatás, hanem a közösségért tenni akaró felelősség gesztusa lehet.

Téreynél ebben a kötetben sok esetben olyan invenciózus verspoetikával és progresszív módon (és mégis a magától értetődő természetesség eleganciájával) hajtják végre ezt a manővert a versek, hogy bátran kijelenthető: az ebben a kötetben megszólaló Térey a politikai költészet legjelentősebb jelenkori képviselőjének tekinthető.

A nagy újdonság az, hogy ezek a pátoszt inkább kerülő, Térey korábbi kötetéhez képest alulretorizált versek úgy beszélnek politikai közösség és egyén viszonyáról, hogy nem metaforizálnak („Magyarország ez vagy az”), nem is allegorizálnak példázatos szándékkal („Magyarország olyan, mint ez vagy az”), és nem is moralizálnak, hanem vagy narratívába ágyazzák a közéleti szorongást („ezért nem értjük egymást”), vagy egyszerű kijelentéseket, esetleg provokatív állításokat fogalmaznak meg („ez így van”). A kötet nyitódarabja, a kevésbé jól sikerült *In situ* viszont azonnal ellenpéldát állít: publicisztikus közhelyekkel csapja el a különben nagyon is érdekes nézőpontból felvetett kultúrkritikai megjegyzéseket, ráadásul olyan, a napi politikai beszédben és mémekben használt kifejezésekkel él, amelyek öt év múlva a legtöbbszörnek – remélhetőleg – semmit se fognak már jelenteni, ez pedig végső soron a szöveg ma még látványos ironiájának ki fogja oltani az élet, és legalábbis furcsának tűnhet majd („Ilyen zugokra mondják, hogy no-go zóna. // Pedig itt mindenki fehér. Félholdat sem / Látni a kupolákon. [...]”).

Am nem sokkal ezután következik a kötet egyik csúcspontja, *A hajdú, a nagykun, a tót meg a jáász*, ami egy József Attila-idézetből és -allúziókból kiindulva mutatja fel a saját hiteles viselkedési és beszédhagyomány megtalálását mint a jövő építésének egyedüli zálogát, és a kulturális sokféleségben rejlő erőt mint létstratégiát. De e közéleti olvasat mellett a vers motívumaival megnyitja értelmezését a kötet más darabjai, valamint a szerző (részleteiben már ismert) önéletrajzi nagyprózája felé is. E készülő memoártól nem függetlenül az önéletrajzi motívumok és történetek egyébként Térey korábbi kötetéhez képest sokkal jobban előtérbe kerülnek itt (például *Málnaföldek mindörökre, Barbaricum II: Te mit csináltál Diana hercegnő halálakor?, Elhoztuk a leckét*), de ezek alapstruktúrája sosem az emlékezés vagy a nosztalgia, hanem a régmúlt esemény és a jelen kíméletlen összevetése, valamint a saját identitás felkutatására tett (meddő) kísérlet a kettő közötti résben. Líraiságról, alanyiságról tehát szó sincs: az egyén sosincs önmagában, szubjektív megszólalás és közéletiség ebben a kiforrott és alaposan megmunkált versbeszédben csak együtt van jelen, és mindenestül az együtt haladás szolgálatába vannak állítva. Ennek legjobb példája az életmű korábbi nagy történetfilozófiai és politikai verseivel (például *Köztisztaság tér, Hadrianus Redivivus, Mint kémnek lenni Estorilban*) szoros kapcsolatot tartó *Avartalanítod*, amely a 20. századi magyar történelmet, annak közhelyesen traumatikus eseményeit sorolja, de az önsajnálattal, a „mi lett volna, ha...?” kérdése és a nemzetkarakterológiai alapú determinizmus csapdáit egyszerre elkerülve a kíméletlen, felzaklató önmegismerés mellett tesz

hitet, a lassan napi élménnyé váló történelemhamisítási törekvések lehetetlenségét, eleve kudarcra ítélt voltát állítva („Legalább ha a kommünt kisatírozhatnád! / Trianont meg a Dont... / Lakhatnál egy polgárnál is polgárabb, / Ideális Kassán. / Tarthatnád legalább Budavárat”), összekapcsolva történelmet és jelenkort, egyént és közösséget („Így jártál. Így jártunk.”).

A kötet súlyponti ciklusa a második, amelynek címe megegyezik a kötetével, és amely mindössze három szöveget tartalmaz, de oldalszámra a legterjedelmesebb: egy prózában és versben vegyesen írt, terjedelmes novellát (*Vendéglő a Zöld Vadászhoz*), *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba* címmel két Ibsen-átíratot és egy prózaverset tartalmaz. A *Vendéglő a Zöld Vadászhoz* egy svábhegyi házban működő csapszék, és az ott élő család és az oda betolakodók második világháborús történetét beszéli el, olykor misztikus-balladai módon, olykor a szöveg ajánlása címzettjének, Zoltán Gábornak kíméletlen újrealista modorában, erős versbetétekkel. Hiába van mindenre adat, hiába tud mindent az elbeszélő, minden homályos: „Mit tehet az ember, aki rádöbben, / Hogy a házában hetven évvel ezelőtt / Bűntanya volt, vér folyt, és embert öltek?” / „Mit tudom én. Nyel egy nagyot legelőbb. / Nyomozni kezd, ha jobban szeretne aludni.”³ A házak, különösen a budai Svábhegy környékének házai – finoman szólva – történelmileg terhelt története pedig már régóta a költői program kiemelt témája: az Átkelés Budapesten második novellája, az *Aki élő, zajjal jár* hasonló eljárást használt, a múltban ugyanott történt szörnyűségeket viszont csak utólagosságukban, a detektívtörténet és a rémdráma műfaji kódjai felé eltolva tudta láthatóvá tenni. A *Legkisebb Jégkorszakban* Győző látomásjelenteiben ehhez képest éppen az időbeli különbség radikális felszámolása, vagyis több évszázad történetének egyszerre történő megjelenítése volt fontos. Itt és most, a *Vendéglő a Zöld Vadászhoz* esetében pedig csak a mindentudó, de néha kutatót játszó narráció utóidejű és mai (nyelvileg nagyon halványan jelezve), az elbeszélés a történet jelen idejét követi és többé-kevésbé lineáris, ráadásul a valaha megjelent Térey-szövegek közül szerintem a leginkább ez közelít a realista poétikákhoz – még akkor is, ha a történetileg adatolható személyeket és történéseket fiktív elemekkel vegyíti (akárcsak *A Legkisebb Jégkorszak* cselekménye): a két minőség ismeretelméleti különbségének kérdése a szöveg felkavaró nyelvi erejének köszönhetően felszámolja magát.

A novella legfontosabb kérdése – amely a kötet első ciklusának nagy közéleti verseivel is összekapcsolódik – az elkövetők és az áldozatok megkülönböztetésének lehetősége (lehetetlensége). Pontosabban az, hogy nemcsak forradalmi események során, hanem szépen előkészített, lassú átmeneti helyzetekben is, miként válhat elkövetőből áldozat és fordítva; és ha már létezik ez az őrjítő átmenet, akkor milyen kategóriarendszert és emlékezetpolitikai kritériumokat képes egy közösség kidolgozni a maga számára, hogy a múltjával elszámoljon. Térey, ha jól értem, az óvatos körültekintés mellett teszi le a voksát e kérdésben: a napi politika aktualizáló és általánosító lózungjai (az „ezek mind...” szerkezet) helyett történeti tudatot, feltáró munkát, azaz hermeneutikai, azaz gyász munkát

3 A költői életrajz és a mű szövege itt ismét egymásba fonódik: a *Zöld Vadászhoz* címzett vendéglő épületében élt Térey János.

követel. Nem forradalmi rombolást, és nem is a régmúlt felélesztését, hanem őszinteséget és világos beszédet, valamiféle közösségi minimumkonszenzust. (Ez sem kevés.) Az életmű egyik legkimagaslóbb alkotásának, a *Vendéglő a Zöld Vadászhoz*nak pedig nemcsak állításai, hanem elhallgatásai is erre hívnak fel minden olvasót.

A kötetcímadó ciklusban ezt a novellát követi a szintén *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm*ba címet viselő szöveg, amelynek első része prózai, második része drámai formában szól. Közös bennük, hogy Ibsen drámáját annak minden szöveghez vagy helyzethez kötöttségétől elemelik, és elvont síkra terelik (egy helyen a Zöld Vadász-féle szöveggel való összekacsintás játékát is megengedve). Itt a „Rosmersholm” szó már egyáltalán nem egy norvég kúria, és nem is Ibsen szereplőinek tragédiája, hanem nagyjából a „rossz közérzet”, a „depreszió”, a „szorongás” és az „ismeretlen eredetű egzisztenciális félelem” közös és univerzális jelölője. Ez magyarázza a második rész zárlatában az azonosítatlan „Hang” fontos kijelentését, miszerint „Rosmersholm bennetek van”. Nem a hely van elátkozva tehát, a fizikai környezet nem határoz meg semmit (vidám életet lehet élni régi nyilas kínzókamrákban is), viszont fontos belátásokkal gazdagíthat ennek a környezetnek a megismerése, múltjának a sajátunkkal való összevetése. Innen nézve Rosmer és Rebekka öngyilkossága a Rosmersholmságra adott legrosszabb válasz példája. Szerintem Térey költészete végső soron optimista: ha ugyanis Rosmersholm bennünk van, akkor valahogyan ki is tud jönni onnan, vagyis meg lehet tőle szabadulni: azáltal, ha megpróbáljuk lokalizálni, megérteni, ha beszélünk róla. Saját kis Rosmersholmjainkról így kiderülhet, hogy nagyon hasonlít másokéhoz, és ha már ketten vagyunk, hatékonyabb a terápia.

A *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm*ba kötet versei formailag – ahogy Térey-nél majdnem pályája kezdetétől – igen egységesek. Ritkán rímel, de sorai, versszakai erős lüktetéssel bírnak. A nagyobb szöveggörpuzson elvégzett alapos verstani szempontú elemzés és bizonyítás hiányában most csak megkockáztatni merem, hogy a Térey-életmű második fele a magyar szimultán verselés megújítására tett jelentős és sikeres kísérlet. Ennek a költészetnek az egyik alapvető verstani eljárása a majdnem szabályos metrum, ami csak egy kis hiány vagy egy kis bővítés miatt nem fér bele valamelyik klasszikus verstani struktúrába. Nagyon kissé billen ki, de ennek az apró döccenésnek a helye mindig hangsúlyos. Ebben a kötetben is rendkívül sok olyan sor van, amely például egy szótag vagy egy versláb híján hexameter („Költözz el, mielőtt [–] szétforgácsol a hűség”; „Bomba se hullott ránk, [–] front se vonult át”; „Bajba sodorhat minket, bökdösik egymást”; „Semmi szabadverseny vagy ilyesmi, felejtse el” stb.), és sok, majdnem szabályos ötös- meg hatodfeles jambust, valamint majdnem szabályos felező nyolcast és felező tizenkettest is találunk. A kötet verseinek csaknem minden sora értelmezhető volna mint valamelyik bevett metrikai struktúrától való eltérés, vagyis mint ami a kötött formát roncsolja, de azután erre a még felismerhető roncsra építi fel saját magát. A versformák kibillentésének, elbizonytalanításának, megújításának igénye pedig természetes módon jár együtt a versek gondolatiságának megújításával, „új”, a magyar lírában

szokatlan, korábban ismeretlen szavaknak, frázisoknak, témáknak, képzetköröknek, jelenségeknek a költészetbe való bevonásával, ami általában rövid úton megtalálja az útjait mások lírájába is.

Az első ciklus tehát a személyes és a közösségi emlékezet és felelősség elválaszthatatlanságát járta körül, a második ezeket tágabb történeti és emlékezetpolitikai keretbe emelte, a harmadik és negyedik, *Udvari kultúra* és *Élete augusztusában* című ciklusok pedig e jól átgondolt költészetprogram jegyében erről a Rosmersholm-közéretéről kínálnak kisebb hatókörű életképeket, pillanatképeket, a személyességtől már jobbra eltávolodva. Egy-egy kis történet, párbeszéd vagy gondolatfutam alkotja ezeknek a verseknek az alapját, amint azt már a címeik is mutatják, például: *Fiatal főnök a személyi edzőjével* (a machiavellista-illiberális hatalomgyakorlásba, önmaga folyamatos átverésébe lassan beleőrülő fiatal cégvezető abszurd drámája), *Régi színészek a kőszínházban* (a politikai helyzet változásától rettegő alárendelt és kiszolgáltatott réteg panaszkórusa), *Átlagos magyar* (belsőépítészeti megfigyelésből kibomló éles-ironikus osztályharcos társadalomrajz), *Az irgalmi negyedben* (a nagyító-kés, kompetitív, magát képmutató módon életmód-tanácsadónak maszkírozó egyház kacagatóan gúnyos szatírája) és így tovább. Érdekes módon, akárcsak az elsőnél, itt is a ciklusok nyitóversei a legproblematisabbak: *A Júdás-kos* esetében a hosszan kibontott metafora bicsaklik meg, amikor a társait a vágóhídon tudtán kívül halálba csábító, Júdás-kosnak nevezett juh képe vetül a kamaszkori első bűnbeesésekre – a teológiai megalapozottságot egyébként nem nélkülöző és retorikailag erőteljes vers a nem kellően aládúcolt fogalmi hasonlítás miatt nagyotmondónak tűnik. A záróciklus kezdődarabja, az *Életművészet* viszont egyszerű ujjgyakorlat, gyenge bökvers, érthetetlen, hogy került be ebbe a kötetbe. Az utánuk következő szövegeknek azonban majdnem mindegyike telitalálat: az *Átlagos magyar*, az *Udvari kultúra* és a *Régi színészek a kőszínházban* az Arany Jánosra visszavezethető nyelvi leleményességgel, vagyis a minden szó sokféleképp értelmezhetőségével és a hirtelen egyszerre iszonyú sok kontextust megnyitó erejükkel, finomra csiszolt humorukkal és nem publicisztikus, hanem a jelen közállapotaiból kiinduló, de univerzalizált politikumukkal Térey költészetének legmaradandóbb darabjai közé sorakoznak fel. A *déli falvak*, a *Logisztika* és az *Ilyenkor, szesztilalom idején* pedig finoman, de a magyar költészetben eddig szerintem ilyen sikeresen még senkinél nem látott módon a technológiai utópiák toposzait, a digitális kultúra általában szemérmesen elhallgatott ellentmondásainak kérdéseit is beépítik rosszközéret-leírásaikba.

A kötet – és ilyenképp egyben Térey életművének – záróverse, a párbeszéd formájú *Gyászmunkás* pedig szinte egy teljes regényszüzsét a hét négysoros versszakba sűrítve mutatja fel mindazt, amit a kötet közelről vagy távolabbról már igyekezett lencséjébe fogni: a magánélet kis köreinek leírásától, az abban rejlő, szinte észrevétlen ellentmondásosságtól indulva („*Jó alvó vagyok. Hallom a szomszéd / Pékség lüktetését éjjelente*”), az életuntságot és paranoiát szép átmenettel a közösségi lét ellentmondásosságára vonatkoztatva („*»Kimozdulni szoktál?« / »Kimozdulni? Küzdelmes, / Fizikai színház. Az életed múlik a könyöködön«*”), majd a fizikai és szellemi környezet múltját („*Gyászmunkás, milyen volt Magyarország, /*

Mielőtt az éjszakába fordult?”), majd annak jelenét és az anakronisztikus közösség-felfogás konfliktusait a 19. századból örökölt tragikus ironia eszközével bemutatva („Ez a föld gondolkodtat, levegője táplál, / A Csárdáskirálynő a mítoszom.”) végül a jövő felé mutat, de úgy, hogy a vers végére eljutva az utolsó két szóban („Mától lázadok.”) a legegyszerűbb, legkevésbé retorikus kijelentéssel utaljon az elképzelhető legnagyobb változásokra, olyanokra, amelyek eltüntetik egyéni és közösségi, magánéleti és közéleti, irodalmi és politikai diskurzusok határait. Ez nem utópikus jövőkép, és nem felszólítás semmire, hanem elhatározás. *Mától lázadok*. Ironikus kis helyzetdalból így lett nagy, igen nagy vers. Mindennek méltó befejezése.

(Jelenkor, 2019)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.



print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA



Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

forrás

2020 FEBRUÁR



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

ISSN 013-3056X



9 770133 056007



2 0002